ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
MYKHAILO HRUSHEVSKY INSTITUTE
OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES
ISSUE 16/17

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 19/20

Kyiv
UKRAINIAN WRITER
2012

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 16/17

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 19/20

Київ
УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
2012

Видання засноване у 1926 р., відновлене у 1992 р.

У вип. 16/17 "Українського археографічного щорічника" опубліковано статті й джерела до історії, що охоплює період від початку XI ст. до наших днів. Публікації вміщено в шести рубриках: "Археографія, джерелознавство", "Картографія, фалеристика", "Історичні статті", "Публікації джерел", "Рецензії, огляди" та "Miscellanea". Пропонуються дослідження про Софійський собор у Києві, Волинське воєводство XVI ст., міжнародну політику в середині XVII ст., запорозьке козацтво тощо. Історіографічні студії стосуються українського літописання та історії Гетьманщини XVIII ст. На окрему увагу заслуговують шевченкознавчі дослідження, нариси про археографічну школу у Києві у XIX ст., діяльність Володимира Леонтовича та ін., а також видання документів з міської історії XVII ст., історії мистецтва XVIII ст. тощо. Широко представлено листування Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Богдана Кентржинського, Ярослава Дашкевича, Юрія Мицика, Всеволода Наулка та ін. Крім того, публікуються мемуарні нариси про діяльність ОУН на Київщині, а також про збереження архіву Івана Крип'якевича його родиною у складні 1970-ті – 1980-ті роки, документальні матеріали Олександра Рибалка і т.д.

Для науковців, викладачів історії, вчителів, студентів і всіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія:
Павло СОХАНЬ (*головний редактор*),
Олександр МАВРІН (*заступник головного редактора*),
Броніслав АДАМОВИЧ, Геннадій БОРЯК, Віктор БРЕХУНЕНКО,
Дмитро БУРІМ, Ігор ГИРИЧ, Любов ДУБРОВІНА, Мирон КАПРАЛЬ,
Надія МИРОНЕЦЬ, Юрій МИЦИК, Всеволод НАУЛКО, Юрій ПІНЧУК,
Ольга ТОДІЙЧУК, Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ, Ярослав ФЕДОРУК

Редколегія тому:
Павло СОХАНЬ (*голова редколегії*),
Ігор ГИРИЧ, Володимир КРАВЧЕНКО, Олександр МАВРІН,
Григорій СТАРИКОВ, Ярослав ФЕДОРУК (*відповідальний секретар*)

Зареєстровано Міністерством юстиції України 30 квітня 2009 р.
Свідоцтво: Серія КВ № 15258–3830 Р
Зареєстровано ВАК України як фахове видання з історичних наук у 1999 р.
Перереєстровано постановою Президії ВАК України від 01.07.2010 р., № 1–05/5
(Бюлетень ВАК України. – К., 2010. – № 7)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 3 від 21 червня 2012 р.)

© Археографічна комісія НАН України;
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2012
© Український письменник, 2012

Дмитро БУРІМ (*Київ*)

УКРАЇНСЬКА ЕМІҐРАЦІЯ В ЕПІСТОЛЯРНИХ ДЖЕРЕЛАХ: ЛИСТИ ДМИТРА ДОРОШЕНКА ДО МИКОЛИ СТОРОЖЕНКА (1925–1928)

Визначивши на початку свого громадського та професійного життя за обов'язок служити інтересам українського народу, Дмитро Іванович Дорошенко (1882–1951) працював заради цього в науково-організаційній, педагогічній і громадсько-державній галузях. З його ім'ям тісно пов'язані заснування і діяльність Українського вільного університету (у Відні, Празі, Мюнхені), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі, Українського наукового інституту в Берліні, Українського наукового інституту у Варшаві, Української вільної академії наук та інших українських вищих навчальних закладів й науково-дослідних установ за кордоном, де він виявив себе не тільки як педагог та історик-дослідник, а і як талановитий організатор українського наукового й культурно-освітнього життя.

Працюючи як викладач, науковець-дослідник, очолюючи наукові установи, Д. І. Дорошенко мав на увазі перш за все інтереси суто наукові й педагогічні та був принципово проти використання наукових і освітніх закладів у політичних цілях. Упродовж багаторічної науково-педагогічної діяльності професора Д. І. Дорошенка його школу пройшли кілька сотень студентів, він виховав велику когорту українських вчених-істориків. Укладені ним лекційні курси й підручники з історії України та української історіографії на довгий час задовольнили потребу української вищої історичної освіти в діаспорі.

Д. І. Дорошенко плідно працював і як науковець, дослідник. Історик залишив по собі багату науково-літературну спадщину, бібліографія якої налічує понад 1000 позицій. Більшість із цих праць були написані й опубліковані саме в еміґраційний період життя й діяльності вченого. В ці роки з'явилися головні роботи історика "Нарис історії України", "Огляд української історіографії", "Слов'янський світ в його минулому й сучасному", "Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу", "Історія України 1917–1923 рр.", "Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя й політичної діяльності" та ін., які забезпечили йому визначне місце в українській історичній науці й одночасно склали міцне підґрунтя для майбутніх досліджень, багато в чому визначивши основні напрямки їхнього розвитку. Крім того, дослідник часто виступав як популяризатор історії України, публікуючи свої розвідки з української історії, історіографії, історії Церкви, літератури тощо в наукових часописах країн Європи та Америки.

Д. І. Дорошенко був не тільки вченим, а й відомим громадським діячем, який ще із студентських років пов'язав своє життя з українським визвольним рухом. Активний працівник українських громадсько-політичних організацій початку ХХ ст., "просвітянин", журналіст, Д. І. Дорошенко бере діяльну участь в українських визвольних змаганнях 1917–1921 рр. та українському національно-державному будівництві як член Центральної Ради, помічник губернського комісара Києва, губернський комісар Буковини та Галичини, комісар Центральної Ради в Чернігові, міністр закордонних справ Української Держави 1918 р. У своїй громадсько-політичній діяльності Д. І. Дорошенко на перше місце завжди ставив інтереси України та її народу й усе життя присвятив справі виборення Україною державної незалежності. Формально його політична діяльність як державного діяча закінчилася з падінням Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського, і він більше не брав участі у діяльності українського уряду. Фактично ж, як слушно зазначала Н. Полонська-Василенко, він не покинув свого поста до самої смерті і, як "всіма визнаний амбасадор Української Держави все життя репрезентував її перед усім світом"[1].

Як громадсько-політичний діяч Д. І. Дорошенко пройшов певну еволюцію ідейно-політичних поглядів, та врешті-решт, будучи переконаним, що саме гетьманство як форма державно-політичної організації України є найбільш відповідною і єдино здійсненною формою організації самостійної Української держави і що лише воно здатне вирішити всі основні національні, політичні та соціально-економічні проблеми в інтересах широких народних мас, він стає на консервативно-монархічні позиції. Опинившись 1919 р. в еміґрації, він приєднався до хліборобсько-монархічного руху, вступив в грудні 1920 р. до складу Українського союзу хліборобів-державників та з того часу впродовж наступних 30-ти років був одним з провідних діячів українського гетьманського руху та багато зробив для розгортання його діяльності й поширення теоретичних засад українського монархізму.

Епістолярна спадщина Д. І. Дорошенка надзвичайно багата; вона зберігається у вітчизняних та закордонних архівних та бібліотечних колекціях, як-от: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві, Центральний державний архів громадських об'єднань України в м. Києві, Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Центральний державний архів України в м. Львові, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Державна бібліотека Прусської культурної спадщини (Німеччина, Берлін), Архів університету Гумбольдта (Німеччина, Берлін), Таємний державний архів Прусської культурної спадщини (Німеччина, Берлін), Федеральний архів Німеччини (Німеччина, Берлін), Бібліотека та архів Канади (Канада, Оттава), Архів Осередку української культури і освіти (Канада, Вінніпеґ), Архів Української вільної академії наук (США, Нью-Йорк), Архів Української вільної академії наук (Канада, Вінніпеґ) та ін. Щоправда, на

[1] *Полонська-Василенко Н.* Д. І. Дорошенко і його громадсько-політична діяльність // Український літопис. – Аугсбурґ, 1953. – Ч. І. – С. 40.

сьогоднішній день листування опубліковано фраґментарно та потребує подальшого вивчення і повного видання[2].

Запропоновані листи українського історика, громадсько-політичного та державного діяча Дмитра Дорошенка до історика та громадського діяча Миколи Володимировича Стороженка[3] зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в місті Києві (далі – ЦДАВО України): Ф. 4465: Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб. – Оп. 1: 1901–1948. – Спр. 777: Листи Дорошенка Д., Шаповала О. та інших до Стороженка М. В. Оригінали та копії: (1925–1928 рр.)[4].

---

[2] Детальніше див.: *Борщак І.* Листи Д. Дорошенка до С. Мельгунова // Україна. – Париж, 1951. – Ч. 6. – С. 485–486; *Оглоблин О.* З листів Дмитра Дорошенка до Олександра Оглоблина // Український історик. – 1965. – № 3–4 (7–8). – С. 84–88; 1966. – № 1–2 (9–10). – С. 102–106; *Ісаїв П.* Листи Д. Дорошенка до В. Липинського з часу від 6.VII. – 7.IX.1918 р. // Український історик. – 1968. – № 1–4. – С. 146–150; *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Філядельфія, 1973. – Т. 6: Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського / Ред. І. Коровицький. – 452 с.; *Заруба В. М.* Листи Дмитра Дорошенка до Дмитра Яворницького // Архіви України. – 1991. – № 4. – С. 45–50; У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). – К., 1993. – 768 с.; Вячеслав Липинський. З епістолярної спадщини: Листи до Д. Дорошенка, І. Кревецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухина. – К., 1996. – 200 с.; З епістолярної спадщини Д. І. Дорошенка: Листи Д. І. Дорошенка до М. М. Грінченко 1923–1926 рр. // *Дорошенко Д. І.* Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К., 1996. – С. 223–255; *Пиріг Р. Я., Бурім Д. В.* З епістолярної спадщини Дмитра Дорошенка: Листи до Євгена Вирового // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 141–152; *Бурім Д. В.* Два погляди на історію конфлікту 1930–1931 років в Українському науковому інституті в Берліні: (Листи Д. Дорошенка та О. Скороциса-Йолтуховського до Голови НТШ у Львові І. Раковського в справі конфлікту в УНІ–Б) // Наукові записки: Зб. пр. молодих учених та аспірантів. – К., 1997. – Т. 2. – С. 474–490; *[Курас Г.]* Дмитро Дорошенко про Михайла Грушевського: (Невідомий лист Д. Дорошенка) / Підгот., передм. і прим. Г. Кураса // Сіверянський літопис. – 2002. – № 4. – С. 52–54; *Соловйова В. В.* Український посол у Німеччині барон фон Штейнгель та його листи до Д. Дорошенка // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – К., 2003. – Вип. 7–8 / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – С. 108–119. – (Серія "Історія, економіка, філософія"); *Федорук Я.* Книгозбірні та архіви Дмитра Дорошенка: слідами одного інскрипту В'ячеслава Липинського // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 271–298; та ін.

[3] Стороженко Микола Володимирович (1862–1942), історик, педагог, громадський діяч. Закінчив Київський університет Св. Володимира. Учень В. Б. Антоновича. Член Київської археографічної комісії й Товариства Нестора-літописця. Співробітник "Киевской старины". Автор документальних праць з історії України XVII–XVIII ст., опублікованих у виданнях Київської археографічної комісії, у "Киевских университетских известиях" та "Киевской старине" ("Западно-русские провинциальные сеймики", "Охочекомонный полковник Илья Федорович Новицкий", "Реформы в Малороссии при графе Румянцеве", "К истории малороссийских козаков в конце 18 начале 19 в." та ін.). Член Київської Старої громади. В еміграції жив в Югославії. М. В. Стороженко підготував "Спогади з мого життя": *Стороженко М.* З мого життя / Упор. та вступ. ст. В. Ульяновського. – К., 2005. – 432 с.; іл.

[4] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777.

У публікації подаємо 36 листів Д. І. Дорошенка до М. В. Стороженка, а також матеріали, які були додані до листів (запрошення, вирізки з газет, розклади занять тощо). Ці листи подають цінний матеріал про життя, науково-організаційну, педагогічну й громадську діяльність Дмитра Дорошенка та Миколи Стороженка, а також про особисті стосунки кореспондентів.

Хронологічно листування охоплює період з 20 січня 1925 р. по 10 березня 1928 р. У цей період професор Д. І. Дорошенко працював в Українському вільному університеті у Празі та Українському науковому інституті в Берліні[5]. М. В. Стороженко перебував в еміґрації в Югославії, проживав у місті Біла Церква.

Тематично в листуванні можна виділити такі групи питань: 1) написання Миколою Володимировичем Стороженком спогадів "З мого життя"; обговорення сюжетів; пошуки періодичного видання та видавництв, де було б можливо надрукувати спогади; 2) науково-дослідницька та викладацька діяльність Д. І. Дорошенка еміґраційного періоду; спільні наукові інтереси Д. І. Дорошенка та М. В. Стороженка: П. Куліш, "Киевская старина" тощо; 3) українське наукове, громадське та політичне життя в Російській імперії; українські визвольні змагання та участь у них Д. І. Дорошенка; 4) політичні погляди Д. І. Дорошенка; консервативна ідеологія; участь Д. І. Дорошенка в українському гетьманському русі; спроби залучити М. В. Стороженка до цього руху; 5) життя політичне, наукове в Радянській Україні та в СРСР в цілому; кореспонденти Д. І. Дорошенка: М. М. Грінченко, С. О. Єфремов; зв'язки Д. І. Дорошенка наукового характеру: з Українською академією наук, окремими вченими.

У вступі до публікації листів подаємо невеличкий нарис життя та діяльності професора Д. І. Дорошенка середини – другої половини 1920-х рр., тобто того періоду, коли вченим були написані подані до друку листи[6].

* * *

Перша світова війна та поразка українських національно-визвольних змагань стали причиною того, що значна кількість активних борців за національне й соціальне визволення українського народу була змушена залишити Батьківщину. Великий відсоток еміґрантів становили представники національної інтелігенції – вчені, університетські професори й викладачі, а також студентська молодь. Ця інтелектуальна й соціальна сила давала

[5] Детальніше див.: *Бурім Д. В*. Науково-організаційна, викладацька та дослідницька діяльність Д. І. Дорошенка в перший період існування Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931 рр.) // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 1997. – Т. 2. – С. 491–511; *його ж.* Педагогічна та науково-дослідницька діяльність Д. І. Дорошенка в українських вищих учбових закладах та наукових установах у Празі // Вісник Київського державного лінгвістичного університету: Дослідження молодих вчених. – К., 1997. – Вип. 1. – Ч. 1: Зб. наук. пр. кафедри історії України / Відп. ред. Ю. І. Терещенко. – С. 121–145.

[6] Ми не ставимо за завдання розглянути життєвий і творчий шлях М. В. Стороженка та історію стосунків кореспондентів, що було здійснено професором В. І. Ульяновським у його ґрунтовному вступі до спогадів М. В. Стороженка (*Ульяновський В. І.* Три "ліки" Миколи Стороженка // *Стороженко М.* З мого життя. – С. 5–93).

можливість розпочати діяльність українських культурно-освітніх, навчальних та науково-дослідницьких установ у країнах перебування української еміграції. Основними осередками української еміграції у 20-ті – 30-ті роки XX ст. стали Берлін, Варшава, Відень, Париж і Прага.

Одним з перших українських навчальних закладів, що почав свою діяльність в умовах еміграції, був Український вільний університет, урочисте відкриття якого відбулося 17 січня 1921 р. у Відні. Згідно зі статутом УВУ, головними завданнями університету вважалися розвиток української науки та підготовка для України висококваліфікованих спеціалістів-науковців і практиків[7]. Лекції в університеті читались на філософському факультеті та на факультеті права і суспільних наук. Ще наприкінці 1920 р. керівництво майбутнього університету направило листи-запрошення до українських вчених, що перебували в еміграції, з пропозицією викладати в новоутворюваному навчальному закладі. У грудні 1920 р. Д. І. Дорошенко одержав листа від заступника ректора Українського вільного університету Олександра Колесси[8]. Професор Д. І. Дорошенко погодився із його пропозицією[9]. У Відні Український вільний університет діяв лише семестр, після чого його було переведено до Праги, де на той час склалися сприятливіші умови. До Праги переїжджає й Д. І. Дорошенко. З цього часу його життя і діяльність були пов'язані з Українським вільним університетом та іншими українськими культурно-освітніми і науково-дослідницькими установами Праги[10].

В Українському вільному університеті професор Д. І. Дорошенко працював на кафедрі історії України, яку очолював протягом тривалого періоду, прочитавши повні курси з історії України та української історіографії[11].

---

[7] ЦДАВО України. – Ф. 3859: Український вільний університет у Празі. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 17, 18.

[8] Там само. – Спр. 134. – Арк. 8.

[9] Там само. – Спр. 7. – Арк. 17, 18.

[10] Празький період життя Д. І. Дорошенка тривав майже 25 років – з 1921 р. по 1945 р. з деякими перервами. Так, у 1926–1931 рр. вчений працював в Українському науковому інституті в Берліні, а у 1936–1939 рр. в Українському науковому інституті у Варшаві. Однак і в ці роки він не поривав зв'язків з українськими вищими навчальними закладами та науково-дослідницькими установами у Празі. Деякі дослідники біографії Д. І. Дорошенка виділяють "перший" (1921–1926), "другий" (1931/32–1935) і "третій" (1939/40–1945) "празькі періоди" життя і діяльності вченого. Див.: *Ульяновська С., Ульяновський В.* Автори "Української культури" // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; вступ. ст. І. М. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К., 1993. – С. 527–553.

[11] Викладацька діяльність професора Д. І. Дорошенка в Українському вільному університеті в Празі у 1920-ті роки: *1921 ак/р.:* Українська історіографія (3 години тижнево). *Літній семестр 1922 ак/р.:* 1) Історія України. Історія української козаччини XVI–XVII вв. (4 години тижнево); 2) Практичні вправи (1 година тижнево). *Зимовий семестр 1922–1923 ак/р.:* 1) Історія України. Історія української козаччини XVII–XVIII вв. (4 години тижнево); 2) Практичні вправи (1 година тижнево). *Літній семестр 1923 ак/р.:* 1) Історія України. Історія української козаччини XVII–XVIII вв. II частина. (4 години тижнево); 2) Практичні вправи (1 година тижнево). *Зимовий семестр 1923–*

Підготовка до лекцій забирала багато часу. Старі напрацювання, архів та бібліотека залишилися в Києві. Лекційний курс треба було складати наново, що в умовах еміґраційного життя, за відсутності необхідної літератури й джерел, зробити було надзвичайно важко[12]. Проте виклади професора Д. І. Дорошенка – лекції та семінари – були одні з найцікавіших і найпопулярніших. Вони притягали до себе не тільки найбільшу аудиторію студентства, але й приватних слухачів. За оцінкою професора Леоніда Білецького, їх характеризували "широкий погляд на історичний розвиток українського народу, уміння майстерно й яскраво провести аналіз історичного процесу, фактів, подій, ідей українського народного життя в державницькім аспекті, широке знання історичних джерел і наукових студій різних авторів, багатої історичної літератури від найдавніших часів української науки, критичне зіставлення різних поглядів на українську державність і ролю в ній українського народу

1924 ак/р.: 1) Історія України. Загальний курс (4 години тижнево); 2) Семінар (1 година тижнево). *Літній семестр 1924 ак/р.:* 1) Історія України. Загальний курс (продовження). Розклад Київської держави, відокремлення земель, Галицько-Волинська держава (3 години тижнево); 2) Спеціальний курс. Українсько-руські літописи / з семінаром (2 години тижнево). *Літній семестр 1925 ак/р.:* 1) Історія України. Загальний курс. Західноукраїнські землі в XVII–XVIII вв. (1 година тижнево); 2) Головні течії української історичної думки (2 години тижнево); 3) Козацькі літописи (1 година тижнево). *Зимовий семестр 1925–1926 ак/р.:* 1) Джерела до української історії (2 години тижнево); 2) Головні течії української історичної думки (2 години тижнево); 3) Козацькі літописи / семінар (1 година тижнево). *Літній семестр 1926 ак/р.:* 1) Джерела до української історії (3 години тижнево); 2) Козацькі літописи (2 години тижнево). *Зимовий семестр 1926–1927 ак/р.:* 1) Джерела до української історії (3 години тижнево); 2) Козацькі літописи (2 години тижнево). *Літній семестр 1927 ак/р.:* 1) Джерела до української історії. Продовження (3 години тижнево); 2) Козацькі літописи. Продовження (2 години тижнево). *Зимовий семестр 1927–1928 ак/р.:* На відпустці. *Літній семестр 1928 ак/р.:* 1) Історія України. Загальний курс (3 години тижнево); 2) Чужоземні подорожі по Україні XVI–XVIII ст. Спеціальний курс (2 години тижнево). *Зимовий семестр 1928–1929 ак/р.:* 1) Історія України. Загальний курс. Продовження (2 години тижнево); 2) Україна в чужоземній історіографії XVI–XVII ст. (2 години тижнево). *Літній семестр 1929 ак/р.:* 1) Історія України. Загальний курс. Продовження (3 години тижнево); 2) Україна в чужоземній історіографії XVII–XVIII ст. Продовження (2 години тижнево). *Зимовий семестр 1929–1930 ак/р.:* 1) Українська козацька держава в XVIII столітті (3 години тижнево); 2) Чужоземна історіографія про Україну в XVIII і початку XIX століття. Спеціальний курс (2 години тижнево). *Літній семестр 1930 ак/р.:* На відпустці. *Зимовий* семестр 1930–1931 ак/р.: 1) Історія України. Загальний курс. Продовження (3 години тижнево); 2) Козацькі літописи. Спеціальний курс (2 години тижнево). (ЦДАВО України. – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 400. – Арк. 144; Спр. 406. – Арк. 530; Оп. 2. – Спр. 49. – Арк. 3, 13, 17, 23, 29, 35, 43, 49, 57, 65, 73, 84, 96, 104, 116, 128, 140; Спр. 50. – Арк. 4зв., 12, 24, 36, 50, 62, 74, 86, 98, 113зв., 122, 125зв., 137зв., 149зв.; Спр. 51. – Арк. 2, 6, 18, 25, 28. Див. також: Український вільний університет у Празі в роках 1921–1926. – Прага, 1927. – С. 66, 73, 75, 113, 114, 137, 141, 162, 167, 211, 215; Український вільний університет у Празі в роках 1926–1931. – Прага, 1931; Український вільний університет у Празі в 1931–1941 рр. // Науковий збірник Українського вільного університету в Празі. – Прага, 1942 (відбиток). – Т. 3.– С. 5, 14, 18, 31, 34, 64, 69).

[12] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі – ІР НБУВ). – Ф. 170: М. Грінченко. – Од. зб. 310. – Арк. 2, 4; Од. зб. 314. – Арк. 13.

та чужинецьких діячів, прекрасна українська мова, широкі картини історичних блискучих і трагічних подій”[13].

Професори й доценти Українського вільного університету здійснювали керівництво самостійною науковою і дослідницькою працею студентів й докторантів. За роки викладацької діяльності професора Д. І. Дорошенка в Українському університеті його школу пройшли сотні студентів, він виховав чимало науковців. С. Наріжниий, Б. Крупницький, М. Аркас, М. Андрусяк саме професору Д. І. Дорошенкові багато в чому завдячують формуванням себе як вчених-істориків.

Д. І. Дорошенко користувався заслуженою повагою серед колег філософського факультету й університету в цілому. Його дуже високо цінували не тільки як вченого-історика, але і як здібного організатора наукової та виховної праці. Факультет неодноразово довіряв йому виконувати обов’язки декана: у 1922–1923 рр.[14], у 1933–1936 рр.[15], у 1941–1944 рр.[16]. У 1944–1945 рр. Д. І. Дорошенко був проректором УВУ[17]; на виборах ректора Університету 1941 р. його кандидатуру на цю посаду було висунуто від філософічного факультету[18]. Цьому багато в чому сприяли риси характеру Д. І. Дорошенка, який ніколи своїх політичних симпатій чи антипатій не переносив на поле академічних відносин (також і відносин особистих). Його академічна діяльність була далека від “усякої політичної закраски”, “він однаково рівно ставився і до колег і до студентів, до якої б політичної групи вони не належали”[19]. Найбільш ясно і рельєфно свої погляди стосовно цих питань професор Д. І. Дорошенко сформулював у відповіді на лист С. П. Шелухина, в якому останній звинувачував Дмитра Івановича й філософський факультет у проведенні в рамках Українського вільного університету “партійної політики”. У листі-відповіді від 19 січня 1931 р. він, між іншим, писав: “...от уже більш десяти років я на еміґрації, і весь час я дуже строго і суворо розмежовував у своїй діяльності те, що називається політикою, і те, що зветься справою академічною. Я вихожу, з одного боку, з погляду чисто принципового, а з другого боку – з практичного: коли б ми у нашому університеті, де зібралися люди різних політичних поглядів, почали вносити політику до наших справ академічних, то вже давно розвалили б університет! Тому то я з свого боку стараюсь ніякій «політиці» в рамках академічних не піддаватись, і для мене політична приналежність моїх колег не грає ніякої ролі. В справах академічних я співпрацюю, зближаюсь з людьми, які, на мою думку, приносять користь університету й українській науці, а в приватних відносинах для зближення грають для мене роль різні особисті моменти, як і у кожної людини, а не політика”[20].

---

[13] *Білецький Л.* Дмитро Дорошенко. – Вінніпеґ, 1949. – С. 17–18.

[14] ЦДАВО України. – Ф. 3859. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 1, 3.

[15] Там само. – Спр. 382. – Арк. 66.

[16] Там само. – Арк. 206, 207, 225, 251, 282, 284.

[17] Там само. – Арк. 289, 293.

[18] Там само. – Оп. 1. – Спр. 400. – Арк. 188, 188а, 198, 199, 200, 201, 202.

[19] Там само. – Ф. 3695: С. Шелухин. – Оп. 1. – Спр. 238. – Арк. 100зв.

[20] Там само. – Арк. 100.

Маючи на увазі перш за все інтереси наукові, професор Д. І. Дорошенко завжди намагався залучити до співпраці в Українському університеті найкращі науково-педагогічні сили, незважаючи на політичні переконання та особисті симпатії чи антипатії. Дружина Д. І. Дорошенка в своїх "Уривках споминів" подає такі цікаві факти. До Українського вільного університету в Празі подали свої заяви Олександр Гнатович Лотоцький і Олександр Якович Шульгин, щоб їх допустили до викладів як професорів університету. Але більшість професорів університету, що вже викладали там, не хотіли допустити цих осіб як петлюрівців. Реферував у справі О. Г. Лотоцького і О. Я. Шульгина Дмитро Іванович. Коли більшістю вони були відкинуті, тоді Д. Дорошенко заявив, що якщо Лотоцький і Шульгин не будуть допущені, він вийде з університету, причому про свій вихід оголосить у пресі. Обидва професори були зараховані до Українського університету[21].

Професор Д. І. Дорошенко завжди намагався відокремлювати відносини особисті від відносин професійних, наукових. Так, у листі до Сергія Шелухина від 17 квітня 1924 р. він, полемізуючи із С. П. Шелухиним стосовно значення Михайла Грушевського для української історичної науки, зокрема, писав: "Грушевський, який би він не був несимпатичний як людина і як діяч, безперечно – видатний учений; зробив він дуже багато, і без його праць ніхто тепер, працюючи над історією України, обійтися не може, та й довгий час не зможе обійтися й на далі. Мені він, як людина аморальна, дуже несимпатичний, але як ученого я його дуже шаную. Мені здається, що Ви переносите неприхильність до нього як до людини також і на область його наукової праці"[22].

У 1924–1926 рр. паралельно з науковою та педагогічною діяльністю в УВУ Д. І. Дорошенко працював на історико-літературному факультеті Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, де викладав історію України, слов'янознавство, історію західноєвропейських літератур[23]. У 1925–1926 рр. він керував кафедрою історії України цього інституту та був членом його Ради професорів[24]. Протягом 1924–1926 рр. професор Д. І. Дорошенко викладав і в Українській господарській академії в Подєбрадах. Працював вчений і в Чеському університеті (Прага). 1926 р. керівництво Карлового університету звернулося до нього з пропозицією викладати історію України та очолити кафедру історії України в їхньому університеті[25]. Однак з цілого ряду причин виклади розпочались лише у 1928 р. 5 березня 1928 р. у великій залі семінарії слов'янської філології відбулася інаугураційна лекція професора Д. І. Дорошенка в Карловому

---

[21] *Дорошенко Н.* Уривки споминів // Український літопис. – Аугсбург, 1953. – Ч. 1. – С. 145.

[22] ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 238. – Арк. 62–66.

[23] Там само. – Ф. 3972: Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 35; Спр. 19. – Арк. 2; Спр. 42. – Арк. 2, 7; Спр. 252. – Арк. 2; ІР НБУВ. – Ф. 170. – Од. зб. 310. – Арк. 2.

[24] ЦДАВО України. – Ф. 3972. – Оп. 1. – Спр. 169. – Арк. 22; Спр. 19. – Арк. 13–14.

[25] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 212.

університеті на тему: “Головні течії української історичної думки XIX століття”[26].

Дмитро Дорошенко не обмежувався академічною аудиторією – він охоче робив прилюдні доповіді в різноманітних товариствах, організаціях тощо. При цьому він вважав прилюдні виступи за свій обов’язок історика та громадянина[27]. Дмитро Іванович взагалі дбав про те, щоб правильна інформація про Україну завойовувала собі місце в іноземній літературі, й вбачав у цьому один з основних обов’язків українських еміґрантів[28].

Поряд з педагогічною роботою в українських вищих навчальних закладах професор Д. Дорошенко проводив інтенсивну і плідну науково-дослідницьку діяльність. 30 травня 1923 р. було засновано Українське історично-філологічне товариство. Фундаторами його були професори УВУ П. Андрієвський, Д. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, О. Колесса та В. Щербаківський. Товариство об’єднало українських вчених, які працювали в галузі українознавчих дисциплін, головним чином, історії, філології та філософії, й поставило собі виключно наукові завдання: читання наукових доповідей, обмін думками і поглядами з приводу прочитаного, доведення й оборона наукових позицій і широка наукова дискусія[29]. Як один з ініціаторів й співзасновників Українського історично-філологічного товариства в Празі, Д. І. Дорошенко брав активну участь у справах товариства. За весь період діяльності Українського історично-філологічного товариства у Празі він прочитав кілька десятків наукових доповідей і рефератів з історії України, історії Східної Європи та української історіографії[30]. Низку

---

[26] Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 359: О. Назарук. – Оп. 1. – Спр. 246. – Арк. 4; ЦДАВО України. – Ф. 4372: Українське історико-філологічне товариство у Празі. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 40; Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 389.

[27] *Полонська-Василенко Н.* Дмитро Іванович Дорошенко – історик-державник // Український літопис. – Аугсбург, 1953. – Ч. 1. – С. 115.

[28] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 395. – Арк. 7.

[29] *Наріжний С.* П’ять літ діяльності Українського Історично-Філологічного Товариства у Празі // Тризуб. – Париж, 1928. – Ч. 50. – С. 19–26.

[30] Д. І. Дорошенко був одним з активних членів товариства. Протягом 1920-х – 1940-х рр. на засіданнях товариства ним було прочитано кілька десятків доповідей: “Пам’яті О. І. Левицького та І. М. Каманіна”, “Життя та діяльність М. Ф. Сумцова”, “Перше століття відродження української літератури: бібліографічний огляд літературної продукції українською мовою в межах Росії (1798–1897)”, “Микола Костомаров як історик України”, “Громадська діяльність О. О. Русова”, “Дмитро Бантиш-Каменський як історик України”, “Франтішек Палацький як історик і слов’янин”, “Україна й українська історія в світлі західноєвропейської науки та письменства з пол. XVI до кінця XVIII ст.”, “Україна й українська історія в світлі західноєвропейської науки та письменства в першій половині XIX ст.”, “Історичні праці Володимира Антоновича”, “Праця Шерера «Les Annales de la Petite Russie»”, “До історії німецького права в старій Україні”, “Пам’яті Олександра Петрова”, “Із науково-видавничої діяльності В. Рубана”, “Стаття з Narodnich Listů в українському перекладі М. Костомарова”, “М. П. Левицький”, “Пам’яті В. Горленка – українського літературного критика, етнографа та історика мистецтва”, “В. Б. Антонович як історик української землі”, “Місце В. Б. Антоновича в загальному розвиткові української історичної науки й українського самопізнання”,

наукових праць професора Д. Дорошенка було надруковано у виданнях товариства.

У вересні 1924 р. Д. І. Дорошенко одержав повідомлення від Українського товариства червонохресної допомоги і від гетьмана Павла Скоропадського про план заснування Українського наукового інституту в Берліні та запрошення на посаду директора. З цього моменту протягом двох років (урочисте відкриття Українського наукового інституту відбулося 10 листопада 1926 р.) він бере діяльну участь у заходах з організації цієї наукової установи. Наприкінці жовтня 1924 р. Дмитро Іванович склав проект Основних пунктів статуту Українського наукового інституту. Щодо структури установи, то спочатку планувалося створити науковий інститут з 6-ти дослідних кафедр – при кожній по одному професору і асистенту. Це були кафедри: старої української історії й історії західноукраїнських земель; історії східноукраїнських земель; історії українського права; економічного життя України; історії української мови й старого письменства та нової української літератури. Згодом передбачалось відкрити ще кафедри української етнографії; історії української церкви; народного господарства та фінансів України; земельного питання в Україні; історії українського мистецтва і національної культури. Таким чином, інститут був задуманий як солідна наукова установа, науково-дослідницька діяльність якої мала охопити головні галузі українознавства.

Паралельно з вирішенням структурного питання необхідно було знайти людей, які б очолили наукові кафедри. Питанням підбору кадрів займався безпосередньо сам Д. І. Дорошенко: він розшукував людей, листувався з ними, проводив зустрічі й переговори. Знайти висококваліфікованих фахівців в умовах еміґраційного життя було дуже складно. "Людей, – за словами вченого, – доводилось стягати кого з Польщі, кого з Чехії, кого з Совдепії, а кого й з Америки"[31]. При запрошенні членів та співробітників інституту Д. Дорошенко враховував передусім "критерій науковості". Щоправда, треба відзначити, що він зазнавав тиску з боку гетьмана П. Скоропадського та В. Липинського, які вимагали, щоб при підборі кандидатів чітко витримувався принцип "політичної благонадійності"[32]. Д. Дорошенко і сам був не

"Турецька політика гетьмана Петра Дорошенка", "VII-й міжнародний конгрес істориків у Варшаві", "Український рух на початку 1890-х років в освітленні австрійського консула в Києві", "Володимир Антонович, панславізм і австрійська політика", "Громадська діяльність О. Г. Лотоцького", "Спогади про наукову й науково-організаційну співпрацю з М. С. Грушевським", "Життя і громадська діяльність В. О. Біднова", "Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України", "Наукова діяльність професора Ярослава Бідла", "Пам'яті М. Щербаківського", "Українські постаті в німецькій літературі XVIII ст.", "Маловідомі записки про українсько-польську війну 1671 року (Дневник Ульриха Вердума)", "Протестантизм в українських землях в XVI і XVII століттях", "З німецько-українських взаємин кінця 17 століття на культурно-релігійному ґрунті", "Про автора «Історії Русів»" та ін. (ЦДАВО України. – Ф. 4372. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 1, 4, 7, 22, 23; див. також: *Наріжний С.* 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923–1938). – Прага, 1940. – С. 11).

[31] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 110.

[32] *Kumke Carsten.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: Zwischen Politik und Wissenschaft // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1995. – Bd. 43. – Heft 2. – S. 234.

проти того, щоб інститутський колектив являв собою "моноліт" та щоб до його складу належали "люди одних поглядів, однієї думки". Але "надзвичайна бідність на людей" змушувала при виборі і запрошенні співробітників розширити межі, в яких спочатку планувалося зробити "набір". З цього приводу Д. Дорошенко писав до В. Липинського 21 березня 1926 р.: "...ледве чи вдасться скласти персонал з людей виключно нашої віри (йдеться про консервативно-монархічну ідеологію. – *Д. Б.*) ... при заміщенні кафедр треба кермуватися вимогами, щоб кандидат був фаховою людиною"[33].

2 липня 1926 р. на засіданні Кураторії інституту було затверджено склад Наукової колегії Українського наукового інституту. Було обрано чотирьох дійсних членів: професора Д. Дорошенка, доктора І. Мірчука, доктора В. Залозецького і В. Липинського. При цьому В. Липинський очолив кафедру української державності, Д. Дорошенко – кафедру внутрішнього життя України й культури, І. Мірчук – кафедру релігійних і філософських течій, В. Залозецький – кафедру матеріальної культури й мистецтва[34].

Окрім дійсних членів, які постійно перебували у Берліні, проводили систематичні виклади, читали лекційні курси, до складу інституту вже наприкінці 1926 р. увійшли як надзвичайні члени (які мали право виступати з епізодичними викладами в Українському науковому інституті, публікувати свої праці в інститутських виданнях): академік І. Горбачевський, академік Ст. Смаль-Стоцький, професор Д. Антонович, професор В. Щербаківський, професор Л. Білецький, професор О. Колесса та ін.[35]. До співробітництва були запрошені і німецькі вчені. Д. І. Дорошенкові вдалося залучити до роботи в інституті висококваліфікованих фахівців.

Розпочинаючи роботу з організації інституту, Д. Дорошенко виступав проти того, щоб Український науковий інститут був звичайним вищим навчальним закладом з професорами, студентами, постійними викладами тощо. Він відстоював точку зору, що інститут мав являти собою "Forschungsinstitut, маленьку наукову лабораторію, маленьку академію наук", члени якої проводили б досліди, читали доповіді, друкували результати своїх досліджень, займалися науковою популяризацією на німецькій мові[36]. Це було зумовлено об'єктивними обставинами: українська еміграція в Берліні не була такою численною, як, наприклад, у Празі й не могла забезпечити необхідної для нормального функціонування науково-освітньої установи кількості студентів.

У Берліні Д. Дорошенко активно займається науковою діяльністю. Він працює у бібліотеках Берлінського університету, Слов'янського інституту, у Прусському державному архіві, де вивчає документи і матеріали, що висвітлюють німецько-українські відносини у XVII ст.[37]. У ці роки він продовжує

---

[33] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 209–210.

[34] ЦДАВО України. – Ф. 3876: Л. Білецький. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 80.

[35] *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 211. Див. також: *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 254; *Бурім Д. В.* Науково-організаційна, викладацька та дослідницька діяльність Д. І. Дорошенка... – С. 491–511.

[36] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 233, 238.

[37] Там само. – С. 230.

свої історіографічні дослідження. Намагаючись скласти "повну й докладну працю" з української історіографії, Д. Дорошенко переробляє свій, багато в чому "схематичний і конспективний" (за його власною оцінкою), "Огляд української історіографії", який вийшов у 1923 р. у Празі[38]. Але через брак необхідних джерел та літератури, а також через відсутність зацікавлених видавців справу так і не було закінчено, підготовлено лише окремі частини "Огляду"[39]. Влітку 1927 р. Д. Дорошенко закінчив книгу про В. Б. Антоновича (щоправда, вийшла вона, з незалежних від автора причин, набагато пізніше, у 1942 р.). Це, за словами І. Крип'якевича, була "перша обширна студія про В. Антоновича, яка охоплювала суцільно і життя, і його наукові та громадські заслуги"[40]. У 1926–1931 рр. Д. Дорошенко також склав та опублікував українською й німецькою мовами декілька менших історіографічних праць: це статті про М. Сумцова, В. Липинського, П. Куліша, С. Томашівського та ін. У 1927 р. в "Записках Українського наукового інституту в Берліні" було надруковано працю проф. Д. Дорошенка "Україна й українська історія в світлі західноєвропейського письменства XVIII і початку XIX ст.", де було подано думки європейських істориків, економістів та дипломатів про Україну, а також біографічно-інформаційні нотатки про їхнє життя, діяльність і про їхні праці з української тематики.

Під час роботи в інституті Д. Дорошенко продовжував працювати над "Історією України 1917–1923 років", другий том якої "Українська Гетьманська Держава 1918 року" вийшов у 1930 р. в Ужгороді. Було розпочато роботу над першим томом – "Доба Центральної Ради". У цей період виходить і ціла низка історичних нарисів та спогадів вченого, які торкалися головним чином України періоду державотворчих змагань: "Як було проголошено гетьманство в Київі 29 квітня 1918 року", "Київ в перших днях революції", "«Просвіти» на Великій Україні", "Гетманство на Украине (по личным воспоминаниям и документам)", "З минулого. Відносини з Доном", "Організація збройних сил Української Держави", "Война и революция на Украине", "Церква і революція на Україні" та ін.

Паралельно з науково-дослідницькою працею дійсні члени інституту проводили систематичні курси лекцій, семінарські заняття для українських студентів, які вчились у берлінських вищих навчальних закладах. За часів роботи в Українському науковому інституті професор Д. Дорошенко прочитав курси лекцій з української історіографії, історії України та історії української літератури[41].

---

[38] ЦДАВО України. – Ф. 3876. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 91.

[39] Доповнений і перероблений розділ праці Д. І. Дорошенка "Польська історіографія України" зберігається нині у фондах ЦДАВО України: Ф. 4186: Д. Дорошенко. – Оп. 1. – Спр. 6 (рукопис).

[40] *Крип'якевич І.* [Рец. на:] Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942 // Нові дні. – 1941. – Ч. 10. – С. 14. Цит. за: *Винар Л.* Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії // Український історик. – 1982–1983. – № 3–4, 1. – С. 62.

[41] ЦДАВО України. – Ф. 3876. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 92; див. також: *Крупницький Б.* Д. І. Дорошенко: (Спомини учня) // Науковий збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1952. – Ч. І. – С. 11.

Працюючи в Українському науковому інституті в Берліні, Д. І. Дорошенко не припиняв своєї діяльності у празьких вищих навчальних закладах – в Карловому університеті та в Українському вільному університеті. Причому графік роботи був дуже напружений. У понеділок він приїжджав до Праги і в цей день мав п'ять годин лекцій (три в українському університеті й дві в чеському). У вівторок ще три лекції (одна в чеському університеті та дві в українському), а по обіді – виїзд назад до Берліна, де його чекали виклади в інституті та адміністративні справи[42]. Крім цього, він приїжджав до Праги на іспити, засідання колегії професорів філософічного факультету тощо. У ці роки вчений активно працював і в Українському історично-філологічному товаристві у Празі: брав участь у засіданнях товариства, виступав з доповідями та рефератами, публікувався в його виданнях[43].

Під час роботи в науковому інституті Дмитро Іванович Дорошенко також виступав з лекціями на загальноукраїнські теми німецькою та українською мовами в аудиторіях Берлінського університету та перед представниками німецької громадськості. Він прочитав такі доповіді німецькою мовою: "Німецьке право на Україні", "Розвиток української історичної думки у XIX столітті", "Тарас Шевченко – великий український національний поет", "Роль України в Північній війні 1701–1721 рр.", "Церква та революція на Україні", "Назви «Русь», «Росія», «Україна»: їх минуле та сучасне значення" та ін.[44].

Д. Дорошенко брав діяльну участь в українських та міжнародних наукових з'їздах: у Першому Українському науковому з'їзді у Празі (жовтень 1926 р.)[45], у Другому з'їзді слов'янських етнографів у Польщі (червень 1927 р.)[46], у з'їзді слов'янських філологів у Празі (жовтень 1929 р.)[47], у 2-ому Українському науковому з'їзді у Празі (березень 1932 р.)[48].

Ставлячи на перший план завдання суто наукові, Дмитро Дорошенко "не відмовлявся й від пропаганди, де вона була на місці"[49]. Причому він вважав, що ця пропаганда мусить мати перед очима весь час одну велику останню мету: інтереси української справи в цілому, себто відбудову Великої

---

[42] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 111–112.

[43] У 1926–1931 рр. ним були проголошені такі доповіді: "Дмитро Бантиш-Каменський як історик України", "Франтішек Палацький як історик і слов'янин", "Україна й українська історія в світлі західноєвропейської науки та письменства з пол. XVII до кінця XVIII ст.", "Україна й українська історія в світлі західноєвропейської науки та письменства в першій половині XIX ст.", "Історичні праці В. Б. Антоновича", "До історії німецкого права на старій Україні", "Пам'яті О. Петрова", "Із науково-видавничої діяльності В. Рубана" та ін. (*Наріжний С.* 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства... – С. 11).

[44] Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz. – Signatur 1A: 40 Aa 2157/98. – Jahresberichte des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin (1926–1931). Див. також: *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 297, 327, 333.

[45] 1-й Український науковий з'їзд у Празі. – Прага, 1928.

[46] ЦДАВО України. – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 412. – Арк. 457; Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 96.

[47] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 348.

[48] 2-й Український науковий з'їзд у Празі. – Прага, 1934.

[49] *Крупницький Б.* Д. І. Дорошенко: (Спомини учня). – С. 17.

Української Держави[50]. Він активно працював у німецьких виданнях, які займалися вивченням проблем історії Східної Європи та історії слов'янства – "Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven", "Zeitschrift für slavische Philologie", "Zeitschrift für oseuropäische Geschichte" та ін., – вміщуючи в них статті з української історії, історіографії, літератури тощо. Працюючи в цьому напрямку, Д. І. Дорошенко залучав до цієї праці співробітників інституту, – як досвідчених учених, так і асистентів. Українські вчені, члени наукового інституту в Берліні, підготували книгу "Духовне життя України в минулому та сучасному", яка вийшла німецькою мовою у 1930 р. ("Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart"). Окремі розділи цієї колективної праці, а саме: "Загальний історичний огляд" (вступна стаття), "Письменство та освіта в Україні-Русі", "Огляд історії української літератури другої половини XVII кінця XVIII століття", "Розвиток української науки та її сучасний рівень" написав Д. Дорошенко. Він був автором також низки статей (з комплексу статей про Україну) для словника Майєра – загальна про Україну, про українську історію, окремі інформаційні замітки (про рід Скоропадських, біографії гетьманів Івана і Павла Скоропадських та ін.)[51]. Д. Дорошенко брав участь у роботі над енциклопедичним словником "Lexikon für Theologie und Kirche", в якому було вміщено його статті про діячів православної церкви в Україні[52].

У 1926–1931 рр. вчений здійснював керівництво видавничою справою інституту, яку справедливо вважав однією з головних галузей діяльності будь-якої наукової установи. Під його редакцією виходили інститутські видання: "Записки Українського наукового інституту в Берліні" ("Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin") та "Вісті Українського наукового інституту в Берліні" ("Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin"), в яких співробітники інституту мали можливість публікувати результати своїх наукових досліджень. "Записок" вийшло три томи – в 1927, 1929, 1931 рр. Це збірки наукових статей та розвідок членів інституту. У 1927 та 1928 рр. вийшли дві збірки "Вістей" наукового інституту. В них містилися невеличкі статті та матеріали інформаційного характеру про загальний стан українських наукових досліджень і діяльність українських наукових установ. На сторінках інститутських наукових і інформаційних видань було надруковано й декілька праць самого професора Д. І. Дорошенка: "Розвиток та досягнення української науки за останні п'ятдесят років", "Академія наук в Київі", "Український науковий інститут в Берліні", "Розвиток історичних досліджень в Радянській Україні за останні роки", "Україна й українська історія в світлі західноєвропейського письменства XVII – першої половини XIX століття", "Назви «Русь», «Росія», «Україна»" в їх історичному й сучасному значенні" тощо.

---

[50] *Дорошенко Д. І.* Дещо про нашу закордонну пропаганду // Бюлетень гетьманської управи. – Берлін, 1931. – Ч. 14. – С. 10.

[51] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 317.

[52] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 395. – Арк. 7 (лист Дмитра Дорошенка до Василя Біднова від 19 вересня 1928 р.).

Під час організації Українського наукового інституту та пізніше, коли вже був його директором, Д. І. Дорошенко незмінно відстоював точку зору, що інститут має бути виключно науковою установою. Чітко відокремлюючи політику від науки, він був рішуче проти використання наукових та освітніх закладів у політичних цілях. Проте майже з самого початку існування Українського наукового інституту між заступником голови Кураторії О. Скоропис-Йолтуховським і професором Д. Дорошенком як директором виявились розходження у поглядах на характер діяльності і завдання наукової установи. О. Скоропис-Йолтуховський був упевнений, що Український науковий інститут у Берліні повинен виконувати завдання "загального національно-агітаційного характеру"[53], Д. Дорошенко ж вважав, що інститут є установою аполітичною й має переслідувати чисто наукові цілі[54].

Ці розбіжності у поглядах серйозно заважали нормальній роботі інституту. Нерідкими були факти втручання Кураторії (передусім голови її української частини – Олександра Скорописа-Йолтуховського), яка мала перш за все вирішувати організаційні питання, до суто наукової діяльності. Один із слухачів Українського наукового інституту Михайло Антонович писав з Берліна (лист від 28 січня 1929 р.): "Маю враження, що останніми часами стараються помимо волі Дмитра Івановича впихнути політику в інститут. Дають реферати з політичними мотивами, а проф. Дорошенко дуже не хоче всякої політики"[55]. Протиріччя продовжували існувати та згодом переросли у справжній конфлікт[56]. Розв'язка настала восени 1931 р. і позначилася певною кризовою ситуацією, з якої інститут вийшов, зазнавши значних змін організаційного (його було підпорядковано міністерству освіти Німеччини, і він став німецькою державною установою), наукового (керівництво інституту – О. Скоропис-Йолтуховський та новий директор професор І. Мірчук – віддавали перевагу не суто науковій діяльності, а справі "актуалізації українського питання в культурному аспекті на терені Середньої та Західної Європи"[57]) і персонального (у грудні 1931 р. Д. І. Дорошенко був змушений скласти з себе повноваження директора інституту, залишив інститут й ще один член Наукової колегії доцент доктор В. Залозецький, припинили свою науково-дослідницьку діяльність й асистенти; вийшов зі складу Кураторії її німецький член, відомий славіст професор М. Фасмер, який вважав неможливим "покривати своїм іменем підприємство, в якому люди, що з наукою

---

[53] З листів до редакції: (Лист професора Д. Дорошенка. Прага. 3 серпня 1932 року) // Діло. – 1932. – 9 серп.

[54] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 66.

[55] Там само. – Ф. 3956: Д. Антонович. – Оп. 2. – Спр. 44. – Арк. 218.

[56] ЦДІАЛ. – Ф. 309: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 1–13; Спр. 394. – Арк. 8–12; Ф. 348: Товариство "Просвіта" у м. Львові. – Оп. 1. – Спр. 641. – Арк. 1–4; див. також: *Бурім Д. В.* Два погляди на історію конфлікту 1930–1931 рр. в Українському науковому інституті в Берліні. – С. 474–490.

[57] *Мірчук І.* Український науковий інститут в Берліні // Сьогочасне й минуле. – Мюнхен, 1949. – Ч. 1–2. – С. 88.

не мають нічого спільного, мають не менше впливу, як визначні вчені"[58]) характеру[59].

Політизація Українського накового інституту, організаційні зміни, фінансові труднощі, а також порушення особистого порозуміння призвели до того, що Д. І. Дорошенко був змушений прийняти рішення залишити інститут. У грудні 1931 р. він склав з себе повноваження директора інституту та повернувся до Праги. Український науковий інститут продовжував свою діяльність до 1945 р.[60].

---

[58] Що діється в Українському науковому інституті в Берліні: (Лист до редакції професора М. Фасмера. Берлін, 28 липня 1932 року) // Діло. – 1932. – 4 серп. Див. також: З листів до редакції. Заява професора д-ра М. Фасмера: (Берлін, 4 липня 1932 року) // Новий час. – Львів, 1932. – 13 лип.

[59] Події 1930–1931 рр. в Українському науковому інституті викликали жваве обговорення як в українських еміґрантських колах, так і серед німецької громадськості, що знайшло відображення на сторінках тогочасних українських та чужомовних видань. Редакція львівського щоденника "Діло" для з'ясування суті цієї справи спеціально виділила місце на сторінках своєї газети, де безпосередні учасники подій (причому були представлені обидві сторони конфлікту) висловлювали свої думки стосовно ситуації в науковому інституті. О. Скоропис-Йолтуховський стверджував, що ніколи ніхто не ставив Д. Дорошенкові як директору інституту ніяких перешкод у розвитку наукової діяльності, що головною причиною кризи в Українському науковому інституті було скрутне матеріальне становище, пов'язуючи залишення інституту Д. Дорошенком і В. Залозецьким передусім з грошовим питанням; щодо діяльності інституту після 1931 р., то голова української частини Кураторії зазначав, що вона "не тільки не стратила на своїй науковості та інтенсивності, але навпаки виявила в порівнянні з попередніми роками більшу активність в напрямку скріплення зв'язків з закордонними чинниками". Д. Дорошенко не погоджувався з тезою О. Скорописа-Йолтуховського про невтручання Кураторії та його особисто в наукові справи; він виступав проти політизації інституту, аргументовано доводячи, що зловживання політикою згубне для наукової установи; діяльність наукового інституту, на його думку, мала передусім виявлятися не так у зміцненні зв'язків, як у власній продуктивній праці на полі науки; щодо фінансового питання та його ролі в конфлікті, то професор Д. Дорошенко, хоч і не відкидав його зовсім, але відсував з першого місця. Детально див.: Що діється в Українському науковому інституті в Берліні: (Лист до редакції О. Скорописа-Йолтуховського) // Діло. – Львів, 1932. – 23 лип.; Що діється в Українському науковому інституті в Берліні: (Лист до редакції професора М. Фасмера. Берлін, 28 липня 1932 року); З листів до редакції: (Лист професора Д. Дорошенка. Прага, 3 серпня 1932 року) // Діло. – Львів, 1932. – 9 серп.; З листів до редакції. Ще про Український науковий інститут в Берліні: (Лист д-ра В. Залозецького. 21 серпня 1932 року) // Там само. – 27 серп.

[60] Про діяльність Українського наукового інституту в Берліні детально див.: *Doroschenko D.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin // Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – 1927. – Heft 1. – S. 37–48; *idem.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: (Die wissenschaftliche Tätigkeit des Institutes in den akademischen Jahren 1926/27 – 1927/28) // Ibidem. – 1928. – Heft 2. – S. 63–68; *Kumke Carsten.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin... – S. 218–253; *Voigt Gerd.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin 1926–1945 // Zur Ukrainepolitik des deutschen Imperialismus. – Jena, 1969. – S. 118–156; *Golczewski Frank.* Deutsche und Ukrainer: 1914–1939. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2010. – 1085 S.; *Наріжний С.* Українська еміґрація. – Ч. 1. – С. 210–219; Українці в Берліні. 1918–1945: Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду 5-го вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / Ред. В. Верига. – Торонто, 1996. – 256 с.; *Бурім Д. В.* Науково-організаційна, викладацька та дослідницька

Однак це вже була інша наукова установа, ніж та, про яку мріяв і яку намагався створити Д. І. Дорошенко.

Д. І. Дорошенко вдало поєднував наукові дослідження із служінням державницьким інтересам України. "Наука для проф. Д. Дорошенка, – зазначав один із сучасників та біографів вченого, – протягом усього його життя була лише одним з виявів його творчого Духа. У своїй душі, в своєму єстві, він був не тільки учений, а й активний громадянин, що прагнув впливати на життя свого народу"[61].

Суспільно-політична діяльність Д. І. Дорошенка починається ще зі студентської лави, коли він став головою української студентської громади Петербурзького університету (1904). Багато для становлення національної свідомості важило його навчання влітку 1904 р. на українських університетських курсах у Львові, де він мав змогу слухати лекції з історії України професора Михайла Грушевського та з історії вітчизняної літератури Івана Франка[62]. Будучи студентом, він активно співробітничає в українських наукових й громадсько-політичних виданнях, вміщує свої статті на шпальтах "Нової громади", "Ради", "України", "Літературно-наукового вісника", регіональних періодичних видань. У травні 1906 р. Д. І. Дорошенко стає секретарем "Українського вісника" – друкованого органу української думської громади (фракції) Першої Державної думи Росії[63].

З початком української національно-демократичної революції Д. І. Дорошенко одразу ж поринає у політичне життя, стає членом створеної на базі Товариства українських поступовців Української партії соціалістів-федералістів. У квітні 1917 р. Тимчасовий уряд призначає його крайовим комісаром Галичини та Буковини. Саме Д. І. Дорошенкові, члену Центральної Ради, було доручено у серпні цього ж року формувати склад уряду України – Генеральний Секретаріат. Найбільше ж талант Д. І. Дорошенка як державного діяча розкрився під час його перебування на посаді міністра закордонних справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського[64].

На перше місце у своїй громадсько-політичній діяльності Дмитро Іванович Дорошенко завжди ставив інтереси України та її народу й усе життя присвятив справі виборення Україною державної незалежності. Причому ідею української державності він розумів в понятті не лише вузьконаціо-

---

діяльність Д. І. Дорошенка... – С. 491–511; *його ж.* Два погляди на історію конфлікту 1930–1931 рр. в Українському науковому інституті в Берліні. – С. 474–490; *його ж.* Д. І. Дорошенко та український гетьманський рух в еміграції // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т. 3. – С. 445–462; *його ж.* До історії конфлікту 1930–1931 років в Українському науковому інституті в Берліні: листи Дмитра Дорошенка та Олександра Скорописа-Йолтуховського до голови НТШ у Львові Івана Раковського // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. (19–20 листопада 1996 р.): У 2 ч. / Упор. В. П. Ляхоцький, І. Б. Матяш. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 268–279; та ін.

[61] *Вєтухів М.* Дмитро Іванович Дорошенко – перший президент Української Вільної Академії Наук // Науковий Збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1952. – Ч. 1. – С. 7.

[62] *Ульяновська С., Ульяновський В.* Автори "Української культури". – С. 528.

[63] *Дорошенко Д. І.* Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914). – Вінніпег, 1949.

[64] *Його ж.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – 543 с.

нальному, але в широкому територіальному розумінні. Будучи прибічником поглиблення ідеї української держави, побудованої на територіально-національній основі, на принципі спільного інтересу й спільної співпраці всіх населяючих українську землю народів, Д. І. Дорошенко був глибоко переконаний, що саме гетьманство як форма державно-політичної організації України "було і єсть досі найбільш відповідною і одинокою здійснимою формою організації самостійної української держави". Лише гетьманство, на його думку, було в змозі "вирішити всі основні національні й соціально-економічні проблеми в інтересах широких мас трудового народу"[65].

Дмитро Дорошенко як громадсько-політичний діяч пережив певну еволюцію своїх ідейно-політичних поглядів: член Революційної української партії, Української соціал-демократичної партії, потім належав до Товариства українських поступовців, до партії соціалістів-федералістів і, врешті-решт, виявив себе як активний діяч українського гетьманського руху[66], одним з провідників якого він вважався останні 30 років свого життя[67].

Опинившись навесні 1919 р. в еміграції, Дмитро Дорошенко приєднується до хліборобсько-гетьманського руху. Починаючи з 1919–1920 рр., він разом із В. Липинським, О. Скорописом-Йолтуховським, М. Кочубеєм, С. Шеметом бере діяльну участь у заходах по його утворенню[68]. У грудні

---

[65] *Його ж.* Про "Євразійців" та "Євразійство" // Хліборобський шлях. – Львів, 1932. – Ч. 11. – С. 277; *його ж.* К украинской проблеме. По поводу статьи кн. Н. С. Трубецкого // Евразийская хроника. – Париж, 1928. – Ч. 1 (10). – С. 41–51; *його ж.* Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. – Відень, 1920–1921. – Зб. I, II, III. – С. 50; *його ж.* Замітки до історії 1918 року на Україні // Там само. – Відень, 1921. – Кн. V–VI. – С. 75–104.

[66] Детальніше про український гетьманський рух в еміграції див.: *Маркусь В.* Гетьманський рух // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: Доповнення. – Париж; Нью-Йорк, 1995. – С. 17–20; *Трощинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – 259 с.; *Піскун В. М.* Політичний вибір української еміграції: (20-і роки XX століття). – К.; Нью-Йорк, 2006. – 671 с.; та ін.

[67] Важливу інформацію щодо ґенези політичних уподобань й формування Д. І. Дорошенка як політика ми знаходимо в його листі до М. В. Стороженка від 4 серпня 1925 р., в якому автор подає аналіз етапів своєї політичної біографії та накреслює, мовити б, шлях до гетьманської ідеології (ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 26зв.–28зв.). Див. також: *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914); *його ж.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920); *Лотоцький О.* Громадські організації в Києві // *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – Варшава, 1932. – Т. 1. – С. 160–167.

[68] Груднем 1920 р. датовано "Лист Українського Союзу Хліборобів Державників до Старшин і козаків Української Армії", який підписали В. Липинський, Д. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський, С. Шемет, М. Тимофіїв, С. Крилач (Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 9. – Спр. 4488. – Арк. 1. Див. також: Хліборобська Україна. – Відень, 1920–1921. – Ч. I, II, III. – С. 185–186). Того самого року за підписами Дмитра Дорошенка, В'ячеслава Липинського, Олександра Скороциса-Йолтуховського та Сергія Шемета з'явився заклик "До українських Хліборобів" (див.: Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Упор. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен, 1983. – Т. 1. – С. 472–483).

1920 р., коли у Відні з ініціативи В. Липинського було засновано організацію "Український союз хліборобів-державників", Д. Дорошенко стає її членом та вже до кінця свого життя не пориває з українським гетьманським рухом, залишаючись на ідейних засадах консервативного монархізму.

Д. І. Дорошенко не займався розробкою ідейно-теоретичних засад українського монархізму, подібно до В'ячеслава Липинського, і тому не варто шукати в його працях оригінальних ідей і положень. Він скоріше був популяризатором ідейних напрацювань інших теоретиків, зокрема В. Липинського. Однак, будучи глибоко переконаним у правоті цих ідей, він зробив значний внесок у справу їх поширення. Саме з цієї точки зору варто розглядати працю Д. Дорошенка "В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю та державу"[69] (де ним у прекрасний спосіб здійснено популяризацію "Листів до братів-хліборобів" В. Липинського), а також публіцистичні статті історика в "Хліборобській Україні", "Бюлетені Гетьманської управи", "Українській дійсності", "Нації в поході" та інших виданнях. До того ж вся наукова продукція вченого – монографії, статті, спогади і т. д., що вийшли в еміґрації, – будучи перейнята державницьким духом та консервативно-монархічними ідеями, безперечно слугувала цілій справі – гетьманському рухові. І перш за все це монографія Д. Дорошенка "Історія України 1917–1923 рр. Українська Гетьманська Держава 1918 року"[70], підготовлена істориком за дорученням гетьмана П. Скоропадського, під його та В. Липинського редакцією[71].

Д. Дорошенко бере активну участь у видавничій справі, виступає як публіцист. 1920 р. у Відні з ініціативи В. Липинського та під його редакцією починає виходити друкований орган Українського союзу хліборобів-державників "Хліборобська Україна". 3 березня 1920 р., відповідаючи на лист В. Липинського, в якому останній повідомляв про підготовку до друку власного видання, Д. Дорошенко, між іншим, писав: "Справу журналу я беру близько до серця і дуже радію, що він буде". Одночасно він запропонував В. Липинському свої послуги щодо участі у видавничій справі та виявив готовність і бажання вести в журналі "відділ бібліографії й хроніки літературно-наукового життя"[72].

П'ять випусків "Хліборобської України" (1920–1925), як слушно зазначав М. Антонович, були результатом співпраці В. Липинського та Д. Дорошенка. Безперечно, головне місце в цьому виданні посідали "Листи до братів-хліборобів" В'ячеслава Липинського[73]. Але й Дмитро Дорошенко

---

[69] *Забаревський М.* В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю та державу. – Відень, 1925. – 51 с.

[70] *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Ужгород, 1930. – Т. ІІ: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 424 + LXXXVI с.; Ужгород, 1932. – Т. І: Доба Центральної Ради. – 437 + XXII с.

[71] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 38.

[72] Там само. – С. 21.

[73] *Липинський В.* Українська наддніпрянська інтелігенція // Хліборобська Україна. – 1920. – Зб. І. – С. 3–62; *його ж.* Наша орієнтація // Там само. – 1920–1921. – Зб. 2–4. – С. 3–48; *його ж.* Про національну аристократію і про три методи її організації: класократію, охлократію і демократію // Там само. – 1921. – Кн. 3. – Зб. 5–6. – С. 3–37;

вміщує в журналі чимало своїх статей, споминів, заміток, рецензій тощо[74], які за відсутності інших джерел чи їх уривчастості мають сьогодні історичне значення[75]. Він не тільки сам активно писав до "Хліборобської України", робив переклади, брав на себе частину редакторської роботи, а й залучав до праці в журналі інших співробітників[76].

Участь Д. Дорошенка у гетьманському русі в цей період не обмежувалась працею у сфері науковій, публіцистичній та видавничій. Він діяв і як організатор. На початку 1920-х рр. у Празі й Подєбрадах було засновано кілька хліборобських груп та союзів. Так, 1923 р. у Подєбрадах утворився союз "Український стяг", до складу якого увійшли емігранти-монархісти з Наддніпрянської України. У 1925 р. розпочали діяльність "Група гетьманців у Празі" (голова О. Шаповал) та "Союз українських хліборобів в Ч. С. Р." (на чолі з Й. Мельником). Протягом 1920-х років було утворено ще декілька союзів та груп, що діяли на консервативно-монархічних ідейних засадах. Гетьманські організації засновуються і по інших країнах[77]. У цих умовах перед Гетьманським центром у Берліні постало актуальне завдання: досягти певної ідейної єдності серед членів цих численних угруповань та сприяти їх організаційному об'єднанню під єдиним проводом.

Формально Д. Дорошенко не належав до жодного з вищезазначених гетьманських союзів, що діяли у Празі–Подєбрадах[78]. Але фактично для української еміґрації у Празі він був "експонентом гетьманської справи"[79].

1922–1923. – Кн. 4. – Зб. 7–8. – С. 41–199; *його ж.* Про політику як умілість такого методу здобування та організації громадянства, який би уможливив будову і збереження окремої держави на українській землі і забезпечив існування та розвиток української нації // Там само. – 1925. – Кн. 5. – С. 93–216.

[74] *Дорошенко Д.* Пам'яті П. Дорошенка // Там само. – Відень, 1920. – Зб. І. – С. 99–102; *його ж.* Український видавничий рух в 1919 році // Там само. – С. 110–115; *його ж.* Дещо про закордонну політику Української Держави... – С. 49–64; *його ж.* De profundis. Пам'яті І. Л. Шрага, Ф. П. Матушевського й А. Г. Вязлова // Там само. – С. 140–145; *його ж.* В. П. Науменко // Там само. – С. 256–258; *його ж.* Замітки до історії 1918 року на Україні. – С. 75–104; *його ж.* "Історія Русовъ", як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII століття // Там само. – С. 183–198; *його ж.* Український видавничий рух в першій половині 1921 року // Там само. – С. 199–232; *його ж.* Єлизавета Іванівна з Скоропадських Милорадович: (До 35-ліття зо дня її смерті) // Там само. – Відень, 1925. – Кн. 5. – С. 284–288; *його ж.* [Рец. на:] Т. Шевченко. Кобзар. Народнє видання з поясненнями і примітками д-ра В. Симовича. – Кам'янець-Подільський; Катеринослав; Лейпциг, 1921 // Там само. – Відень, 1921. – Зб. V, VI. – С. 211–216; *його ж.* [Рец. на:] М. Грушевський. Ілюстрована історія України. – К.; Відень, 1921 // Там само. – С. 216–217; *його ж.* [Рец. на:] Альфред Ензен. Тарас Шевченко. Переклав др. Іван Мандюк. – Перемишль, 1921 // Там само. – С. 217–219; та ін.

[75] *Антонович М.* В. Липинський і Д. Дорошенко: (До наукової співпраці двох великих істориків) // Український історик. – 1982. – № 3–4. – С. 10.

[76] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777.

[77] *Гришко В., Базілевський М., Ковалів П.* В'ячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк, 1961. – С. 43; 46. Цит. за: *Трощинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі... – С. 175–176.

[78] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 20зв.

[79] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 192.

Репрезентуючи Гетьманський центр у Чехо-Словаччині, Дмитро Дорошенко здійснював ідейне керівництво діяльністю цих організацій. Саме завдяки його зусиллям, його авторитетові більшість хліборобських організацій прийняла рішення приєднатися ідейно й організаційно до загальної гетьманської централі в Берліні[80].

І в подальшому, впродовж 1926–1931 рр, коли професор Д. Дорошенко працював на чолі Українського наукового інституту в Берліні[81], за ним залишилися ці функції. Приїжджаючи до Праги для викладів в Українському вільному університеті, він виконував також спеціальні доручення Гетьманської управи[82]. У 1930 р. за його участю в Празі було відкрито Товариство Св. Володимира Великого, Князя України-Руси[83].

Під час перебування в Берліні Дмитро Дорошенко активно працює в Гетьманському центрі, бере діяльну участь у організаційних заходах[84] та у видавничій справі[85], його обирають членом Гетьманської управи. В ці роки він особисто зблизився з гетьманом П. Скоропадським[86].

---

[80] Там само. – С. 172, 173, 175, 176, 179, 181, 218, 219.

[81] Детально див.: *Бурім Д. В.* Два погляди на історію конфлікту 1930–1931 рр. в Українському науковому інституті в Берліні. – С. 474–490; *його ж.* Науково-організаційна, викладацька та дослідницька діяльність Д. І. Дорошенка... – С. 491–511; *Kumke Carsten.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin... – S. 218–253; *Voigt Gerd.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin 1926–1945.

[82] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 324.

[83] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 1090. – Арк. 67. Див. також: З громадського життя. Урочисте відкриття Товариства Св. Володимира Великого, Князя України-Руси в Празі // Бюлетень Гетьманської управи. – Берлін, 1930. – Ч. 6. – С. 9–11. Завданням товариства було "плекання ідеалу мирного співжиття, співробітництва і взаємного порозуміння, що диктується інтересами спільного територіального походження" та "об'єднання громадян-емігрантів, що походять із Земель України, шляхом культурного їх зближення, поглиблення серед них духу племінної терпимості, основ християнської етики і моралі та любові до спільної Батьківщини".

[84] У ці роки він активно співпрацює у Клубі гетьманців (Берлін) – виступає з доповідями: "Студентське українське життя в початку 20 століття", "Український культурно-просвітній рух на Катеринославщині", "Культурно-просвітня робота на Україні в 1918 році", "З приводу 30-ліття заснування РУП" та ін. (ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 1090. – Арк. 73, 74. Див. також: З життя гетьманських організацій // Бюлетень Гетьманської управи (Берлін). – 1930. – Ч. 4. – С. 7–8; З приводу 30-ліття заснування РУП // Там само. – С. 5).

[85] *Дорошенко Д.* З минулого: Відносини з Доном // Там само. – 1929. – Ч. 1. – С. 35–41; *його ж.* Організація збройних сил Української Держави // Там само. – 1929. – Ч. 2. – С. 35–39; *його ж.* В справі виступу сенатора Р. С. Копелянда // Там само. – 1930. – Ч. 4. – С. 4–5; *його ж.* Трагедія української інтелігенції // Там само. – 1930. – Ч. 5. – С. 1–2; *його ж.* Прорив на вугляному фронті // Там само. – 1930. – Ч. 7–8. – С. 1–2; *його ж.* Хома Брут. Теж дипломати // Там само. – 1930. – Ч. 12. – С. 3–5; *його ж.* Вчимось у наших противників! // Там само. – 1931. – Ч. 12. – С. 1–2; *його ж.* Політика Польщі супроти національних меншостей // Там само. – С. 6–12; *його ж.* Дещо про нашу закордонну пропаганду. – С. 9–10; та ін.

[86] ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 41, 85. Див. також: *Данило, гетьманич.* Дмитро Іванович Дорошенко // Український літопис. – Аугсбург, 1953. – Ч. 1. – С. 10.

Щоправда, будучи членом Гетьманської управи, перебуваючи у довірчих стосунках з В'ячеславом Липинським, тісно співпрацюючи з гетьманом Павлом Скоропадським, Дмитро Дорошенко все ж не відігравав провідної ролі в гетьманському русі – він ніколи не входив до складу його "мозку" – Ради присяжних. Задля цього, на думку одного з дослідників життя й творчості Д. Дорошенка, йому "бракувало несправедливої часто пристрасти, демагогії (в початковому грецькому розумінні) й певної динамічности"[87]. Цікаво, що сам Д. Дорошенко бачив причини цього "не в області якихсь принципових міркувань, а чисто особистих, які мали характер «психологічно-суб'єктивний»"[88].

Д. І. Дорошенко завжди намагався відокремити справи партійно-політичні від особистих стосунків та від науково-організаційної та викладацької діяльності. Як громадський діяч заради інтересів справи Д. І. Дорошенко міг працювати в одній партійно-політичній організації, незважаючи на певні особисті непорозуміння з окремими її членами. Водночас він мав товариські стосунки з людьми, що за своїми ідейно-політичними переконаннями належали до інших політичних таборів. Такими були його відносини з республіканцями О. Шульгиним, О. Лотоцьким, А. Яковлівим та ін[89]. За цю "толерантність супроти інакодумаючих, – як згадував у своїх споминах син гетьмана Павла Скоропадського Данило Скоропадський, – Дмитрові Івановичу іноді доводилося чути докори від найбільших приятелів та співробітників-однодумців"[90]. Причину цього лояльного ставлення до українців, що часом стояли на протилежних позиціях, слід шукати у глибокому переконанні Д. Дорошенка в тому, що кожна українська чесна людина, яка Україну любить та для неї мірою можливостей та вміння може і хоче працювати, є цінна без уваги на свої політичні уподобання.

Д. Дорошенко відігравав роль своєрідного "посередника" у спробах об'єднати різні політичні течії української еміграції. Його близькість до провідних кіл гетьманського руху, тривала робота в українських політичних та культурних установах і організаціях, дипломатичний хист і вміння знаходити компромісні рішення, приязні, дружні стосунки з прихильниками інших партійно-політичних орієнтацій та спокійна вдача робили його фігурою, найбільш відповідною для подібного роду міжпартійних контактів. І такі контакти дійсно були[91].

У листі від 21 грудня 1930 р. Д. І. Дорошенко писав до С. П. Шелухина стосовно розмежування поглядів політичних та особистого ставлення до будь-якої людини: "...ріжниця в деяких наукових чи політичних поглядах не може вплинути на зменшення моєї поваги і доброго відношення до Вас. І

---

[87] *Борщак І.* Дмитро Дорошенко (1882–1951) // Україна. – Париж, 1951. – Ч. 5. – С. 375.

[88] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 293–295.

[89] ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 238. – Арк. 72–73. Див. також: *Данило, гетьманич.* Дмитро Іванович Дорошенко. – С. 11; *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 193.

[90] *Данило, гетьманич.* Дмитро Іванович Дорошенко. – С. 11.

[91] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 180, 185.

взагалі стараюся я у відносинах з людьми не змішувати політичні з особистими відносинами (я думаю, що англійці тим і сильні, що в своїх внутрішніх міжпартійних відносинах уміють добре ці дві справи розріжняти). От для прикладу: в політиці я діяметрально розхожусь з Ол[ександром] Гн[натовичем] Лотоцьким, і ми давно вже умовились між собою про «політику» ніколи ні слова не говорити, але це не мішає залишатись нам в приязні, бо наша приязнь почалася ще 30 років тому, ще за тих добрих часів, коли українців взагалі не ділила ще ніяка політика, коли українець українцю був братом, не так, на жаль, як тепер: скільки українців, стільки й партій та орієнтацій, і всі ворогують не так із зовнішнім ворогом, як із своїм же... Гірко це казати, але так воно є"[92].

У 1920-ті рр. серед провідників гетьманського руху постала думка про необхідність створення школи державництва на науковій базі, яка б мала виховувати по-державницькому мислячих людей[93]. Було вирішено організувати Український науковий інститут у Берліні. Однак від самого заснування інституту в його керівництві змагалися дві течії: одна була представлена Д. Дорошенком, який стояв на тому, що Український науковий інститут має бути аполітичним і безпартійним, друга, репрезентована П. Скоропадським, В. Липинським та О. Скоропис-Йолтуховським, вважала, що інститут повинен бути "гетьманською" партійною установою, щоб при підборі наукових кадрів чітко витримувався принцип "політичної благонадійності", стипендії видавалися головним чином членам або симпатикам гетьманського руху[94]. Це й було причиною постійної внутрішньої боротьби між директором Українського наукового інституту в Берліні Д. Дорошенком та О. Скоропис-Йолтуховським, який виконував обов'язки заступника голови Кураторії інституту, що, у свою чергу, призвело до конфлікту й певної кризової ситуації[95].

Отримавши 1924 р. запрошення обійняти посаду директора новостворюваного Українського наукового інституту та активно працюючи для його заснування у 1924–1926 рр. і під час розгортання діяльності цієї наукової установи протягом 1926–1931 рр., Д. Дорошенко ясно усвідомлював, що інститут, створений певною політичною силою, хоча б і для загальнонаціональних потреб, об'єктивно матиме два напрями діяльності: суто науковий і політичний. Він писав у цій справі до В. Липинського: "Інститут, створений ініціативою й заходами п. Гетьмана і людей, що стоять коло нього, поруч свого основного завдання розробляти науку українознавства (завдання, так би мовити, аполітичного) – служитиме ще й певну ідейну службу нашій

[92] ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 238. – Арк. 72–73.

[93] *Королишин М.* 60-річчя Гетьманства і наша праця // У 60-річчя відновлення Гетьманської Української Держави 29 квітня 1918 року. – Торонто, 1978. – С. 169. Див. також: *Коваль Б.* Павло Скоропадський та гетьманський рух в еміграції // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). – К., 1993. – С. 162.

[94] ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 394. – Арк. 9.

[95] *Бурім Д. В. До* історії конфлікту 1930–1931 років в Українському науковому інституті в Берліні... – С. 268–279.

справі”[96]; “Інститут повинен бути перш за все науковою інституцією... Але він усе одно принесе нам велику користь... дасть змогу скріпити наш центр”[97].

Захищаючи наукові інтереси й науковий характер інституту та водночас відсуваючи з першого плану момент політичний, Д. Дорошенко вважав, що Український науковий інститут зможе принести більше користі “справі” і “центрові” саме в тому випадку, коли він стане дійсно науковим центром, який забезпечував би потрібний Україні рівень наукових досліджень. Та саме через це, на його думку, став би у пригоді й політично, працюючи на майбутнє незалежної Української держави. Розуміючи той факт, що партійно-політична інституція буде змушена постійно реагувати на будь-які політичні зміни, Д. Дорошенко намагався надати інститутові ширшого, ніж партійний, – загальнонаціонального характеру.

Одним з наслідків конфлікту в Берліні було й те, що Д. Дорошенко, за його власними словами, “розійшовся з Гетьманом Скоропадським”[98]. Однак він і надалі залишився на консервативно-монархічних позиціях, не зрадив їх, не зрадив він й організованого гетьманського руху.

1920-ті роки для українського гетьманського руху позначилися чималими здобутками: було в основному розроблено ідейно-теоретичні засади українського монархізму, значно поширилось коло прибічників цієї ідеї; постав ряд організацій та груп по різних країнах, які у своїй діяльності керувалися консервативно-монархічними принципами; виявились тенденції до об’єднання цих структур під проводом єдиного гетьманського центру. Однак ці успіхи призвели до змін в гетьманському русі і до певної міри стали причиною кризи кінця 1920-х – початку 1930-х років У цей час помітно зростає роль виконавчих структур – Гетьманської управи (гетьман П. Скоропадський та його оточення). Водночас ідейно-теоретичний центр – Рада присяжних (В. Липинський) – повільно втрачає свої позиції, які він займав на початку 1920-х років.

Розроблена теорія та достатньо розгалужена мережа гетьманських організацій, що прагнули до дій, давали можливість розпочати “практичні політичні акції” та перейти до “реальної політики”[99]. Прагнув до цього й сам гетьман П. Скоропадський, розуміючи, що тільки активна діяльність “реального політика” позбавить його тих обмежень, які він змушений був “добровільно” прийняти при вступі до Ради присяжних Українського союзу хліборобів-державників у листопаді 1921 р., та дасть можливість, очоливши український гетьманський рух, вже в еміграції перебрати повновластя Гетьмана Української Держави. Це докорінно розходилося з принципами В. Липинського, який був твердо переконаний в тому, що “реальна політична

---

[96] *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 108.

[97] Там само. – С. 209.

[98] ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 394. – Арк. 11зв.; *Kumke Carsten.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin... – S. 234.

[99] Десять літ праці гетьманського центру на еміграції // Бюлетень Гетьманської управи. – Берлін, 1931. – Ч. 12. – С. 3–8; Святочне зібрання клубу гетьманців в Берліні, присвячене десятим роковинам 29 грудня // Там само. – С. 9–16.

акція", як і вибори гетьмана, можливі лише в незалежній, суверенній Українській Державі.

Ці розбіжності в поглядах і діях між гетьманом П. Скоропадським і Гетьманською управою – з одного боку, та В. Липинським і його прибічниками – з другого, стали причиною справжнього конфлікту. Конфлікт ліквідувати не вдалося: Гетьманський центр у Берліні визнав В. Липинського нездатним, через хворобу, до активної партійно-політичної праці на чолі гетьманського руху. В. Липинський, у свою чергу, звинуативши гетьмана і його оточення в принципових порушеннях, рішуче розірвав з П. Скоропадським, розпустив Союз українських хліборобів-державників та утворив нову організацію – Братство українських класократів-монархістів, гетьманців[100].

Наслідком конфлікту у гетьманському проводі кінця 1920-х – початку 1930-х років та інститутської кризи 1930–1931 рр. було те, що Д. Дорошенко на деякий період відходить від активних дій. Так, у листі від 19 січня 1931 р. до Сергія Шелухина Дмитро Дорошенко, висловлюючи своє ставлення до політики, зокрема, писав: "...Я себе давно вже не вважаю ні за якого політика і в дійсности ніякої політики не веду в повнім цього слова розумінні. Я належав, та й досі формально належу, до гетьманського руху як руху ідеологічного. Підбив мене на це Липинський. Тепер же він сам старається і мене, і всіх инших од цього руху відвести. Подумайте, Сергій Павлович, яка пустота, яке розчарування мусить огорнути душу, коли бачиш, що та сама людина, яка десять років тебе переконувала в правоті і спасенности своєї концепції, тепер з такою самою пристрастністю, запалом і завзяттям старається тебе переконати, що це все бридня, помилка, що людина, яку вона вчила поважати й шанувати, яку вона ідеалізувала й мало не боготворила, є в дійсности нікуди не здатна, погана, негідна і т. д.! Розуміється, після цього всього пропадає і найменша охота до «політики», кажу Вам по щирости"[101].

Д. Дорошенко, хоч як тяжко йому було залишатись в таких умовах у гетьманському центрі, не покинув Гетьманської управи саме в інтересах справи, з якою, за його словами, "зжився на протязі десяти років і до якої заангажувалося через нього кілька людей"[102], та до кінця життя залишався одним з провідних діячів українського гетьманського руху.

* * *

Документи подаються без змін у авторському правописі, лише пунктуацію наближено до сучасних норм. Збережено підкреслення автора, поставлені ним наголоси у словах та інші позначки у листах. Описки виправлено без застережень. Джерела супроводжуються анотованим переліком імен і

---

[100] Розкол серед гетьманців: (Лист до редакції) // Діло. – Львів, 1930. – Ч. 216–224. Див. також: Комунікат // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 14–34.

[101] ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 238. – Арк. 100–103зв.

[102] Там само. – Арк. 100–100зв.; *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Т. 6. – С. 386.

коментарями. Ті місця у тексті листів, у яких не вдалося відчитати окремі слова, спеціально відзначено. Скорочення, зроблені Д. І. Дорошенком, розшифровано у квадратних дужках. Переклад упорядником іншомовних слів подається у посторінкових виносках, позначених зірочками.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Dobřichovice
20 січня 1925 р.

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Беру на себе сміливість писати до Вас, не маючи честі бути особисто з Вами знайомим. Але мене спонукало до цього ось що. Перш за все, в "Записках Іст[орико]-Філол[огічного] Відділу Української Академії Наук" прочитав дві Ваші статті: "Осадження м. Крилова"* і "До біографії Куліша (1. Куліш у Києво-Печерській школі. 2. Листи Куліша до М. В. Стороженка»)"**. Я думав було зпочатку, що Ви залишились у Києві і там берете участь у виданнях Академії. Потім, зовсім випадково, довідався я від Ол[ександра] Андр[ійовича] Шаповала[1], що Ви перебуваєте в Югославії, що Ви листуєтесь з ним і цікавитесь новинами українського культурного життя. Це й надало мені сміливості написати до Вас. Моє прізвище Вам відоме: я – небіж покійного Петра Яковича Дорошенка і, може, Ви од його про мене чули. Я про Вас давно чув і знаю, давно вже звісні мені Ваші наукові праці в "Архіві" і в "Кіев[ской] Ст[арине]", а те, що я побачив тепер Ваші писанні в "Записках" Академії, наповнило мене особливою радістю: що Ви вертаєтесь до праці з нашої історії. Одже не здивуйте, коли я зненацька, незнайомий, до Вас обертаюсь! У мене нема на думці ніякої практичної справи, я просто пишу до Вас як до шановного, заслуженого земляка, – може, Вам було б цікаво війти зі мною в листування: може, я міг би подати Вам відомости про Ваших знайомих, кого сам знаю, може, зміг би послужити Вам присилкою яких книжок або літературних справок... Розпоряджайте мною, скільки хочете: я буду радий зробити все, що можу. Може, цікавить Вас теперішній український гетьманський рух, – я можу подати Вам про його відомости, надіслати Вам видання Союзу Укр[аїнських] Хліборобів ("Хліборобська Україна" та ин.), розповісти, що сам знаю.

Я сам тепер живу під Прагою, читаю лекції в Українському Ун[іверсите]ті[2], – укр[аїнську] історію, спеціяльно читаю тепер історію Гетьманщини й курс укр[аїнської] історіографії. Недавно я випустив, між ин[шим], книжку: "Огляд украї[нської] історіографії"[3], як би це Вас поцікавило, можу Вам вислати. Нас, здається, звязує спільність наших відносин до Куліша: я також великий його поклонник, оце торік вийшла моя книжка про Куліша, – його біографія й огляд діяльности[4].

Трудно працювати над укр[аїнською] історією на чужині, нема потрібних книжок, нема, наприклад, у Празі комплєкту "Кіевской Старины", нема Вашого

---

* Дописано Д. І. Дорошенком внизу сторінки: "Кн. І, Київ, 1919, ст. 116–119".

** Дописано Д. І. Дорошенком внизу сторінки: "Кн. ІІ–ІІІ, Київ, 1923, ст. 198–215".

“Мал[ороссійского] Род[ословника]”[5] і Вашого Фамілійного Архиву[6], а це так потрібно! Одже доводиться обходитись тим, що є. Для мене, наприклад, нема вищої насолоди, як перечитувати “Кіев[скую] Старину”, тепер тільки оцінив я, що то за скарб! Тепер тільки як слід оцінив я і вагу традиції, чого раніще, разом із усім моїм поколінням, не оцінював. Тепер же без хвилювання не можу читати, наприклад, листів В. Полетики[7] до Чепи[8]! Так тяжка доля вчить розуму...

Вибачте ще раз за мою сміливість і настирливість: коли Вам неохота листуватись зі мною, то й не відписуйте мені, коли ж для Вас було б цікаво війти зі мною в переписку, то я буду дуже радий.

Щиро вас поважаючий

Д. Дорошенко

Звуть мене Дмитро Іванович (я син Івана Яковлевича, трохи старшого від Петра Яковлевича брата). Адреса моя:

Prof. D. Dorošenko
Dobřichovice u Prahy, č. 203.
Č.-S. R.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 2–3зв. Рукопис. Оригінал.

№ 2

2 лютого 1925 р. Dobřichovice u Prahy, č. 203.

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Я був дуже радий одержати Вашого листа від 29 с[ього] січня. Коли Вам цікаво зі мною листуватися, то мені ще більше! Тільки Ви говорите мені занадто великий комплімент, називаючи мою діяльність “ученою”: у свій час, як було можна, я віддавався діяльності політичній, і наука стояла в мене у куточку; з тої усієї “політики” нічого доброго не вийшло, а от тепер я і радий би сісти за науку, та обставини не сприяють. Перш за все – емігрантське життя, з його невигодами, злиднями, непевністю завтрішнього дня: уже 6 років живу я на чужині, весь час “по-студентськи”; а 5 років як до мене пробралась сюди моя жінка (з Київа до Камянця вона буквально прийшла пішки) і весь час вона нездужає, а лікуватись як слід (так, як було колись, що вона й в Крим їздила, і в Закопане, і у Вісбаден) нема змоги. При таких обставинах трудно працювати. До того ж ми живемо на селі, в 30 верстах від Праги, і я туди їздю 3–4 рази на тиждень. Одже мало що я бачу й чую в тій Золотій Празі! А нарешті: хоч би й були обставини життя сприятливі, але над українською історією працювати тут не можна: нема матеріялів, нема книжок.

Це все я Вам пишу для того, щоб Ви не дуже строго судили мої книжечки, як побачите їх: і друкуючи, і читаючи лекції, мені доводиться не творити щось самостійне, оригінальне, а лиш – популяризувати те, що другими зроблено. І то щастя, коли можна знайти те, що треба, бо здебільшого обходишся чим попало. Розуміється, як би сидіти в Кракові, у Львові, у Варшаві – це було би друге діло. Але туди не пустять і там би довелось з голоду пропасти, а тут в гостинній Чехії поки що правительство чеське дає змогу жити і якось там працювати. Після цієї передмови pro domo sua* перехожу до діла і почну просто відповідати Вам по порядку поставлених Вами питань.

* “На захист свого дому” (*латин.*); тобто про особисті обставини.

Перш за все скажу, що деякі свої видання вишлю Вам днів за 3–4, коли буду в Празі. А "Хліборобську Україну"[9] Вам вишле редакція, я вже туди про це написав.

"Записки" Академії я, може, добуду для Вас, але проситиму, щоб Ви їх повернули, прочитавши, днів за 10-12, бо то буде взято з якоїсь бібліотеки, де знайду.

Я ні з ким не листуюся в Київі окрім Марії Мик[олаївни] Грінченко. Вона іноді нам пише, і я їй напишу, щоб вона передала, кому слід, про Ваші матеріяли (5-й т[ом] Архива й Малор[оссійского] Родосл[овника]).

То Вам з Берліна вислали були "Літопис"[10], а не "Укр[аїнське] Слово"[11]. Уже більше цей журнал не виходить.

Я читав тільки деякі томи "Архива Рус[ской] Револ[юціи]"[12]. Споминів Гольденвейзера[13] як раз не читав. Спомини М. Могилянського ("Трагедія Украины")[14] читав і перестав після того кланятись з автором їх: можна писати про 1918-й рік що хочете, але щоб сам учасник гетьманського правительства писав, що це все була якась глупа оперетка, якийсь дурний фарс – це вже сором, це вже неповага до себе самого! Я теж списав свої спомини про 1914–1918 роки, і вони вийшли в двох редакціях: по-російськи – в Збірниках "Историкъ и Современникъ" (Берлинъ, 1922–1924) і по-українськи: "Мої спомини про недавнє-минуле" (Львів, 4 випуски, 1923–1924)[15]. На жаль, у мене нема зайвого примірника, бо той, що в мене, я держу як рукопис, роблю поправки, замітки і т. п. Але 3-й в., там де про Гетьманщину писано, я Вам вишлю, бо є один зайвий примірник.

Книгу Мякотина[16] я читав і недавно зрецензував для Збірника "На чужой стороне"[17]. Вона цікава, але нового в їй нічого нема: це те, що друкувалось в "Русском Богатстве".

За моїх земляків-чернігівців знаю дуже мало: про Ф. А. Лизогуба відомо, що він був схоплений большевиками у Тифлісі і вивезений до Харькова. Пан Гетьман старався через німців визволити його, але нічого не вдалося зробити, і що сталось з бідним Ф[едором] А[ндрійовичем] – невідомо. В. В. Карпека[18] у Київі. Н. В. Висоцького арештовано в Ніжині, де він переховувався, втікши з Криму. Про инших нічого певного не знаю. М. П. Маркович десь у Юго-Славії. М. П. Василенко живий і на волі, недавно оженився. Большевики його "амнестирували". М. Грушевський повернувся до Київа: позичати в собаки очей йому не новина; кажуть, що почува себе дуже погано і жалкує, що виїхав з-за кордону. Винниченко живе у Берліні й попрежньому пише свою порнографію. Він був купив собі під Берліном вілу, але німці вселили до нього одну робочу семью. Це йому не сподобалось: як сам соціялізував і націоналізував, то це було нічого, а як у нього соціялізували, то цього вже стерпіти не міг і – продав вілу, рішив їхати до Франції, але французи не дали візи. А Петлюра тепер сидить у Парижі, кажуть, дуже бідує. Цей не зумів навіть себе і своїх прихильників забезпечити: процвіндрів награбоване у нас з Вами і сам ходить старцем; тут у Празі складаються по короні та посилають йому, щоб не пропав з голоду.

Пан Гетьман живе з своєю родиною біля Берліну у Wannsee[19]. Всі в його семьї живі й здорові. В 1921 р. родилася в його дочка Олена Павловна[20]. Він піддержує зв'язки з земляками-хліборобами і піддержує українську еміграцію в Берліні. Для цього засновано торік у Берліні "Українське Товариство червонохресної допомоги біженцям"[21], де головою Пані Гетьманова, Олександра Петровна[22]. Я бачив Пана Гетьмана останній раз в октябрі, коли був у Німеччині. Коло нього живе С. М. Шемет.

Орест Іванович Левицький таки помер в 1922 р. Недавно в І-ій книзі відновленої "України" М. Грушевський умістив некролог, пролив крокодилячу сльозу. А я торік поминав Ор[еста] Ів[ановича]. Разом з покійним Ів. М. Каманіним в промові, яку держав на спеціяльному засіданні Укр[аїнського] Історично-Філологічного Т[оварист]ва у Празі[23]. Померли Гр. Гр. Павлуцький, М. Ф. Сумцов...

П. Я. Дорошенка розстріляли в июлі 1919 р. в Одесі "въ порядке краснаго террора". На другий день прийшли до Марії Парменовни[24], попрохали вибачення, сказали, що це сталось помилково, видали тіло, і вона його поховала. Сама вернулась до Київа на свою квартиру на Театральній площі. Большевики повернули їй бібліотеку П[етра] Я[кови]ча, і вона збіралась продати її Академії Наук. Сини П[етра] Я[кови]ча, мої кузени, Миша і Серьожа – в Київі, а Гриша – в Болгарії, в г. Севлієві. Він листувався зі мною, та оце щось кілька місяців як не пише. Марію Парменовну бачила одна пані (Сорокина, уроджена Брунст), яка жила в неї два місяці й недавно вирвалась за-кордон.

А. Ф. Рогозу розстріляли не в Одесі, а десь на Полтавщині, повезли його туди для чогось. То була чесна людина, царство йому небесне!

А де Ваш брат Андрій Володимирович?

Недавно бачився зі мною Ол[ександр] Гн[атович] Лотоцький і, довідавшись, що я з Вами листуюсь, прохав передати Вам поклон. Ви його пригадуєте? – Ви бачились в Царь-Городі. Кланяється Вам і мій сусіда С. П. Шелухин і посилає Вам свою брошуру, яку я перешлю разом із своїми. Тут чимало людей зраділо, довідавшись, що Ви живі й здорові!

Там у вас в Югославії живуть ще наші земляки Іван Миколаєвич[25] і Вол[одимир] Мик[олаєвич] Леонтовичі (трохи далеко від Вас – коло Марбурга – серед словинців). Недавно В. М. Леонтович був у Празі. Заїздив до нас в Dobřichovice. Він орендує маленький хутірець і живе з того. Чи Ви цих Леонтовичів знали? Іг[ор] Ол[ександрович] Кістяковський живе в Парижі.

Оце Вам поки що такі персональні звістки! Другим разом напишу, коли хочете, про діла громадські, про життя української еміграції.

Бувайте здоровенькі!

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 5зв.–6зв. Рукопис. Оригінал.

№ 3

19/II 1925

Dobřichovice
u Prahy, č. 203.

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Мабуть, Ви вже дістали "Хліб[оробську] Україну", до якої В. К. Липинський додав ще свою монографію "Україна на переломі", думаючи, що для Вас, як для історика, буде цікаво. Мене дуже інтересує, яке на Вас вражіння зробила "Хліб[оробська] Укр[аїна]", а особливо писання Липинського. Ви бачите, що це зовсім нова українська ідеологія. Яка йде впоперек звичайній демократичній укр[аїнській] ідеології і намагається відновити стару традицію та вже на цій традиції будувати оту

Україну, сильну могучу державу, з гетьманом-монархом на чолі. Та Ви з усього, що є в "Хліб[оробській] Україні", самі побачите, в чім діло.

Що до моєї "немилосердности" до проф[есора] Грушевського, то, я думаю, причина Вам може бути зрозуміла, як що Ви його знаєте особисто: це людина дуже розумна, талановита, але страшенно еґоцентрична і, як уже тепер виявилось, позбавлена великого етичного прінціпу. Скажіть будь ласка: проповідувати війну з большевиками, посилати людей на смерть – і самому тепер вертатись з покаянною главою до Київа – це морально? А хто ж як не він своєю демагогією, своїм аліянсом з ес-ерівщиною, своїм культом "неминучої варваризації", своєю проповіддю моралі "людей татарських" – зруйнував останки державного патріотизму українського, які ще були в української демократії? Хто як не він відштовхував від участи в державнім будівництві нащадків наших "панів", без яких усе одно ніякої України ніколи не буде, хто ж то кривлячи совістю проповідував, ніби укр[аїнський] народ здавна стояв за колєктивну, а не індивідуальну власність на землю? Ви хочете сказати, що я ніби протирічу сам собі, кажучи таке й пишучи в "Ист[орике] и Соврем[еннике]" друге. Перш за все в "Ист[орике] и Совр[еменнике]" я писав з історичної перспективи: в 1914–1916 роках я ще Грушевського поважав, як поважали його всі в т. зв. "свідомих" українських кругах. По-друге – в "Ист[орике] и Совр[еменнике]" я писав для чужої публіки, перед якою ніяково розкривати свою мізерію. Але додам, що текст споминів в "Ист[орике] и Совр[еменнике]" доведений лиш до весни 1918 р., а в укр[аїнському] виданні до весни 1920 р. Хоч усе таки і [в] укр[аїнському] тексті, як взагалі в печаті, не завжди зручно називати річи своїми іменами.

Вчора я дістав листа від старого Ол[ександра] Барвінського зі Львова (колишнього приятеля і кореспондента Кулішевого). Ми иноді листуємось на ґрунті спільної симпатії до Куліша (Барвінський його боготворить). Одже тепер він пише з приводу нової статі С. Єфремова в т. IV "Записок" Академії про Куліша (під назвою "Без синтезу"): "кажу щиро, що при всій моїй спокійній вдачі і мого старечого віку (за 4 місяці скінчу з Божої волі 78 літ) кров ворушиться в мені після її прочитання!". Я ще не читав статі Єфремова, але з окремих слів Барвінського догадуюсь, що маємо діло з випадом бурсацько-есерівсько-демократичної тупости проти Кулішевого аристократизму. Він, бачите, і в могилі їм страшний! Взагалі "науковість" і "академічність" писань новоспечених в совєтськім Ельдорадо укр[аїнських] акамедишиків (мабуть, академишиків. –*Д. Б.*) річ дуже умовна (конвенціональна): проти науковости, скажемо, небіжки "Кіев[ской] Старины" всім їм треба ще, як кажуть, тричі вмитись.

До речи – за "Кіев[скую] Старину". Мене запитує один бібліограф зі Львова, який готовить до друку покажчик до "Записок" Наук[ового] Т[оварист]ва ім. Шевченка у Львові, чи не можу я пояснити йому деяких псевдонімів, криптонімів – з "Кіев[ской] Ст[арины]". Між ин[шим] питає, хто це такий Н. С., автор статті "Къ исторіи малорос[сийских] козаковъ въ концѣ XVIII и въ нач[але] XIX в." в "Кіев[ской] Ст[арине]" 1897, X, XI, XII, чи це не Ви? Признаюсь, я сам цим цікавився і теж приписував авторство як цієї статті, так і других з підписом Н. С. Вам.

Я думаю, що ми можемо листуватись і не заказними (рекомендованими) листами, а простими? Це ж і простіше й економніше! Для спроби висилаю цей лист звичайним, а не рекомендованим.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 8–9зв. Рукопис. Оригінал.

№ 4

31.III.1925.

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Сьогодні я одержав з Київа для Вас II–III т. Записок Академії; пересилаю його Вам. Вчора я мав листа від С. О. Єфремова, де він, повідомляючи мене про висилку для Вас "Записок", просить мене передати Вам прохання – подати кінець Вашої статі. Будь ласка, сповістить мене, що я маю йому відповісти.

Давно не маю від Вас ніякої звістки, не знаю, чи дістали Ви мого останнього листа, писаного вже тижнів три тому.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 10. Рукопис. Оригінал (поштівка).

№ 5

6/IV.1925.

Dobřichovice u Prahy, č. 203.

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Напевно Ви вже одержали "Записки" Академії. Вас дуже просять подати кінець Вашого листування з Кулішем. Тільки, чи збереглось воно у Вас? Може, його можна пошукати десь у Київі?

Вашого листа від 2 апріля (дата почтового штемпеля) я одержав і дуже дякую за Ваші цікаві примітки й уваги що до мого "Огляду історіографії". Одно мушу сказати Вам: Ви там зауважили, що в мене нема про Ляссоту, про Słownik Geograficzny і т. д. Але ж я мав на увазі дати не огляд джерел до історії України, а огляд розвитку укр[аїнської] історичної праці. Одже Ляссота і пр. сюди не належать. Що ж стосується пропусків українських праць, то їх справді дуже багато, але тому, що сидячи в якихсь Poděbradach, я був не в силі зібрати весь матеріал, у мене навіть "Указателя" до "Кіев[ской] Ст[арины]" не було під рукою. Пропусків дуже багато! Спеціяльно що до Ф. І. Титова, то його книга дійсно вийшла в 1925 році, але не в українському перекладі, а в рос[ійському] оригіналі, тільки обгортку дали по-українськи: це просто взяли наклад 1914 р., зброшурували й пустили в світ. Я на днях цю книгу бачив.

Що до "Хліб[оробської] України", то від Вас я ждав трохи иншої оцінки. Тому мені трохи трудно тепер з приводу її говорити. Розуміється, коли Ви думаєте, що українці – народ "демократичний" і що всякий "аристократизм" неодмінно ми маємо позичати в поляків, то нам трудно зговоритись. Я думаю инакше: вважаю українців за народ аристократичний, монархічно настроєний (наші князі, лояльність до литов[ських] князів, москов[ських] царів, Україна одпала од Москви в 1917 р., як не стало царя), а те, що у нас звичайно звуть "демократизмом", те вважаю за анархізм або хамство по своїм реальним проявам і наслідкам. Розуміється, настрій співробітників Хл[іборобської] Укр[аїни] – "романтично-ідеалістичний", по скільки таким мусить бути кожен ідейний рух в своїх істоках і в своїм центрі. Звідси ж дається імпульс.

Ви помиляєтесь, коли думаєте, що польська мова книги "Z dziejów Ukrainy"[26] була з наміром взагалі перевести українство на польську мову й польський алфавіт. Польська мова була тут ужита через те саме, через що Ви видавали Ваш "Мало-р[оссійскій] Родословникъ" по-російськи: щоб його читали ті "малороссіяне", які української мови не уживають. Так і тут, – щоб "Z dziejów Ukr[ainy]" читали ті українці спольщені, які укр[аїнської] мови теж не уживають, і для того, щоб по змозі вирвати з польщизни нащадків старих україн[ських] родів, скільки вдасться. І дещо вдалось.

Розуміється, дуже прикро бачити, як там на Волині будуються "Косцьоли". Але Ви добре знаєте, що будувались вони в свій час і у нас на лівому березі, і в Прилуках, і в Лубнах, і в Чернігові, Новгород-Сів[ерському] і навіть в Кодаку. Але хіба багато їх пережило навіть десять років віку (1648)? Прийде колись наш український Муравьёвъ[27] (ним міг би бути прекрасно Ваш славний дядько Олекса Петрович[28]) і зробить з ними порядок. А будинки нам здадуться, як не на церкви, то на кінематографи. Але ледве чи ми діждемося українських Муравьёвих, коли наші пани будуть так кротко і незлобиво настроєні, як Ви, Високоповажний Миколо Володимировичу!

Я не бачу логічної необхідности, щоб гетьман України неодмінно федерувався на схід чи на захід. Наш гетьман буде мати титул: "Гетьман усієї України, Правобічної, Лівобічної, Сіверської і Слобідської, Великий Князь Київський, Галицький, Володимирський і всієї Малої Руси, отаман Запорожський і війська Чорноморського, царь Кримський, Воєвода і Господар Молдавський". Розуміється, він може стати і "в. кн. Московським" і навіть "імператором всеросійським", як що ми могли би досягти гегемонії Києва над Москвою. Але довлієт нам і свого. Але щоб те все сталося, треба його перш за все хотіти. Розуміється, коли того ми не хочемо, а здаємось на волю Божу та на "Москву-жидівську, Москву-кацапську, Варшаву, Берлін, Лондон, Париж, Рим, масонів, католиків, всесвітніх жидів, наших есерів і т. д. і т. д.", то ніякої України як нації і держави ніколи не буде, а буде Прованс, Малороссія, Юго-Западний Край – все що хочете, тільки не Україна. В такому разі справді нема для чого язик ломати, якусь українську мову культивувати, якийсь безглуздий сепаратизм піддержувати, – а треба знову всім разом велику Російську Імперію відбудовувати; а там хай знову собі панують під крилом гольштейн-готторпської династії остзейські німці, вихрещені жиди й комлики, хай знову у нас сідають і правлять нами Дундуки[29], Дрентельни[30], Траутфеттери[31], Ренненкампфи[32], Трепови[33] і т. д. і т. д. Вони нам заведуть порядок, лад, буде й конституція, будуть і ліберальні міністри – Мілюкови, Набокови[34], Гессени[35]; навіть і для "Наталки-Полтавки" і для "Кіевской Старины" залишиться місце: цього од нас не однимуть, і Ви доведете "Малорос[сійскій] Родословникъ" до самого кінця, до букви Ѳ.

Одже одно з двох: або самостійна Українська Держава, сильна, імперіялістична, з програмою опанувати Дарданели, стати твердою ногою над Каспієм і Дунаєм, або – Прованс. Tertium non datur*. Коли ми ступили на той шлях, що його самі кілька літ вважали за "мазепинство", то на-пів дорозі зупинятись не можна. Свій соціальний і культурний ідеал (надіюсь, що він у нас з Вами спільний) мусимо вкласти в нову форму Укр[аїнської] Держави, бо в усякій иншій формі йому тісно. Факти це показали.

---

* Третього не дано (*латин.*).

Вибачте, Високоповажний Миколо Володимировичу, за мій, може, неурівноважений тон, за незовсім добірну мову, – на письмі воно поневолі звучить різко! Але трудно вибирати форму, коли мусиш говорити про те, що болить і пече...

Щиро Вас поважаючий і завше до послуг Ваших готовий

Д. Дорошенко

Адреса Вячеслава Казимировича Липинського:
Herrn W. Lipinsky,
Karl-Lüdwigstrasse, 172
Reichenau N[ieder] Ö[sterreich]
Österreich

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 12–14зв. Рукопис. Оригінал.

№ 6

6 /V.1925

Dobřichovice u Prahy
č. 203

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Вибачте з ласки своєї, що я так довго не писав до Вас, не відповів на Вашого останнього листа під № 6. У мене останні тижні були дуже важкі, так що поневолі довелося запустити своє листування.

Я думаю, що Ви досі вже одержали "Записки": вони ж вислані були рекомендованою бандеролею, ось передо мною й почтова квітанція від 6-го квітня. Як же вони й досі не дійшли до Вас, то будьте ласкаві сповістіть, і я зроблю рекламацію на почті, бо шкода книги, це вже дійсно виходить так, як в приказці: плив, плив та на березі й утопився! З Києва дійшло, а тут в "Європі" загинуло!

Я не думав ображатись на Вас за таку або иншу оцінку "Хліб[оробської] України". Я мушу просити у Вас вибачення за свій занадто, може, гарячий тон, зовсім невідповідний для теоретичного спору. Деякі свої думки, я бачу, виложив я не досить ясно, і Ви їх тому не зовсім зрозуміли. Певна річ, що про аристократизм укр[аїнського] народа говорив я не у вульгарному розумінні слова, а розумів це так, що укр[аїнський] народ на протязі своєї історії завжди виділяв з поміж себе свою національну аристократію яко найбільш активний, сильний, орґанізуючий елемент. Звичайно, під впливом сентиментально-романтичного народництва у нас прийнято було гудити й осужувати свої вищі верстви, спеціяльно козацьку старшину, шукати якийсь республікансько-демократичний рух і т. д. Ну, та не мені Вам, які так багато працювали над історією як раз нашої шляхти, нашого дворянства, – доводити помилковість і ненауковість таких думок! Взагалі я думав, що в думках "Хліб[оробської] України" Ви знайдете відгук або пристосування до нових думок тих поглядів, які, здавалось мені, раніше Ви самі поділяли (так принаймні я думав); коли ж, виходить, Ви цих поглядів не приймаєте, то або ми не зовсім Вас раніше розуміли, або справді наші думки виложені неясно, так що трудно собі зясувати, чого ми властиво хочемо. Я все-таки думаю, що прочитавши все "до кінця", Ви таки зясуєте собі нашу ідеологію, і тоді певно виявиться й наша так би мовити созвучність. Мені особисто це було би у високій мірі приємно!

Ви питаєте, де б можна було умістити Ваші спомини про еміграцію. Коли Ви нічого не маєте проти, то редакція "Хліб[оробської] України" дуже охоче їх видрукує

в своїй VI-ій книзі, яка почнеться друком влітку. Я списувався з нею і дістав уповноваження Вам це предложити. Тільки нам би здавалось, що, може, Ви подали б спочатку Ваші спомини про київські часи, про "Кіевскую Старину", про Лазаревського, Шугурова[36], Тарновського, взагалі про наших лівобережних любителів старовини, про наших панів, які не рвали орґанічного звязку з рідним краєм, виявляли інтерес до його минулого. Розуміється, це тільки наше бажання, а Ваша воля писати про те, про що хочете. Рукопис шліть на моє імя.

"Духовну Бесіду"[37] можу Вам вислати ту, що мені висилають. Писати до них мені незручно, бо зараз насядуть, чому не пишу для них нічого (я мав необережність дати туди одну замітку), а мені зовсім ніколи, та й не знаю, про що їм писати.

Бачив я кн[игу] 1–2 "України" за 1925 рік – присвячену Шевченкові. Там цікава стаття М. Новицького про папери Шевченка, забрані при арешті 1847 р., там є цілих три невідомих досі вірша, листи й археологічні записи Шевченка підчас його мандрівок по Полтавщині й Чернігівщині з доручення Київської Археограф[ічної] Комісії. Цілий ряд дрібних статей: Шевченко і Мик[ола] Маркевич, Ш[евченко] і Гребінка, – але нового в них нічого нема. Бачив також і "Науковий Збірник" за рік 1924 (це давніші "Записки" Укр[аїнського] Наук[ового] Т[оварист]ва в Київі). Там є статті М. Макаренка про городище "Монастирище" біля Ромна, В. Козловської про розкопки коло с. Почтова Віта на Київщині, проф[есора] А. Сперанського, акад[еміка] В. Перетца, В. І. Щербини (про киевских генерал-губернаторов кн. Дм. М. Голіцина і М. І. Леонтьева). Якийсь молодий дослідник С. Шамрай дав доволі велику розвідку про "Економічний стан козаків Полтав[ського] полку в 1767 р." – по Румянц[евському] Опису.

Писав я до Київа, щоб пошукали там аркушів останнього тому Вашого "Мал[ороссійского] Родословника", а мені звідти пишуть, щоб попрохав Вас дати кінець Вашої статі про знайомство з Кулішем. Взагалі, пише мені Єфремов, там на Україні останніми (очевидно, пропущено слово "часами". – *Д. Б.)* "зростає знову інтерес до Куліша". Дуже цікаво – чому?

Ф. І. Титова, як що Ви маєте з ним зносини, можете заспокоїти, що його праця про Друкарню Печерську[38] видана в оригіналі, а не в укр[аїнському] перекладі: випущено в світ зложені ще при йому аркуши й додано тільки обгортку з укр[аїнським] титулом і укр[аїнську] передмову. Хай радується, що взагалі його робота не загинула, як багато инших!

В одному з своїх листів Ви прохали мене подати адресу Вячеслава Казимировича Липинського. Боюсь, чи не забув я її подати. На всякий випадок ось вона:

W. Lipinski
Karl-Lüdwigstrasse, 172
Reichenau N[ieder] Ö[sterreich]
Österreich

Йому було би дуже приємно, як би Ви до нього обізвались.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

P. S.: Я зберу №№ "Дух[овної] Бесіди", які в мене є, і вишлю Вам на днях.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 16–18зв. Рукопис. Оригінал.

№ 7

2/VI.1925

Dobřichovice
u Prahy, č. 203

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Вашого листа № 7 я одержав давненько, та не відписував, бо дуже був зайнятий, довелося пришукувати нове помешкання і тому подібний клопіт. До 1-го іюля лишаюся ще тут, а з 1-го іюля житиму в самій Празі. Нову адресу подам Вам слідуючим разом, тепер же ще на цілий місяць дійсна стара адреса.

Я одержав листа від С. О. Єфремова з Київа, він пише, що скрізь шукав VI-й том Вашого "Мал[ороссійского] Родословника", але ніде не знайшов, і просить вказати: в якій саме друкарні воно друкувалося, і, може, подасте ще якісь сліди, щоб лекше було шукати. Може, памятаєте прізвище управляючого друкарнею або метранпажа?

"Духовної Бесіди" посилаю Вам два останніх числа, як що дійде, то буду висилати Вам і далі в міру того, як сам діставатиму.

Ви питаєте мене, як ставиться та молодь, що вчиться у високих українських школах у Празі, до національного питання, та чи задоволений я її загальним настроєм. Це доволі складні питання, й не так то лехко дати точну відповідь. Бачите, вся молодь, яка вчиться в цих школах, – національно настроєна, себто визнає себе за українців, говорить і читає по українськи, по українськи ж і вчиться, належить до ріжних національних орґанізацій. Я сам участи в політичних гуртах не беру і з молодю схожусь виключно на ґрунті науково-академчнім; близче схожусь лиш з тими студентами, які працюють у мене в семінарі. Маю десяток моїх приватних знайомих, от і все. Українська молодь тут ділиться на дві частини: галичане і наддніпрянці (не в розумінні організаційного поділу). Галичане – як галичане: люде обмеженого світогляду, з перевагою формального розуміння національної справи, люде дрібні й великі матеріялісти; взагалі тип мені особисто мало симпатичний. Наші ж хлопці – так як звичайно, більш щирі, більш принціпіяльні, більш ідеалістично настроєні. Є серед них всякі, але загально на мене вони роблять далеко симпатичніше враження, як галичане. Але треба знати, що це все люде не так то й молоді, всі вони бували в бувальцях, всі служили на війні; читаєш лекцію, а перед тобою сидять: один – б[увший] отаман повстанського загону, другий – б[увший] кирасир Ея Величества, третій – полковник артилерії, четвертий – сотник "синєжупанної" дівізії і т. д. Здебільшого те саме й серед галичан.

Що до їх політично-соціального світогляду, то він далеко не такий «лівий», як то було раніше, кілька років тому. Багато є прихильників твердої влади, багато є таких, що хотіли б бачити Україну гетьманською державою. Та активних людей мало: всі змучені, зтомлені, всі переживають добу загальної реакції, як і вся еміграція. Такі люде, як Олександр Андрієвич[39], ще більше зберігли активного настрою, вони ще чогось шукають, а більшість настроєна пасивно. Спеціально Ол[ександр] Андр[ійович] мені тим і симпатичний, що зберігає активність, якісь живі стремління. Я його мало знаю, познайомився з ним вже тут у Празі, він мені подобається.

На днях побачив Вашого земляка п. Цеся: він живе тепер тут у Добжиховицях. Одного разу стрів мене, підійшов і забалакав. Виглядає добре.

Як що Ваша ласка, дайте мені ті відомости щодо друкарні, де друкувався "Родосл[овник]", – коли можна швидче, щоб я швидче подав їх у Київ. Яке це було б щастя, коли б книгу знайшли і врятували!

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 20–21зв. Рукопис. Оригінал.

№ 8

16 /VII. 1925.

Praha–Nusle
u Jezerky, č. 630

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Вже давно – скоро місяць, як я одержав Вашого останнього листа, але переїзд чи, лучче сказати, переселення з Добжиховиць до Праги зовсім вибило мене з колії. До того ж довелося з самостійної кватири перейти на студентське становище, в одну кімнату, де я зовсім позбавлений свого кутка, так що й писати мені далеко не так зручно, як було перед тим. Тож і не здивуйте, коли так довго я мовчав і не відповідав!

Я подав до Київа Ваші відомости щодо друкарень, де печаталися Ваші видання, і, може, Бог дасть, пощастить їх знайти і врятувати.

Що до тої дівчинки, про яку Ви писали, то я про неї нічого не писав до Київа, бо мої кореспонденти, як я бачу з їх листів, самі в такому стані, що ледве самі якось животіють, вони переобтяжені працею, втомлені, і я, наприклад, не зважуюсь потурбувати їх навіть такою справою, як наведення справок про моїх родичів (сімья пок[ійного] Вас[иля] Яковл[евича] Дорошенка), чи живі вони і що з ними. Ми листуємось виключно на "нейтральні" літературні теми; коли-не-коли мені напишуть щось загальне про своє життя, і з того я бачу, що живеться їм тяжко. Одже, на великий мій жаль, нічого я не міг зробити... А завязати зносини з иншими людьми, які, може, й краще улаштувались, я не зважуюсь: ті двоє людей, що зо мною листуються (С. О. Єфремов і Марія Мик[олаївна] Грінченко), самі виявили ініціятиву, а я тільки відгукнувся.

Чи дістали Ви пару нумерів "Дух[овної] Бесіди", які я Вам переслав? Цими днями вишлю слідуючі два. Мені вона мало цікава, бо подає мало фактичних відомостей, а читати спасенні статі на зразок "Русскаго Паломника"[40] або "Радости Христіанина"[41], які виписувались у нас в домі, як я був малий, і які тоді залюбки перечитував, тепер уже мені нецікаво.

Що Ви думаєте робити літом, на вакаціях? Чи зостаєтесь у своїй Білій Цркві, чи кудись виїдете? Я би хотів поїхати до Будишина (Bautzen), подивитись там на орігінал дневника Лясоти, а може, й попрацювати біля його: одне українське наукове товариство хоче видати його в укр[аїнському] перекладі, так треба перевірити старі переклади Бруна й Антоновича.

Недавно до бібліотеки Укр[аїнського] Педагогічного Ін[ституту]та в Празі придбано комплєкт "Чтеній" О[бщест]ва Нестора (за виїмком перших пяти книг). Перечитую їх од дошки до дошки, як і "Кіев[скую] Старину", коли така трапляється. От коли і де можемо ми оцінити, що то були за видання! Во істину: "что имеемъ – не хранимъ, а потерявши, плачемъ!"

Нарешті я закінчив свою "Історію 1918 р. на Україні"[42]. Вийшов великий рукопис на 800 сторін in folio. Повезу його в Німеччину, там він буде друкуватися. Хай це буде памятка наших змаганнів відродити стару українську державність половини XVII віку, тих змаганнів, які, на жаль, так мало піддержали ті, хто, здавалося б, перший мусів би на їх відгукнутися: потомки української козацької старшини, люде, які не зовсім згубили традицію й не дали себе здеморалізувати демократичними гаслами!

"Ой, пожали б, як би були
Одностайно стали,
Та з Хвастовським полковником
Гетьмана єднали..."

І ми б з Вами не сиділи, Ви – в Білій Церкві, а я в Празі! Жили б собі вдома, в святім Київі...

Бувайте здоровенькі і не гнівайтесь, що на Вас моргаю: роблю це з великого жалю, що такі люде, як Ви, не з нами, гетьманцями.

Щиро поважаючий Вас

Д. Дорошенко

P. S.: Моя нова адреса прописана вгорі

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 23–24зв. Рукопис. Оригінал.

№ 9

4/VIII.1925.

Praha–Nusle
u Jezerky, č. 630

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Ваш лист № 9 мене трохи збентежив: я боюсь, чи не образив Вас якимись незручними словами або невдалими виразами – я цього на думці не мав, але як що мій попередній лист зробив на Вас таке вражіння, то дуже прошу мене вибачити! Мені взагалі здається, що між нами, в нашому листуванні, весь час якесь непорозуміння: я ніяк не можу збагнути Вашої, так би мовити, ідеології, Вашої, коли можна так висловитись, "орієнтації", а з другого боку, здається мені, й Ви иноді не так розумієте мене, як би мені хтілося; в цьому останньому, розуміється, винен я сам, що не вмію ясно і точно висловити свою думку. Одже дозвольте мені спробувати вияснити те непорозуміння, яке раз-у-раз виникає, як мені здається, в нашому листуванні.

Насамперед дозвольте мені, так би мовити, Вам "представитись"; це треба було мені зробити з самого початку нашого листування, тоді б, може, не було й непорозумінь. Так нехай це буде зроблено тепер, хоч і пізно! До якого роду я належу, це Ви знаєте, але виростати і вчитись довелось мені не в тих містах, де цей рід седів, а на чужині, у Вільні, де служив мій батько. Покійний мій батько був "україножілом", в значній мірі під впливом свого брата Петра Яковлевича, хоч і з більше "демократичним" відтінком. Одже він і прищепив мені любов до українства і погляд, що моя батьківщина – далека Україна, куди він возив мене малим на канікули, і куди я став їздити сам вже з 4-го класу гімназії. І ця "закваска" була така сильна, що я в гімназії встояв проти всіх "ідейних соблазнів" радикалізма і соціялізма і залишився українським націоналістом, розуміється, в сфері мови, літератури й історії, чим усім я

захоплювався вже з 10–12 років і далі так, як мої товариші захоплювалися К. Марксом[43] або Н. Михайловським[44]. І ось я попав до університету і вступив до української громади (я почав з Варшав[ського] ун[іверсите]ту, далі перейшов до Петербургського, а кінчав у Київі[45]). Тут я побачив, що не може бути "свідомого українця" – не соціяліста, чи хоч не радикала, і що не можна принести добра Україні, не "працюючи" в якійсь соціял-революційній партії. Що робити? Вступив я (хоч і з "стісненим серцем") і до Револ[юційної] Укр[аїнської] Партії, потім до Соц[іал]-Дем[ократичної] Укр[аїнської] Партії, і працював там по долгу служби, але серце моє не лежало там. Але виходу не було: або одрікайся "політики" і обмежуй себе виключно "культурницькою" роботою (признаюсь Вам – я любив її найбільше і "Київскую Старину" – я передплачував її з 6-го кл[асу] гімназії – цінив над усе в світі: кожна нова книжка її, так само як і кожен № львівської "Зорі", виписуваної мною з 5-го кл[асу] гімназії – був мені святом), або ж іди до соціялістів. Не було нікого з старших людей, які б серйозно зі мною поговорили б і навчили, що не тільки світа, що в соціял-революційних громадах; Петро Яковл[евич] ніколи, хай царствує на тім світі! – не балакав зі мною, як слід, може тому, що я був для нього "Митя", якого він знав з малих моїх літ і з яким йому було чудно б говорити як з дорослим. Оттак і пішла моя робота! Чим далі, то я все більше привязувався до форм радикально-демократичного українства, просто тому, що иншого не було, а також через те, що звик до людей, зблизився з ними на спільній роботі. Не захоплювався я ніколи доктринами – бо взагалі у мене нахил не до теорії, не до абстракції, а до практики, до живого діла, але ту українську роботу, яку Ви знаєте по "Радах", "Просвітах", "Тупах" і т. д., я робив совісно. Це мене видвинуло в специфічних кругах "свідомого українства", а коли настала війна і революція, то дало змогу грати певну роль. Але революція 1917 року вскрила всю підсвідому, орґанічну "не революційність" моєї вдачи, моєї псіхіки. Зпочатку непомітно для инших я в революції грав уже здержуючу роль, був фактично контрреволюціонером і всі свої високі посади в новій пореволюційній ієрархії використовував не для «углубленія революціи», а для її загальмування: революцію я стрів без ентузіязму; з самих перших днів мене обхопило пророче передчуття чогось страшного, але ніколи було віддаватись почуттям: становище моє мене зобовязувало, і я пішов робити "революційну карієру". Але вже в серпні 1917 р. стався перший розрив, коли мене вибрали головою Генерального Секретаріяту, але я через тиждень зрікся, розійшовшись з Грушевським. Я поїхав губ[ернським] комісаром до Чернігова (тому що до мене прибула спеціяльна делегація просити їхати на комісарство; в цій делегації було четверо людей: пок[ійний] гр[аф] Мусін-Пушкин, Петро Як[ович], директор гімназії Опоков і ще хтось, якийсь директор банку, забув його імя). Більше на службі в "українській революції" я не був. Весною 1918 р. я вже був "в опалі" при Ц[ентральній] Раді і виплив тільки вже як гетьманський міністр[46]. В роботі в гетьманському уряді я зробився вже "ідейним гетьманцем": тут тільки я знайшов для себе, як для українця, поле для роботи. І Ви були не зовсім праві, коли жалувались одного разу на мене Петру Яковлевичу, що я "приймаю в мін[істерст]во тільки революціонерів" (він мені так передав тоді): я просто носився з думкою "помирити" гетьманство з "свідомими українцями", – чи лучше сказати навпаки: оте "свідоме українство" з гетьманством. Це була даремна праця: оті "свідомі" в особі Винниченка і к° обдурили мене так само, як і Гетьмана, і взагалі я в своїх примиренческих заходах та в стараннях вплинути на Гетьмана, щоб він брав ліберальніщий, так би мовити, курс, грав глупу роль свого рода маркиза Пози[47]. Але це все стало мені ясно лиш згодом.

Я був вірний Гетьману до кінця. Уряду Директорії я не служив ні одного дня. Опинившись на еміграції, я мав час усвідомити собі нову ідеологію, підвести під свої погляди й настрої, так би мовити, теоретичну базу. Мені в цьому багато допоміг В. К. Липинський, котрому Ви даремно і несправедливо не довіряєте, як "полякові". Вибачте мені! Але це у Вас зовсім безпідставний щодо Липинського передсуд (предразсудокъ). Ви ж не будете підозрювати В. Б. Антоновича, не будете в його діяльности бачити польську або єзуїтську інтригу, так чому ж Ви не довіряєте Липинському? Джерело його українського патріотизма те саме, що й у Антоновича – любов до української землі й населяючого її народа. Я памятаю, як зрадів покійний К. П. Михальчук, коли я привіз до нього Липинського і познайомив їх, з яким захопленням читав він першу книжку Л[ипинсь]кого "Szlachta na Ukrainie i udział jej w Życiu naroda ukraińskiego"[48], а потім – "Z dziejów Ukrainy". Липинський допоміг тепер не мені одному знайти ясну й певну стежку серед еміграційного розброду. Це він звів до купи і обєднав цілий гурт людей коло нашого бувшого Гетьмана, як біля особи, що вже по свойому становищу являється, так би мовити, втіленням, сімволом українських державницьких стремлінь. Він створив український легітимізм і дав надзвичайно глибоке й талановите обґрунтування українського державництва. Ви, мабуть, читали його "Листи до братів-хліборобів"[49] у "Хліб[оробській] Україні"[50]. Бог знає, чи вдасться ідеології цих "Листів" лягти в основу ширшої акції українських патріотів, але не можна не цінити благородного стремління автора цих: – допомогти тим активним українцям, які хочуть бачити Україну вільною незалежною державою, – пізнати хворобу своєї нації, пізнати, щоб потім тую хворобу побороти і з новими силами, з новим досвідом робити українське діло. Історія України нами не кінчається, і тим поколінням, які прийдуть нам на зміну, треба передати якусь гарну, величню традицію, котра служила би звеном в тому ланцюгу, що звязує нас з нашими предками: Ярославами, Данилами, Хмельницькими, Дорошенками, Мазепами. Невже кожне нове покоління мусить додумуватись, своїм умом доходити все до одного й того, не використовуючи досвіду своїх батьків і повторюючи їхні помилки?

Як що Ви читали "Хліб[оробську] Україну", то Ви певно зауважили, яке велике значіння надаємо ми державницьким елементам на Україні, які хоч і не належали (і власне тому, що не належали) до секти т. зв "свідомих українців", але були патріотами і добрими синами української землі, бо укріпляли на ній основи порядку і культури, дарма, що цей порядок мав форми російської державности, а культура мала форми культури всеросійської. Одже Вам буде зрозуміло, через що мені було особливо приємно хоч заочно познайомитися з Вами, не тільки як з українським істориком і діячем напрямку "Кіев[ской] Старины", але як з українським діячем, що в своїй минулій діяльности здавався нам як раз отим представником не сектантського, кружкового, а територіяльного українського патріотизму; тільки з цього-бо територіяльного, здорового розумного патріотизму відродилась Гетьманщина в 1918 році, і тільки з такого патріотизму відродиться колись Україна знову, коли минеться комуністичний гіпноз і большевицький терор. І я, і мої однодумці раділи, що Ви живі-здорові і що з Вами можна війти хоч в листовний обмін думками, бо ми думали, що Ви, коли й не розділяєте наших поглядів, то все ж таки нас зрозумієте. Ваші уваги, Ваша критика була б для нас особливо цінна.

Але, листуючись з Вами – простіть мене за таку, може, занадто сміливу отвертість – я ніяк не міг зрозуміти: чи Ви той самий М. В. Стороженко, про якого я знав по Київу, чи Ви зробилися "свідомим українцем", себ-то демократом-республіканцем, а може, й соціялістом. Инакше кажучи, у мене було таке вражіння, ніби ми з Вами,

як у кадрілі, помінялись містами: я став на місто, на якому Ви стояли перед революцією, а ви покинули своє місто і стали на моє! Може бути, я помиляюсь і взагалі все невірно собі уявляю...

Ваш останній лист № 9 був для мене надзвичайно цікавий. Дуже цікаві ваші спомини, цікаві й ваші думки про теперішнє. "Ми" не хочемо бути "романтиками-ідеалістами" і зовсім не "плачемо по гарному бувалому та минулому". Не знаю, чи підходимо ми й під рубрику "реалістів-активістів" – самим про себе говорити трудно. Було б правдою сказати, що ми просто шукаємо виходу, порятунку, шукаємо шляху. Розум і серце підказують нам, що той шлях, на який ми ступили, – достойний і справедливий. Але чи побачимо ми коли кінець того шляху – Бог знає. Здається нам, що напрям беремо ми вірний...

Цей Ваш лист і дещо мені (далі одне слово нерозб. – *Д. Б.*) Але що до суду над деякими особами й фактами з 1918 р. я не в усьому з Вами згожуюсь. Наприклад, я не можу признати правильною Вашу відмову взяти участь в уряді з тих мотивів, що, мовляв, руки звязані в міністрів, що постороння сила на них напирає: трудність становища власне й вимагала того, щоб помогти, порятувати. А то всі критикували, а самі за діло братись не мали охоти, не хтіли йти в таке "непопулярне" правительство. Ви говорите про "велику помилку геть[манського] уряду", що він не привернув громадам права висилати своїх порочних членів. В тому то й біда, що ніхто не хотів брати на себе відповідальности за такі непопулярні, але потрібні постанови, особливо міністри-кадети. Так одже й треба було їхнє місце заняти, щоб такі закони проводити!

Іще раз перед кінцем прохаю: простіть, вибачте і за мої слова, і за тон! Я розумію сам, що все це занадто сміливо з мого боку, але мені дуже хтілось, щоб Ви ясно бачили, з ким маєте діло, і вже тоді рішайте самі: чи схочете мати діло й на далі.

Недавно зовсім випадково завязалося в мене листування з Вашим бувшим служачим по 1-ій гімназії: з Ю. А. Яворським. Він тепер у Моравській Тшебові. До речи: якось прохав мене передати Вам низенький уклін один Ваш бувший учень: Ол. Ів. Баранів – такий маленький, скінчив, здається, з золотою медалею.

Останніми часами я часто бачусь з Ол[ександром] А[ндрійовичем] Шаповалом. Він мені дуже подобається своїм завзяттям і щирістю. Я раніше його зовсім не знав. Він Вас дуже любить і поважає і з великою приємністю про Вас згадує.

Бувайте здоровенькі!

Щиро поважаючий Вас

Д. Дорошенко

P. S.

Одночасно посилаю Вам три №№ "Дух[овної] Бесіди" і одну відозву.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 26–31зв. Рукопис. Оригінал.

№ 10

Reichenaŭ N[ieder] Ö[sterreich]
8/IX.1925.

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Перед від'їздом з Праги я одержав від Вас пачку з часописами ("Літопис" і т. ин.) та брошурами. Я рішив, що то Ви надіслали для бібліотеки "Музею визвольної

боротьби України”[51], і передав усе туди. Чи так я зробив, як слід? Ви даремне тільки повернули мені “Духовну Бесіду”, вона мені не потрібна, я її теж передав до того ж Музею[*].

Так само перед виїздом одержав я з Києва листа від С. О. Єфремова. Він пише, що, на жаль, тої друкарні, де друкувався останній том “Малор[оссійского] Родосл[овника]” – і сліду немає і що самого видання ніде не знайшли. Будуть ще переглядати папери пок[ійного] Модзалевського, які цілі, але ще не розібрані й не впорядковані. Може, там знайдуться хоч рукописи того тому.

Вийшла V-та кн[ига] “Хліб[оробської] України” і буде Вам вислана. На жаль, редакція не може цієї книги висилати gratis[**], бо не стає коштів, щоб викупити все видання з друкарні, через те до книги буде долучений рахунок, скільки треба за цю книгу заплатити.

Ми сподіваємось від Вас споминів Ваших для “Хліб[оробської] України”, як Ви обіцяли. Будьте ласкаві, не забувайте про них! Напишіть про Ваш рід, про Ваших славних родичів, про студентські роки, про “Кіев[скую] Старину”, про В. П. Горленка, про В. В. Тарновського, Ол. М. Лазаревського, О. І. Левицького, М. В. Шугурова – адже Ви їх усіх знали. Це буде дуже цікаво.

Я приїхав сюди провідати хворого В. К. Липинського. У його туберкульоз. Він змучений хворобою і постійною працею, яка в буквальному розумінні пожирає його сили і здоровля. На днях вертаюсь до Праги.

По суті Вашого останнього листа до мене не відповідаю, бо не маю його при собі. Нехай уже, як повернусь до Праги.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

P. S. Коли я оце був у Берліні, то мені казали, що там у б[увшій] Королівській (тепер державній) бібліотеці є Ваш “Мал[ороссійскій] Родосл[овникъ]”, але я не мав часу сам зайти подивитись.

Тут поблизу від Reichenaй живе Мар[ія] Ол[ександрівна] Васильчикова; я одвідав її і застав там гр[афиню] Ольгу Кир[илівну] Милорадович і Олександру Ол[ександрівну] Милорадович; чи Ви їх знали? Обидві в дуже сумному стані, старі, немічні, без грошей. Їх притулила у себе М. О. Васильчикова.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 33–34зв. Рукопис. Оригінал.

№ 11

19/IX.1925

Praha–Nusle
u Jezerky, č. 630

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Я одержав по своїому повороті з Австрії Вашого листа з першим розділом споминів, а оце сьогодні принесено мені й другий розділ. Вас дивує, що я збірався до Берліна, а попав до Reichenaй. Але я був і там, і там: 16–26 серпня я пробув у Німеччині, побував у Берліні й у Дрездені, вернувся до Праги, 2 вересня виїхав до Австрії,

[*] Дописано Д. І. Дорошенком внизу сторінки: “Ви дістанете від управи Музею офіціальну подяку”.

[**] Безкоштовно (*латин.*).

а 13-го вже повернувся звідти. Оце і вся моя мандрівка! Гетьман дійсно веде акцію, але далеко ще не таку широку, щоб уже можна було говорити про військову поміч якихсь держав. На з'їзд до Парижу він не збірається, бо це буде чисто російський з'їзд, на якому Гетьману нічого було би робити. Правда, росіяне цікавляться українським гетьманським рухом, і мені, наприклад, довелося в Берліні вести переговори з одним видатним представником парижського "Національного Объединенія", але далі взаїмної інформації діло не пішло. Про характер гетьманського руху на еміграції в теперішній його стадії Ви можете довідатись з V-ої книги "Хлібор[обської] України", яку Ви вже напевно одержали.

Тепер про Ваші спомини. Я перечитав перший розділ, і моя думка така. Це дуже цікава й цінна ніби то "сімейна хроніка", як видко по початку. Вона особливо цікава тим, що малює побут панської сімьї на Україні й відносини панів до селян в правдивому світлі, так, як воно було, а не так, як старалась представити українська демократична література, яка малювала панів якимись недолюдками і ширила класову злобу й ненависть, що дало свої плоди на наших очах. Я боюсь тільки, що при тому масштабі, який Ви взяли, спомини дуже розтягнуться, і я не знаю, чи буде тоді змога умістити їх в "Хліб[оробській] Україні" цілком, чи не доведеться (як що Ви на це згодитесь) друкувати лиш певні уривки, або все – але в скороченні. Я думаю, що це не пошкодить інтересу праці, бо згодом Ви, може, випустите спомини окремим виданням уже цілком, без скорочень. "Хліб[оробська] Україна", як збірник політичний, розуміється, інтересується більше вже історичними моментами Ваших споминів, коли Ви, наприклад, будете говорити про "Кіев[скую] Старину". Але й та сторона, яку я зазначив (змалювання дійсних відносин панів до селян), має великий інтерес для "Хліб[оробської] Укр[аїни]". Поки що, поки маємо самий лише початок, редакція "Хліб[оробської] України" ледве чи може сказати напевно, що спомини будуть видруковані (бо й сама за себе не може ручитись, що "Хліб[оробська] Україна" виходитиме й далі), але 75% єсть за те, що й "Хліб[оробська] Укр[аїна]" виходитиме далі, і спомини Ваші в ній будуть друковані. Розуміється, коли будуть друкуватись, то Ви одержите гонорар, правда, невеликий, як усі.

Полковника Борзаковського, небіжчика, на жаль, я не пригадую. Певно я з ним зустрічався і в лице пізнав би, але по прізвищу не пригадую. Генерала Палібина[52] (як не помиляюсь, його звуть Петро Петрович чи Петро Іванович?) добре памятаю. Як що Ви з ним бачитесь, то прошу передати йому від мене привіт і поклон. Тільки скажіть йому, що с.-ром я ніколи не був, він помиляється, вважаючи мене за такого. Для людини старого віку і старих понять трудно було, розуміється, зрозуміти моє поводження в 1917 р. Ледве чи може він зрозуміти, наприклад, що на чолі управи Галичини й Буковини я став не для того, щоб робити революційну карієру, але в інтересах української справи. Він, напевно, думає, що мені приємно було "якшаться" з усякою революційною сволоччю і грати роль "революційного діяча". Але я мусів це робити, щоб захистити собою таких людей, як він, ген[ерал] Палібин. Він не знає, напевно, що я від князя Г. Е. Львова дістав таку інструкцію: "камня на камнѣ не оставить отъ прежней администраціи" (і це говорив міністр-президент! можете уявити, що за божевільні люде стали на чолі нещасної Росії!). Брусилов спеціяльно радив мені звільнити його – ген[ерала] Палібина, аттестувавши його так, що я не можу в листі Вам його слів повторити. Але я не послухав ні Львова, ні Брусилова. Не вважаючи на весь революційний чад, що одурманював і мене, у мене стало на стільки глузду, щоб не руйнувати цілком адміністраційного апарату: я увільнив тільки 30%

прежнього складу адміністрації, а з військових не рушив ані одної души. В прифронтових місцях я, порушуючи виразний наказ Врем[енного] Прав[ительст]ва, залишив на місцях навіть стару поліцію, за що не мав спокою від "фронтового комітета", де головував жидок Дашевський, з яким на мітингах публічно цілувався Брусилов. Цей Комітет вимагав, щоб я відправив в окопи нещасних поліціянтів, які чесно і вірно несли свою службу. Я не відправив і залишив їх на службі. Як би ген[ерал] Палібин знав, скільки я за це мав мороки від тої революційної сволочи, яку так безсоромно і гнусно піддержав племінник ген[ерала] Палібина, теж Палібин – урядовець граждан[ської] канцелярії главнокомандуючого Юго-Зап[адним] фронтом (свідком цього був його начальник, покійний С. А. Базаров, світла й чесна людина), – то не вважав би мене за ес-ера. Розкажіть це все ген[ералу] Палібину, як буде оказія! Взагалі я думаю, що ніхто з моїх сослуживців по 1917 р. в Галичині, ні ген[ерал] Палібин, ні о. Ф. І. Титов, ні всі інші, яких Ви напевно не знаєте, не можуть по совісті сказати, що я поводився з ними некоректно. Але вибачте, що я заговорився про річи, напевно для Вас мало цікаві!

Про долю Вашого будинку на Пушкинський вулиці я запитаю С. О. Є[фремо]ва, але це буде не так скоро, бо я не зловживаю частим писанням до нього листів – з причин напевно для Вас зрозумілих. Писатиму до його, мабуть, так за місяць. Я писав йому з Reichenaй і вислав йому "Хліб[оробську] Україну". Цікаво, чи він її дістане!

В. А. Кордт, скільки я чув, і досі стоїть на чолі бібліотеки, але ця б[ібліоте]ка входить в склад "Всенародної" б[ібліоте]ки при Академії Наук. Це дуже гарна людина, він служив у мене в Міністерстві Закорд[онних] Справ в 1918 році. Вже по упадку Гетьманства я навістив його в унів[ерситетській] бібліотеці і там ми попрощались, може, на завжди.

В Берліні я бачився з молодим князем Репніним – Дмитром Вадимовичем[53]. Яка це сіра, безцвітна фігура, як мало нагадує він свого славного прадіда, якого й Ви, і я так шануємо! Зустрічався я з графом Д. А. Олсуфьєвим[54], чи Ви його знали? Певно знали! Йому, бідоласі, робили тепер дуже тяжку операцію, в його рак мочового пузиря; перша половина операції пройшла щасливо, а друга – не знаю. Він приїхав без грошей, обшарпаний до Пана Гетьмана, – їхав до своїх родичів у Литву, та хвороба його задержала, й йому довелось робити в Берліні операцію.

Я написав не спомини, а документальну "Історію Гетьманства 1918 року"; писав її по ріжних документах віденського й берлінського архівів (державних), по споминах сучасників, на основі ріжних матеріалів, які я позбірав з усіх усюд. Вийшла велика робота – на 45 аркушів друку. Хочеться видати її з портретами, з ілюстраціями. Видавця досі нема, але ведуться переговори. Має бути два видання: одне в трьох випусках – українське, і друге, скорочене – російське. Робота вже зовсім готова й переписана на машині. За малим остановка – за видавцем!

Бувайте здоровенькі!

Щиро поважаючий Вас

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 36–39зв. Рукопис. Оригінал.

№ 12

18/X.1925

Praha–Nusle
u Jezerky, č. 630

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Вибачте, що так дуже забарився з відповіддю на Вашого листа від 29.IX.25. З одного боку – початок академічного року, а там усякий клопіт, от як шукання нової хати, то й поневолі доводиться запускати листування.

Перш за все за Ваші спомини. Може, я не зовсім точно висловився: я не хотів сказати, що їх треба скорочувати, але зауважив тільки, що коли вони дуже розростуться, то не вмістяться в одній книзі "Хліб[оробської] України". Скорочувати спомини – це значить псувати їх, позбавляти їх інтересу. Але ж, з другого боку, коли нема, поки що, змоги видрукувати їх цілком, то чи не краще подати хоч частину, хоч уривок, а згодом видати все в цілости? Але я міркую про це все лиш теоретично, бо, може, на ділі удасться видрукувати їх і цілком. Я згоден переховувати й берегти Ваш рукопис до тієї пори, доки це буде можливо, а потім передати його на схованку, куди самі вкажете, чи до Музею Визвольної Боротьби в Празі, чи до Українського Гетьманського Музею у Ваннзее (яким я завідую, а порядкує його тимчасом по моїм вказівкам Єлизавета Павловна Скоропадська) – куди схочете. А взагалі я нічого не буду робити з рукописом, не поспитавши попереду Вашого на те дозволу.

Споминами Вашими дуже зацікавився Є. Х. Чикаленко і прохав дозволу давати йому читати рукопис в міру того, як Ви мені надсилатимете. Чи можна йому давати?

Що до самих споминів Чикаленкових, то я Вам їх добуду зі Львова, й платити Вам за них нічого не буде треба. Діло в тім, що вони розсилалися як додаток до газети "Діло", а в продаж їх не пущено. Але я написав до Львова знайомим, щоб неодмінно добули і вислали просто на Вашу адресу. В автора зайвого примірника немає, а в мене надписаний від автора, то не хочеться, щоб він нівечився в почтовій пересилці. Та й Вам цікавіше мати свій власний примірник, ніж позичений.

З великим інтересом дожидаю третьої частини Ваших споминів про II-гу гімназію Київську. Я знав досі про ці часи лиш з споминів М. К. Чалого, тих споминів, що були моєю улюбленою лектурою, читав я їх і перечитував не раз. Але чи Ви застали ще ті часи, як там учителював Чалий?

Дуже дякую за спростування помилок в моїй замітці про Єл. І. Милорадовичку, та тільки це вже піде лиш для мого власного відома, бо спростувати в друку – нема як, це ж не газета і не журнал, де можна виправити помилку в слідуючому номері! Шкода, що не знав я про приятелювання Єл[изавети] Ів[анів]ни з О. П. Стороженком, а то неодмінно про це згадав би.

Граф Ад[ам] Монтрезор[55] ледве чи міг скінчити гімназію в 1896 році: йому тепер усього літ 35, не більше. Та ось він незабаром приїде до Праги з Польщи, і я його самого поспитаю.

Ваші запитання – за долю будинку № 36 на Пушкинський вул., за В. А. Кордта, за бібліотеку – я передав С. О. Єфремову, як раз я на днях одержав від його листа і вчора до нього писав. Сповіщає він про свої й Академії широкі видавничі плани й нарікає тільки на брак грошей, видко, жидова скупо відпускає кошти на Українську Академію. Збираються вони там видавати Шевченковські та Кулішівські збірники та ще матеріяли з цензури (певно те, що не було пропущено в свій час цензурою), каже, що тих матеріялів буде томи на чотири і що вони дуже цікаві.

За V-ту кн[игу] “Хліб[оробської] Укр[аїни]” будьте ласкаві надішліть ціну одного доляра (в юго-слав[ській] валюті) в листі на імя М. Ципріяновича[56], Reichenaŭ N[ieder] Ö[sterreich]. Ця книжка “Хл[іборобської] Укр[аїни]” коштує з пересилкою 1 доляр.

Чого Ви все шлете мені листи рекомендованими (заказними)? Це ж тільки даремне витрачаєте марки! Листи і так дуже справно доходять, і я не знаю випадку, щоб якийсь лист до мене чи від мене не дійшов.

Від 1-го падолиста в мене буде нова адреса:

Praha – Bubeneč, Bráfová ul., 601, byt. 337.

Бувайте здоровенькі!

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

Дописано вгорі (Арк. 42зв.): Хвалився мені Дм[итро] Вол[одимирович] Антонович, що одержав від Вас дуже милого листа!

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 41–42зв. Рукопис. Оригінал.

№ 13

10/XII.25

Praha – Bubeneč
Bráfová ul., 601, b. 337

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Ваш лист з 18.X. так само як лист з 6.XII – обидва з додатком Ваших споминів – я одержав у свій час, але не писав Вам нічого через те, що взагалі за цілий останній місяць нікому нічого не писав, бо не до писання було мені: на самому початку падолиста занедужала моя жінка і пролежала цілий місяць; думали, що апендиціт, але потім виявилось, що це зовсім инша хвороба, але мені довелося цілий місяць бути за санітара та за сиділку і занехаяти всі инші діла. Живемо ми в одній кімнаті, одже коли в хаті хвора людина, то вже нічого робити не можна. Тепер уже стало жінці легше, то й мені полегшало.

Оповідання Вашого знайомого про Совдепію дуже цікаве, я його читав багатьом знайомим, і всі з великим інтересом слухали. Дуже дякую за його!

Мені вже більш двох тижнів тому назад написали зі Львова, що спомини Чикаленкові Вам вислано. Може, з ними така ж історія трапилася, як і з “Записками” Академії? А може, галичане своїм звичаєм брешуть і тільки похвалились, що вислали! В усякому разі завтра напишу до Львова та “поургую”, як кажуть галичани на своїм галицько-суздальськім діалекті.

Д. В. Антонович одержав Вашого листа, і гроши одержав, я сам їх у Музеї бачив. Він казав, що писатиме до Вас, і я думав, що вже й написав. Нагадаю йому.

Як ми жили з жінкою в Київі, то у нас була наймичка Домаха (прізвище її забув). Вона була родом з села, яке належало А. В. Стороженкові, Вашому братові, і бувала в його господі на Рейтарській. І мати її до нас приходила, а ночувати ходила на Рейтарську “до своїх панів”. Так ото на днях я одержав листа з Київа від однієї знайомої пані; вона пише, що приходила до неї з-під Баришполя оця Домаха питати, “чи не приїхали вже мої пани” (себ то ми), бо вона хоче знову стати до нас на службу. А ми переслали були Домасі через оту пані 2 доляри, і вона одержала. Пані дала Домасі

нашу адресу і предложила написати листа, але Домаха заявила, що напише (себ то подиктує) вже вдома, бо лист буде довгий, "треба його два дні писати". Так ото ми тепер і дожидаємо того довгого листа, може, вона щось напише і про Ваші сторони. Тоді Вам перекажу.

Ол. А. Шаповал виїхав на Литву, тепер він у Ковні. Пише мені звідти, що завязав цікаві знайомости з литовськими громадськими й політичними діячами. Між ин[шим] пристроїв в одному литовському журналі дві моїх статі про українські справи, а оце сьогодні вислав йому і третю. Каже, що там досі не мали ясної думки про українську справу, – а цікавляться нею. Шаповал повернеться десь перед новим роком.

У нас несподівано вдарили великі морози, та такі, що всі ми мерзнем. Читаємо лекції в пальто, у шапках, і студенти сидять у пальто. Зовсім так, як під большевиками! Тут не звикли до такого холоду, а ми вже одвикли, тай одежи теплої майже ні в кого немає. Біда! А як у Вас? Кажуть, що ці морози вдарили по всій Європі, навіть в Італії і в Іспанії.

Бувайте здоровенькі! Вітаю Вас з наступаючими Різдвяними святами і бажаю зустрінути їх весело – на скільки це можливо в нашому теперішньому стані!

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

P. S. Зверніть увагу, що в мене нова адреса.

Дописано вгорі (Арк. 44зв.): Розуміється, що про пана Г[етьмана] все це вигадки. Дивно мені, що така солідна людина, як ген[ерал] Акерман, могла таке говорити! Я думаю, що донський генерал щось переплутав. Правда, тепер такі легенди скрізь ходять.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 44–44зв. Рукопис. Оригінал.

№ 14

24/XII.1925 p.

Praha – Bubeneč
Bŕáfová ul., 601, b. 337

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Насамперед дозвольте Вас привітати з днем свята Різдва Христового й побажати Вам від щирого серця зустрінути його на той рік уже вдома. Бог знає! Може, вже не за горами і кінець нашого скитання. Будемо вірити й надіятись.

Свят-вечір зустрічаю я в себе в хаті за книжками. Наші люде вперто не хотять тут визнавати латинських свят, і кутю будемо їсти ще за два тижні. Але кругом нас – свято: за стіною в наших сусід-чехів і з правого боку, і з лівого – веселий гомін, сміх, співи: це справляють свят-вечір. Одже й собі здається, що це й є свято!

Листа Вашого я одержав. Звістки, які Ви подаєте про київське життя, дуже цікаві, хоч і невеселі. А ось і ми одержали листа від Домахи Явтушенкової з села Мала Стариця (почта Сулимовка). Вона притьмом напосідає, щоб написали їй: чи вернемося, чи ні? Коли ж не думаємо вертатись, то щоб прислали їй довіреність на речи з обстановки нашої кватири на Львівській вул.: вона їх забере собі, а то заберуть якісь чужі люде, які живуть в нашій кватирі, їх аж цілих чотири семьї. А найлучче, щоб ми вертались: господарь казав, що охоче дасть нам знову нашу кватиру, а вона,

Домаха, буде у нас служити, як і колись. У мене з її листа таке враження, ніби в Київі життя неначе перервалося з 1919 року і тепер тягнеться якийсь довгий, нудний антракт; але він скінчиться, і все вернеться до свого "исходнаго положения". А може, то мені так тільки здається, в дійсности ж ми всі вже одійшли до часів до-історичних! Бог знає...

Хочу сказати Вам скільки слів з приводу Ваших споминів. Я все думаю, де б їх надрукувати, по змозі, не відкладаючи. Зпочатку я мав на увазі "Хліборобську Україну". Але ж Бог знає, коли вона може вийти. Липинський слабий, до літа йому й думати нема що про роботу, одже коли книжка й вийде, то десь аж в 1927 році. Це довго дожидати. Я написав до редакції "Старої України"[57]; мені відповіли, що дуже охоче взяли б Ваші спомини, але сама "Стара Україна" в 1926 році виходити не буде... Тоді я написав до ред[акції] "Літ[ературно]-Наук[ового] Вістника" і тепер жду відповіді. Умови я поставив такі: щоб друкували цілком без пропусків і змін, і щоб заплатили гонорар, який зможуть. Я хотів би знати: чи згодні Ви, щоб Ваші спомини друкувалися в "Літ[ературно]-Наук[овому] Вістнику" і як бути, коли б редакція взялася друкувати, але не може платити гонорару? Це також можливо, бо діла "Л[ітературно]-Н[аукового] В[істника]" не блискучі. Коли б устроїлось діло з друком, то чи не маєте Ви нічого проти того, щоб я проредагував рукопис з погляду правопису, навіть і де в чім що до мови: живучи поміж сербами, Ви, мабуть, непомітно за-для себе, уживаєте часом сербських слів: кажете "наочари" замість окуляри, "стан" замість кватира і т. д. Це зовсім так само, як ми тут з чеськими словами: ми з жінкою самі непомітно для себе кажемо: "полівка" зам[ість] суп, "штяв" зам[ість] соус, "надражі" зам[ість] вокзал і т. д. Але друкувати так не можна, бо більшість читачів може просто не зрозуміти. Як Ви думаєте про це?

Вашого рукопису я досі не показував Є. Х. Чикаленкові; не хотів посилати почтою, а сам ніяк не міг зібратись поїхати до Подібрадів, де він живе. Але на святках побуваю. Що до його споминів, то мені пишуть зі Львова, що наведуть справки, чи вислано їх Вам, і коли ні, то негайно вишлють. Може, Ви їх уже одержали.

Д. В. Антонович казав, що написав до Вас листа. Він бідкається, що в списку жертвувателів, надрукованому в № 2 "Вістей" Музею, – помилкою пропущено Ваше імя. Ця помилка буде поправлена в № 3-му.

Моя жінка просить подякувати Вас за Вашу ласкаву увагу і передати Вам її привітання. Вона вже майже зовсім одужала. На святах на неї звичайно нападає особлива нудьга за рідним краєм, за Україною, і вона тоді особливо спочуває тим землякам, що доля закинула їх далеко від своїх на чужу сторону...

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

Дописано вгорі (Арк. 46зв. – 47): Недавно до бібліотеки Укр[аїнського] Педагог[ічного] Ін[ститу]та[58] закуплено кілька річників "Чтеній" О[бщест]ва Нестора, "Архива Юго-З[ападной] Россіи" і т. п. Оце саме тепер переглядаю їх у себе в хаті, мов давніх дорогих знайомих! А скільки там разів Ваше імя згадується! Як би мені хотілося з Вами особисто побалакати з приводу тих Ваших праць, – хіба в листі можна про все списати!

Дописано вгорі (Арк. 47зв.): Я давно не маю нічого від Єфремова. Казали мені, що проти його останніми часами почато кампанію: харківські "Вісти" надрукували проти нього кілька фельєтонів. Може, йому незручно писати мені?

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 46–47зв. Рукопис. Оригінал.

№ 15

18/I.1926

Praha – Bubeneč
Bráfová ul., 601, b. 337

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Даремне Ви думаєте, що справа з Вашими споминами робить мені якийсь клопіт, – навпаки, мені дуже приємно щось зробити в цій справі, бо я вважаю, що Ваші спомини дуже цінні й інтересні, і було б добре, як би їх опублікувати скоріше. От задля цього я й пришукую способи. Розуміється, з цим ділом можна і не спішити, бо спомини Ваші своєї ваги ніколи не втратять, але все ж приємніше було б і Вам, та й мені, щоб спомини побачили світ швидше. Мені персонально хтілося б, щоб спомини друкувались у "Хліб[оробській] Україні", але я не маю певности, що вона скоро вийде. От тому я роблю спроби що до Літ[ературно]-Н[аукового] Вістника. Це той самий Л[ітературно]-Н[ауковий] Вістник, що в 1898–1906 роках виходив у Львові, а з 1907 був перенесений до Київа, де він виходив до кінця 1919 р. (з перервою 1914–1917 р.). В 1922 р. його відновили у Львові, але вже без усякої участи М. Грушевського. Редакторами його тепер В. Гнатюк і Д. Донцов. Журнал виходить що місяця, але в меншому розмірі, як колись, всього має 6 аркушів друку. Ведеться в націоналістичному дусі, я деякий час брав участь, містячи невеликі замітки й рецензії, але з рік тому покинув через виступи Донцова проти Союза хліборобів-державників і спеціяльно проти В. Липинського. Але для Вас, як для людини не звязаної з хліб[оробами]-державниками, цей мотив ролі не грає, на мою думку. В усякому разі журнал пристойний; там друкувалися, між ин[шим], спомини Є. Чикаленка (передруковувалися з америк[анської] "Свободи"). Але ж притьмом не навязуюсь Вам з Літ[ературно]-Н[ауковим] Вістн[иком], я тільки зробив спробу: написав до п[ана] Гнатюка, написав до Вас в формі запиту. Від Гнатюка ще й відповіді не маю.

Що до перехования самого манускрипта, то не думаю, щоб обидва наші музеї були б такі вже непевні. Спеціяльно щодо пражського "Музею визвольної боротьби", то він існує на основі статута, затвердженого Мін[істерством] Зак[ордонних] Справ, перебуває в певних руках, а на випадок чого переходить на власність Наукового Тов[ариства] ім. Шевченка у Львові, інституції зовсім певної, яка ось перебула всі пригоди і навіть московську окупацію 1914–1915 років, коли москалі пошарпали тільки канцелярію Т[оварист]ва й її архів, а бібліотеки й Музею навіть вони не знищили. Розуміється, ні за що в світі тепер ручитися не можна, але все-таки за наш Музей ми більш-менш певні. Багато людей віддало туди документи, і то дуже важні.

З великим інтересом дожидаю продовження Ваших споминів, про університет, про В. Антоновича, про "Кіевскую Старину". Тут я дозволю собі порадити Вам не скупитися ні на які подробиці та деталі, все має бути дуже цікаве!

Розуміється, Ваше бажання щодо мови буде вволене, тільки я знову скажу, що тих сербізмів, що Ви вживаєте, мало хто розуміє. От і я, дарма, що був у Сербії і починав вчитися сербської мови (одже якесь поняття про неї маю), але й то не зразу догадався, що воно таке "стан" або "наочари", а от жінка моя і зовсім не могла зрозуміти, поки я не пояснив. Доведеться в примітках давати пояснення.

Не знаю, чи писав Вам Дм. В. Антонович, що на цеє літо в Празі думаємо скликати Український Науковий З'їзд[59]. Як що розживемось на кошти, щоб оплатити

видатки подорожи й побуту в Празі, то будемо просити Вас прибути на з'їзд. Ви, розуміється, дістанете офіціяльні запросини. З'їзд думаємо зробити на літніх вакаціях, в липні (іюлі) місяці. Сподіваємось, що чехословацький уряд дасть нам субсидію, як дав позаторік росіянам для їхнього з'їзду. Багато людей дуже бажало б, щоб Ви приїхали, як що цей з'їзд відбудеться.

Посилаю Вам свою фотографічну картку, зняту "моментально" для паспорту, инших у мене нема, бо я взагалі не люблю фотографуватись і з Київа вже більше не фотографувався, хіба що для паспортів, або присилують знятись в групі. Тепер Ви мене пізнаєте й на групі. Там взагалі стоять такі особи: А. Другий ряд вгорі (стоять) зліва направо: 1) генерал Омелянович-Павленко, 2) проф[есор] В. Біднов, 3) я, 4) доцент Укр[аїнського] Ун[іверсите]та А. Яковлєв (що писав колись в "Україні" 1907 р. про бунт канівців і черкасців, коли памятаєте), 5) д[окто]р Коновалець[60] (брат того, що уславився перемалюванням вивісок на крамницях у Київі), 6) якийсь офіцер-галичанин, допомога ген[ералу] Павленкові, забув його прізвище. В. Другий ряд, сидять (зліва): 1) Д. В. Антонович, 2) проф[есор] Ол. Лотоцький, 3) пр[офесор] Ів. Горбачевський, 4) пр[офесор] Ол. Колесса.

Посилаючи Вам свою картку, буду дуже просити Вас прислати мені Вашу: я колись, дуже давно бачив Ваш портрет (мабуть, у Петра Яковл[евича]) та ще на групі членів редакції "Кіев[ской] Старины" і дуже хотів би мати Вашу теперішню фотографію.

З України давно нічого не маю. Оце тільки на днях пише мені з Полтави В. О. Пархоменко, просить прислати йому мій огляд історіографії на Катеринослав, він там тепер професором "Ін[ституту]та Народн[ої] Освіти". Це ж той Пархоменко, що писав і в "К[іевскую] Ст[арину]" під скороченням "В. П-ко".

Недавно читав я в "Червонім Шляху" опубліковані Мих. М. Могилянським цікаві матеріяли до біографії Куліша: "дѣло" про його поворот у російське підданство в 1893 р. і листи до М. В. Вовківни-Карачевської.

Бувайте здоровенькі! Жінка моя Вам кланяється і вітає Вас з минулими нашими святами.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

Дописано вгорі (Арк. 49зв. – 50): 22 / І. Тільки що я одержав другого листа від Вас. З В. Ф. Дурдуковським я був добре знайомий, і він мене знає, я звернусь до нього, але не безпосередно, а через пані Грінченкову. Тепер я з ним не листувався і не знаю, чи зручно було б для нього яко для людини з "офіціальним" становищем, коли б я до нього просто написав.

Дописано вгорі (Арк. 50зв.): Чи дістали Ви в кінці кінців Спогади Чикаленка? Це просто біда з галичанами: двічи писав до них у цій справі, двічи мені обіцяли, і от – як бачите! Та я все таки свого доб'юся.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 49–50зв. Рукопис. Оригінал.

№ 16

1.II.26.

Praha – Bubeneč
Bráfová ul., 601, b. 337

Дорогий Миколо Володимировичу!

Тільки тепер вияснилося, чому Ви досі не дістаєте споминів Чикаленка: редакція одного часопису, яка мала з мого доручення вислати Вам книги, загубила Вашу адресу. Я сьогодні дістав від неї картку, де просять подати Вашу адресу наново, що я вже і зробив. А та людина, через яку я двічи нагадував, виявляється, заслабла ще перед Різдвом і виїхала зі Львова на село. Через те усе так і склалось. Тепер, надіюсь, незабаром одержите книги!

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

Оце випадково попала мені до рук "Кіев[ская] Ст[арина]" за 1884-й рік. Саме читаю Вашу статю про Ваш рід, про Стороженків. Чи не треба вам якої справки для Ваших споминів?

Чи я писав Вам, що недавно я бачився з гр[афом] А. Монтрезором? – Він казав, що Ваші учні, яких Ви колись згадували, то його двоюрідні брати. Один з їх уже вмер.

Ваших учнів я стрічаю частенько. Недавно стрів Олександра Баранова, що скінчив із золотою медалею, він просив кланятись Вам і привітати. Він сам такий маленький на зріст.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 52–52зв. Рукопис. Оригінал. Поштова картка.

№ 17

11 квітня 1926 р.

Wannsee b. Berlin
Alsenstr. 17
Tel. Wannsee 234.

Високоповажний та дорогий Миколо Володимирович!

Простіть, що я не відписав Вам у свій час і не повідомив навіть, чи одержав Вашого рукописа. Так, знаєте, за всяким клопотом та за ріжною морокою – не встигаєш упоратись у свій час. А оце пишу Вам із Wannsee, де я гостюю у Пана Гетьмана, хочу сповістити Вас швидче про рукопис Ваш, щоб Ви не турбувались – він одержаний і зберігається в цілости. Мені перед самим моїм від'їздом казав Д. В. Антонович, що Ви його запитували про свій рукопис, чи не чув він від мене.

Виясняється, що ще в сьому році може вийти нова книжка "Хліб[оробської] України", – люде, що допомогли з Америки видати V-ту книгу, обіцяють дати кошти й на VI-ту. Так ото, може, як раз Ваші спомини й видрукуємо в цій найближчій книзі.

Оце зараз у мене в руках перші три томи Вашого "Малорос[сійского] Родословника". З якою насолодою та втіхою переглядаю я ці томи! В Берліні вони є аж у двох бібліотеках, а в Празі нема ні одного. То я користуюся і роблю виписки.

До речи. Я закінчую тепер свою розвідку про Бантиша-Каменського[61]. Там я уділяю багато уваги кн[язю] Репніну, якого дуже люблю. Я добув собі був і

XII кн[игу] Кіев[ской] Ст[арины] 1897 року, де Ваша статя з портретом, а оце недавно прислали мені з Полтави 1-ий том "Трудовъ Полт[авской] Архив[ной] Комиссіи", де матеріяли про кн[язя] Репніна, що їх подав Павловський І. Ф. Так оце я зауважив таке протиріччя що до обставин демісії кн[язя] Репніна: у Вас говориться, що він покинув службу й виїхав за кордон 1832 р., а от в біографії Репніна, писаній П. Майковим в "Рус[ском] Біограф[ическом] Словаре", стоїть таке, ніби він остаточно був звільнений і виїхав за кордон в 1834 році. Не маючи інших джерел (замітки С. Носа в "К[іевской] Ст[арине]" я маю, але вони зовсім уже неточні), не можу й провірити. Хтів спеціяльно Вас запитати, але ж гадаю, що й Ви, не маючи під рукою матеріялу для справок, ледве чи пригадаєте...

Моя розвідка піде також до "Хліб[оробської] України", як що вона вийде в сьому році.

Здається, я Вам писав, ніби В. Дурдуковський, директор укр[аїнської] гімназії у Київі, – помер. Виявляється, що ця звістка неправдива: він живий і здоровий. Одже може зробить щось для тої дівчинки, за яку Ви писали.

Я тут пробуду ще днів 3–4 та й вертаюсь до Праги. Як писатимете мені, то візьміть на увагу, що моя адреса трохи змінилась, а саме:

Praha – Bubeneč, Bráfová ul., 601, b. 345*

Щиро поважаючий Вас

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 54–55. Рукопис. Оригінал.

№ 18

20/V 1926.

Praha – Bubeneč
Bráfová ul., 601, b. 345

Високоповажний та дорогий Миколо Володимировичу!

Не гнівайтесь і не беріть мені за зле, що я так неакуратно відповідаю на ваші листи! Я тепер не тільки дуже занятий, але – що гірше – почуваю себе дуже змученим, перевтомленим. Місяць май цього року дуже для мене тяжкий: навалилася на мене сила роботи, і то все на строк: і про Фр[антішека] Палацького мушу промовляти на урочистому "акті" (тут кажуть "академії"), і до "Slaviji", й до "Slovanského Přehled'y"[62] писати, і свого Бантиша мусів кінчати, а тут, як звичайно, ще й до лекцій готовитись. На стільки стомився, що хоч і не слабий формально, але мусів на кілька день перепинити читання лекцій, щоб мати вільний час для Палацького.

Вчора реферував свою роботу про Бантиша[63] в Українському Історично-Філол[огічному] Т[оварист]ві, а в пятницю реферуватиму в "Русскомъ Историческомъ О[бщест]вѣ". Скільки разів доводилося згадувати Вас і ваші праці! Оце як раз недавно перечитував у Київ[ських] "Унив[ерситетских] Изв[естияхъ]" 1886, XI Ваш звіт про Яготинський Архів, а Ваша згадка там, ніби Бантиш служив 1815–25 рр. правителем канц[елярії] ген[ерал]-губернатора, викликала на засіданні нашого Т[оварист]ва суперечку: пр[офесор] Біднов, покликаючись на Вас, доводив, що Бантиш був таки правителем канцелярії, я ж думаю, що він був тільки урядовцем

* Дописано Д. І. Дорошенком: "було перед тим 337".

для особливих доручень і хіба що заміняв коли правителя. Далі – дати, гадаю, також неточні, бо самого Репніна призначено лиш в 1816 році, то як же міг Бантиш почати службу в 1815 році? Тай залишався він у Полтаві до 1823, а не 1825 року. Між иншим, архів Репніних зберігся, його перевезено до Полтави, і якийсь проф[есор] Рибаков на сторінках Харьківського "Червоного Шляху" пише про цей Архів, згадує, що в йому колись працювали Ви й В. П. Горленко.

Ваші спомини про Антоновича та ин. надзвичайно цікаві, просто захоплююче цікаві. Я читав їх в маленькому гурті: Д. В. Антонович з дружиною, проф[есор] Біднов, Ол[ександр] Гн[атович] Лотоцький і моя жінка. Всі були дуже захоплені. Дм[итро] Волод[имирович] зробив кілька дрібних поправок щодо дат, імен і отчеств. Дуже мило було нам усім чути Ваші спомини. Особисто мені цікаво було про Антоновича, Михальчука, Горленка й Лазаревського. Перших трьох я знав особисто, про Горленка чув також багато від покійного Петра Яковлевича, а Лазаревський був для мене, коли так можна висловитись "властителемъ думъ". З його писаннями я познайомився ще гімназістом, бо Петро Яковлев[ич] завжди дарував мені всі його книги й відбитки, я зпочатку мало їх розумів, але потім війшов в смак і вже коли був гімназістом 6–7 класів, то "Очерки, заметки и документы" знав трохи не на память, а "Описаніе Старой Мал[оросіи]" (1-й і 2-й томи) міг читати тому, що все це було писано про знайомі, свої міста. Мої дядьки, в яких я регулярно проводив кожні вакації, любили брати мене з собою в свої поїздки, а вони, особливо Федір Яковлевич, їздили раз-у-раз, по всяких справах, – точнісінько як Яків А. Маркович, автор "Дневних Записок". Отож я і з'їздив північно-східню Чернігівщину так, що, наприклад, у Глухівському та Новг[ород]-Сіверс[ькому] повітах знав майже кожне село, знав прізвище кожного попа, кожного поміщика, кожного земського начальника. Крім того, знав міста Чернігів, Ніжин, Козелець, Остер, Конотоп, Стародуб, Кролевець та деякі села. Отож читати "Опис Ст[арой] Мал[оросіи]" було мені дуже цікаво – мовляв, – усе про знайомі місця писано! Одно мене вражало у Лазаревського – це його неприхильне відношення до козацької старшини, та й взагалі до Старої Гетьманщини. Зпочатку я не знав і не розумів, що то все закваска "народничества".

Де друкувати Ваші спомини? Найлучче було б у "Хліб[оробській] Україні", там їм місце. Вона напевне вийде, але в осени. Може, пождемо? Не хотілося б давати до "Літ[ературно]-Наук[ового] Вістника", де й мову попсують, та й хто там у Галичині оцінить і зрозуміє Ваші спомини? Що до Київа, то, очевидно, довелося б зробити відповідну редакцію рукопису, та й боязно посилати, не залишивши собі копії, або навпаки – не знявши копії для посилки, а в себе залишивши оригінал. Я гадаю й дозволю собі Вам порадити: пождіть, як буде з "Хліб[оробською] Укр[аїною]", нам напевно обіцяли з Америки гроши на VI-ту книгу, я надіюсь, що з половини літа приступимо до друку.

Посилаю Вам вирізку з одного журналу, де є портрет моєї жінки, фотографії доброї, на жаль, у нас нема. Жінка Вас щиро вітає.

Щиро поважаючий Вас

Д. Дорошенко

Дописано вгорі (Арк. 57зв. – 58): Книгу Г. Форда[64] я не читав, але я і без неї маю свою думку про жидів та про їх діяльність на Україні!

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 57–58зв. Рукопис. Оригінал.

№ 19

28.VI.1926

Praha

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Мабуть, Ви дуже дивуєтесь, а то й ремствуєте на мене за те, що я давно не писав до Вас, не відповів на Вашого останнього листа й не подякував за ту приємність, яку Ви мені зробили, надіславши свою фотографію. Каюся, винуватий перед Вами! Але останній місяць був у мене якийсь скажений; окрім того що, як звичайно при кінці академічного року, у мене зайшли ще інші справи, що мусіли забрати весь час і увагу. В результаті – я їду цими днями до Берліна і, здається, там і залишуся на довший час. Як це так і чому – напишу Вам уже звідти, як тільки моя справа остаточно з'ясується. Поки що на спіх ліквідую свої діла в Празі і, може бути, ще в кінці тижня виїду. Жінка ж приїде за мною трохи згодом.

Тепер влітку рішиться і справа з друкуванням Ваших споминів, я їх везу з собою, бо забіраю усі свої папери та шпаргали. Надіюсь, що таки видамо Ваші спомини і цим збагатимо українську мемуаристику такими цінними записками.

Моя розвідка про Бантиша, на жаль, не подає чогось нового й оригінального, бо де ж я тут на чужині міг здобути якісь нові матеріяли, але вона дає звід усього досі опублікованого матеріялу: я даю біографію Бантиша, розказую про роль в генезисі "Ист[оріи] М[алой] Россіи" кн[язя] Репніна, змальовую те оточення, в якому опинився Бантиш у Полтаві, характеризую людей, які помагали йому в роботі, стараюся з'ясувати всі джерела, з яких він користувався, роблю аналіз 1-го і 2-го видання "Исторіи", зазначаю, що саме запозичив автор з "Исторіи Русовъ" та з инших джерел, нарешті подаю голоси сучасників і пізніших історіографів про працю Бантиша. Дуже стали мені в пригоді Ваші праці в "Кіев[ской] Ст[арине]" і в "Кіев[скихъ] Унів[ерситетскихъ] Известіяхъ", які пощастило мені здобути тут. Одже все вкупі має подати огляд праці Бантиша та її оцінку. Що більше можна дати, сидячи в Празі?

Книгу А. Царінного[65] я прочитав іще торік і зразу здогадався – вже з одного псевдоніму – хто її автор. Розуміється, велика шкода, що Андрій Володимирович витрачає свою надзвичайну ерудицію і свій великий хист на боротьбу з українським національним рухом. Тепер ця боротьба, хоча вона ведеться, на думку Андрія Вол[одимирови]ча, в інтересах самого ж українського народа, вже безнадійна. Бо як би ми самі, що стоїмо на грунті української національної й державної самостійности, хотіли зупинити цей рух, то вже не змогли би це зробити. Дуже жаль, що А[ндрій] В[олодимирович] віддає свої сили і свій талан на зовсім безнадійне діло. Мушу зауважити, що, не вважаючи на свою велику память, А[ндрій] В[олодимирович] робить дивовижні помилки, хоча б такі: він каже, ніби Котляревський написав свою "Оду до кн[язя] Куракина" на російській мові, тимчасом хто ж не знає, що вона писана по українськи ("Гей, Орфію небораче, де ти змандрував від нас?")[66]; він каже, що Петро Дороф[ійович] Дорошенко був сином Михайла Дорошенка, що Кирило-Мефод[іївське] Братство було розгромлене в 1848 році (замісць весни 1847-го) і т. д. Між ин[шим], я писав про цю книгу Єфремову. Недавно Єфремов мені пише, що він сказав про це дружині Андрія Вол[одимировича], у якої він закуповує книжки для Академії. Та спочатку не повірила, а потім, коли Єфремов таки впевнив її, що це правда, вона сказала: "і на віщо він ще й там виступає проти українців"!

До речи: в тому ж листі Єфр[емов] сповіщає, що він говорив з Дурдуковським в справі дівчинки, Вашої протеже, і той обіцяв усе зробити. До гімназії її буде прийнято.

Лист Ваш (догадуюсь, що то писав до Вас Федір Іванович Титов) дуже цікавий. Між иншим, тут живе студент Мухин, син професора. Він од мене через цей лист довідався, що його батько живий-здоровий і навіть живе непогано, як на ті обставини.

На днях Ви одержите офіціяльні запросини на український науковий з'їзд, що буде між 3–6 жовтня (октября) в Празі. Як би Ви могли приїхати, це було би дуже добре. Я неодмінно постараюсь приїхати на цей з'їзд вже з Берліна.

Як би Ви схотіли тепер же до мене написати, то поки що моя адреса буде така:

Herrn Ingenieur S. Schemet für D[mytro] D[oroschenko]
Bleibtreustrasse, 44, bei Schöning.
Berlin – Charlottenburg

Та я по приїзді, як тільки улаштуюсь, сам напишу до Вас і подам свою постійну адресу.

Жінка Вас дуже вітає і також дякує за фотографію.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 60–62. Рукопис. Оригінал.

№ 20

Berlin. 15/VIII 1926.

Високоповажний та дорогий Миколо Володимировичу!

Переписка між нами урвалася, певно, що з моєї вини, бо я не відписав на Вашого останнього листа, але сталось так тому, що для мене наступили коли не Wanderjahre*, то в усякому разі Wanderwochen**, і довелося по-неволі запустити листування. Я вже писав Вам, здається, що до Берліна я переїхав у звязку з заснуванням тут з осени "Українського Наукового Інститута"[67], куди мене закликано директором. Поки що Інститут організується в дуже скромних розмірах, а далі – буде видко. Слідуючого разу, як відновиться між нами листовний звязок, напишу Вам про Інститут докладніще. Між ин[шим], рахуємо, в тій чи инший формі і на Ваше співробітництво, як що самі схочете.

Тепер пишу до Вас у такій справі. Ось учора дістав я листа від С. Єфремова з Київа, звідки виписую цей пасус: "Говорив я про спомини М. Стороженка з видавництвом «Слово», – охотиться видати. То, може, Ви перешлете їх мені (лишивши у себе про всякий случай копію), а я попробую якось їх пустити в світ". Подаю Вам це до відома (усі аркуши, що Ви надіслали мені, дійшли і лежать зараз у мене), що Ви на це скажете. Звичайно, добре було би видати Ваші спомини у Київі, але доведеться повикидати деякі слова про большевиків, про жидів, – але такі пропуски інтересу споминів, на мою думку, не зашкодить, бо не в тім лежало Ваше завдання, теперішніх жидів вилаяти, та й рідко воно у Вас там за їх і згадується. Але це все

* Мандрівні роки, роки мандрівок (*нім.*).
** Мандрівні тижні, тижні мандрівок (*нім.*).

залежить в першій лінії од Вас самих. Само по собі в[идавницт]во “Слово” не большевицьке, а приватне, дуже пристойне, і досі нічого поганого не видало.

Я від 7-го липня сижу в Німеччині, їздив на тижні до Кіля, одвідати знайому, дочку Є. Х. Чикаленка, яка замужем за проф[есором] Кільського ун[іверсите]та Келлером[68]. Вони мене устроїли в малім побережнім курорті Schilksee, 1½ год[ини] їзди від Кіля, і я там прожив два тижні й деколи купався, як була година. Жінка моя у Франції, на острові Ile d’Oléron, що проти Ля-Рошелі. Тепер французька валюта стоїть так низько, що за 1.000 фр[анків] в місяць можна дуже добре прожити, а 1.000 фр[анків] це все одно, що 850–900 чеських корон, або 100 нім[ецьких] марок. Лікується на сонці, а сюди приїде аж коло 1-го жовтня (окт.).

Як Ви поживаєте? Чи дістали запросини на Український Науковий З’їзд у Празі і чи думаєте туди приїхати? Я поїду до Праги на пару тижнів.

Моя адреса поки що:
Berlin – Charlottenburg
Bleibtreustrasse, 44, bei Schöning.

Коли дістану від вас звістку, напишу Вам докладніше.
Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 64–64зв. Рукопис. Оригінал.

№ 21

15/IX 1926.

Berlin – Halensee
Nestorstrasse, 16.

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Не відповідав я Вам так довго через те, що хотів заразом вислати справку з “Малорос[сійского] Родосл[овника]”, але з ріжних технічних причин не міг досі добути “Мал[ороссійскій] Род[ословникъ]” і тільки сьогодні вранці добув перші три томи (4-го тут нема).

З Вашими Споминами зроблю так: за пару тижнів приїде сюди один чоловічок, який буде канцеляристом при Ін[ституту]ті. Він пише на машинці, і я доручу йому переписати Ваш рукопис; переписане зашлем до Київа, а оригінал та ще копію залишимо в себе. Може б, Ви тільки ще прислали якийсь розділ про “Кіевскую Старину”, щоб уже було все разом? Розуміється, я пороблю всі виправки по Вашим вказівкам.

Про Український Науковий Інститут скажу поки що, що це має бути маленьке наукове товариство. Члени якого поділяються на штатних, таких, що седітимуть постійно у Берліні й працюватимуть регулярно, і на членів дійсних, так би мовити – співробітників чи кореспондентів. Штатних членів поки небагато: В. Липинський, д[окто]р І. Мірчук, д[окто]р В. Залозецький і я. Ще мається на увазі запросити одного економіста й одного правника. Робота Ін[ституту]та буде виявлятись у читанні епізодичних і систематичних лекцій українською й німецькою мовами, в читанні наукових докладів і у виданні наукового органу, також укр[аїнською] і нім[ецькою] мовами. При Ін[ституту]ті буде з десяток стипендіятів. Ціль Ін[ституту]та – дати змогу українським науковим силам працювати в такому великому культурному осередку,

як Берлін, а з другого – знайомити німецькі наукові круги, а за ними й англійські, скандинавські і т. д. з розвитком та з досягненнями української наукової праці.

До співробітництва в Ін[ституту]ті хочемо притягти як українських учених, так і німецьких, які працюють в області славянознавства. Таких тепер немало. От в Берліні при Унів[ерсите]ті існує Slavisches Institut, де головою проф[есор] Max Vasmer[69] (учень академ[іка] А. Шахматова), і наш Укр[аїнський] Ін[ституту]т вступає з цим Слав[янським] Ін[ституту]том в тісні взаємини.

Матеріяльно Ін[ституту]т забезпечено поки що всього на два роки, але є надія, що коли діло піде успішно, то знайдуться кошти і на далі.

Розуміється, Ін[ституту]т є установою аполітичною й переслідує чисто наукові цілі.

Оце Вам про Інститут! А тепер і виписки з Мал[ороссійского] Родосл[овника]. Одже перш за все про жінку Кирила Іосифовича Катеринина: її звали Олімпіада Михайловна Горбаневська (Мал[ороссійскій] Род[ословникъ], II, ст. 347).

Тепер про Закревських (Ibid., ст. 112–119).

I.

1. Лукьянъ, жилъ въ перв. пол. XVIII в.

II.

2. Осипъ Лукьяновичъ, Киев. полк. есаул, † до 1769.
ж. Анна Гр. Розумовская, сестра гетмана.

III.

3. Андрей Осиповичъ, род. 1742. † 6.II.1804. 2.
ж. Княжна Мар. Ив. Одоевская, † 1784.

4. Григорій Осип., бунч. тов. 2.
ж. 1) Анна Вас. Лизогубъ
2) Анна Матв. Сулима, в браке за Ореховскимъ

5. Кириллъ Осип., корнетъ 2.
Пермскаго караб. полка (1769)
ж. ...

6. Алексѣй Осип., род. 1751
ж. Ксенія Фед. Татковская
– Марина Осиповна, статс-дама 1741–1800. 2.
за Львомъ Олександр. Нарышкинымъ, 1733–1799.
– Софія Осиповна 2.
за гр. Фед. Никон. Апраксинымъ
– Ефросинія Осиповна † 1799 2.
за Яковомъ Мик. Скоропадскимъ,
майоромъ л.-гв. Кирасир. полка † до 1782

IV.

7. Дмитрій Андреевичъ, 1769–1835 3.
ж. ...
– Прасковья Андреевна, фрейліна 1764–1811
за гр. Павл. Серг. Потемкинымъ, ген.-анш. 1743–1796

– Елисавета Андреевна 3.
за гр. Дм. Бор. Толстымъ 1763–1844
– Екатерина Андреевна, род. 1770 3.
– Марина Андреевна, 1773–1807 3.
– Анна Андреевна, род. 1775 3.

8. Алексѣй Григорьевичъ, 1767–1834, 4.
пирят. пов. маршалъ (1805–1834)
ж. Варв. Ив. Пустовойтъ

9. Василій Гр., род 1769, подкоморій пирят. пов. 4.
ж. Анна Яков. Омельяновичъ, род. 1783, жива 1823 г.

10. Андрей Гр., ротмистр Изм. полка 4.
ж. ...
– Елена Кирил. 5.
за Вас. Мик. Романовскимъ, ротмистр
– Марія Кирилловна... 5.
за Роздерашинымъ

11. Иванъ Алекс., губ. секретар 6.

12. Александръ Алексеев., 1793–1848, тит.
сов., адьютантъ въ Остерскомъ пешемъ
полку Чернигов. ополч. 1812 г.
ж. Елисавета Конст. Солонина

V.

13. Александръ Дмитр., тит. сов. 7.

14. Андрей Дм., 1813–1860 7.
– Наталія Дмитровна, 7.
– Елисавета Дмитр. 1815–1866 7.
за 1) Данзасъ, полк.
2) гр. Андр. Ив. Гудовичемъ 1780–1869

15. Платонъ Алексеев. род. 1801–1804, полковн. †1882 8.
ж. Анна Ив. Заславская, род. 1822.

16. Михаилъ Ал., гвардіи поруч. 8.

17. Викторъ Ал., ротмистръ 8.

18. Павелъ Ал., капитанъ-лейт.

19. Георгій Ал. 8.

– Марія Ал. 8.
– Олександра Ал., род. 1811 8.
за Ник. Александр. Иваненкомъ

20. Миколай Васил., 1808–1871, 9.
авторъ “Опис. Кіева” и др. (?)
ж. Нат. Адріан. Требинская

21. Иванъ Васил. 9.
– Марфа Вас. 9.

за Ив. Лазар. Угричичемъ-Требинскимъ, род. 1793
– Анна Вас., 9.
– Вера Вас. 9.
за Павл. Павл. Томарою
– Екатерина Вас. 9.
– Марія Андреевна (1844) 10.
за надв. сов. Владиміромъ
Федосьевичемъ Александровичемъ, род. 1794 г.

22. Дмитрій Олександр., род. 1836 11.

23. Миколай Алекс., род. 1838, подпрапорщ.

VI.

24. Ігнатій Платоновичъ, род. 1839, 15.
тайн. сов. и сенатор. † 1906
ж. Марія Никол. Борейша.
– Ольга Платоновна, 1841–1889. 15.
за Эспером Петр. Волховскимъ

– Софья Плат., род. 1845. 15.
за амер. гражд. Джемсомъ Фагеномъ

25. Адріанъ Никол., род. 1842 20.

26. Сергѣй Никол., капитанъ, † 1908 23.

27. Аркадій Никол., шт.-кап. † 1908 23.

VII.

28. Платонъ Игнатьевичъ, род. 1880 24.
2-й секр. Посольства Японіи

– Анна Игнатьевна, род. 1887
близн. 24.
– Алла Игн., род. 1887

– Марія Игн., род. 1893 24.

Не знаю, чи задоволять Вас ці скорочені виписки? Як що потрібні докладніші виписки про окремих представників фамілії Закревських, то напишіть, я зроблю.

Чи таки дійсно Микола Вас[ильович] З[акревсь]кий, автор “Опис[ания] Кіева” та “Старосв[етского] Бандуриста” – з цеї самої фамілії? Мені здавалось, що він міщанин з Київа і служив довгий час у Ревелі.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

P. S. Тільки що принесено мені пакет з Вашим рукописом і листом.

Я перегляну рукопис і дати провірю по “Малор[оссійскому] Родосл[овнику]”.

Ів[ана] М[иколайовича] Леонт[овича] давно вже нема в Берліні, він живе в Білграді (десь в Топчидері), С. М. Шемет з ним листується.

Я змінив адресу, зверніть на це увагу.

Д. Д[орошенко]

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 66–69зв. Рукопис. Оригінал.

№ 22

ЗАПРОСИНИ[*]
на урочисте відкриття
Українського Наукового Інститута
в Берліні,
яке відбудеться
в середу, 10. падолиста 1926 року.
в 12 год. дня, в будинку Берлінського
Університета, Dorotheenstraße 6,
Авдиторія № 3

ПРОГРАМ СВЯТА:
1. Німецький народний гімн.
2. Вступне слово голови Кураторії
б. міністра Німецької Держави, генерал-
лейтенанта Вільгельма Гренера.
3. Інавгураційна промова директора Ін-
ститута професора Дмитра Дорошенка.
4. Привітання.
5. Український народний гімн.

Голова Кураторії:
ВІЛЬГЕЛЬМ ГРЕНЕР

Заступник голови:
ОЛЕКСАНДР СКОРОПИС-ЙОЛТУХОВСЬКИЙ

Член Кураторії і Українського Товариства допомоги біженцям:
Д-р ВОЛОДИМИР КОРОСТОВЕЦЬ

Директор Інституту:
ДМИТРО ДОРОШЕНКО

До Впов. Миколи Володимировича Стороженка

Тимчасова адреса: Slavisches Institut der Universität Berlin,
für Ukrainisches Wissenschaftliches Institut.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 71–72. Оригінал.

[*] Д. І. Дорошенко переслав М. В. Стороженкові запрошення на урочисте відкриття Українського Наукового Інституту в Берліні. Запрошення надруковано у видавництві. Прізвище, ім'я, по батькові вписано від руки.

№ 23

17.XI.1926.

Praha – Bubeneč
Bráfová ul., 601, b. 337

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

У мене й самого не лежить душа до "Літ[ературно]-Н[аукового] Вістника" як раз з тої причини, що й у Вас! Але Ваші спомини ми таки пристроїмо, лишень пишіть далі та не скупіться про згадки за 80-ті роки, за діячів "Кіев[ской] Старины", взагалі за ті давні, тепер так маловідомі широкій громаді часи. Он учора дістав листа від С. О. Єфремова: він дуже цікавиться Вашими споминами й хоче знайти для них місце десь в Київському виданні. Не турбуйтесь про рукопис – буде цілий і збережеться.

Єфремов, між ин[шим], одповідає на Ваше запитання: "будинок № 36 на Пушкинській арендує місцева Нар[одна] Освіта. Був там якийсь дитячий притулок, та й тепер, здається, теж щось півофіційне. Зверху вигляд його добрий".

Сьогодні, одписуючи Єфремову, я передав через нього просьбу В. Ф. Дурдуковському в справі М. Свинарівни.

Що до видавництва Дякових[70], то воно ледве візьметься щось друкувати, діла його стоять дуже неважно. Я минулого літа, бувши в Берліні, заходив до них, вони мене цілий день возили на своїм моторнім човні по озерах, що коло Берліна*. Але з видавництвом у них діло стоїть погано. Та, між нами кажучи, пані Дякова як видавець особа крутенька, мати в цій справі з нею діло не так то приємно, от знаю з досвіду по покійному "Историку и Современнику".

"Червоний Шлях"[71] виходить у Харькові. Напрям його, звісно, офіціяльно большевицький, але пишуть там люде й не большевицької віри. Листи Куліша належать до останнього десятка літ його життя. Там же і "діло" про поворот Куліша з австрійського підданства, здається, 1891 року.

Г. В. Скоропадського я особисто не знав, хоч чув, розуміється, у свій час за його. Як він приходиться нашому Гетьманові – не знаю. Мабуть, коли й рідня, то дуже далека.

Про повстання на Україні, про якусь "акцію" там гетьманських орґанізацій – все це вигадки. Ол. Ол. Сахно[72] живий-здоровий і живе у Ваннзее, доглядаючи хворого сина пана Гетьмана[73]. А попав до большевиків Василь. Хоч не думаю, щоб як агітатор. Думаю, що просто хотів проскочити додому. Взагалі по газетах, особливо провінціяльних, пишеться багато всякої фантастики. До такої фантастики належить і все те, що пишеться про Гетьмана. Він був у президента Гінденбурга ще літом, був дуже добре прийнятий, але це мало характер лиш куртуазії, а політичних наслідків з того й не могло бути. Хіба що особисте становище п. Г[етьмана] в Німеччині, як емігранта, поліпшилося – тому, що до його одже прихильно і з повагою ставиться голова держави.

Я думаю, що песиголовці, які панують на нашій землі, мають луснути з середини, і так напевно й буде. Розбити їх із зовні ніхто не хоче, бо багато кому з того й

* Дописано Д. І. Дорошенком внизу сторінки: "Дякова звуть Іполіт Миколаєвич (а не Інокентій!). Здається, вони розійшлися, як чоловік та жін[ка]".

користь, що у нас сидять песиголовці. А вже як вони заваляться з середини, тоді прийде й нас черга виступити.

Бувайте здоровенькі!

Жінка моя кланяється Вам, а картку свою пришле, як зніметься, бо доброї немає, а поганої посилати не хоче.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

P. S. А чи дістали Ви нарешті "Спогади" Чикаленкові.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 73–74зв. Рукопис. Оригінал.

№ 24

24.XI.1926.

Berlin – Halensee
Nestorstrasse, 16.

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Не ремствуйте і не гнівайтесь на мене за те, що я став дуже неакуратним кореспондентом, але я попав в таку "переділку", що дійсно таки нема коли в гору глянути. Одже і на сей раз пишу до Вас дуже коротко, з тим, що коли трохи оброблюсь, то вже тоді напишу Вам доладу.

В октябрі я два тижні пробув у Празі, мав багато діла, по-перше з'їзд, а по-друге ліквідація моїх відносин до Укр[аїнського] Університету, до Педаг[огічного] Ін[ституту] та і до Карлового Чеського Ун[іверсите]ту. Це ж треба було всіх деканів, всіх ректорів, навіть до міністра зак[ордонних] справ Гірси зайти – подякувати за хліб за сіль. Вже не кажу, скільки то своїх людей треба було на прощання відвідати.

Вернувся до Берліна – настала морока з відкриттям Ін[ституту]та. Відбулось воно дуже пристойно. Я говорив промову по німецьки, говорив ген[ерал] Гренер[74] як голова Кураторії[75], говорив од імені міністра освіти проф[есор] Віндельбанд – сказав дуже гарну промову. Було 174 привіти з усіх кінців світа, навіть з Катеринославу один прийшов. Співали "Ще не вмерла Україна" та "Deutschland, Deutschland über alles"*; на святі був ректор Берлінського ун[іверсите]ту з золотим ланцюгом на шиї і багато професорів. Ми розіслали 590 запросин – подумайте, скільки то було мороки мені й секретареві, ми те все у-двох писали. А тепер розписуємо 178 подяк, бо ще 4 прийшли post Festum**.

Ген[ерал] Гренер – то дійсно той, що був у Київві. Він тут 5 літ зряду був міністром шляхів і придбав собі великий авторитет і популярність. Саме тоді, як він одкривав Інститут і держав промову, лежала в агонії (після операції – трепанації черепа) його жінка, і на другий день вона вмерла. А по йому й не пізнати було, що він переживає таке горе, що то – військова людина! Був я на похоронах і бачив президента Гінденбурга, котрий явився на похорон і виседів усю службу Божу. Був на похоронах і Пан Гетьман з Гетьмановою. Забув я сказати, що Пан Гетьман з гетьманівнами й Гетьманичем Данилом був почесним гостем і на відкритті Інститута.

---

* "Німеччина понад усе" (*нім.*), тобто слова з німецького гімну.

** Після свята (*латин.*).

Тепер маємо мороку: готуємось і до німецьких, і до українських лекцій. Ви не можете собі уявити, якої праці коштує мені підготовлятись до публічних виступів німецькою мовою!

Ваші листи й додатки до Споминів я усі одержав, але братися за вписування цих додатків до тексту не зможу раніше, як на Різдвяних святах, бо не маю часу. В зносинах з Київом у мене настав був двохмісячний антракт, і вже я не знав, що й думати, коли ось приходить лист від С[ергія] О[лександровича] Є[фремова] – виявляється, що нічого надзвичайного не сталося. Вже раніше писав він мені, що готовий взятись пристроїти Ваші спомини до друку, але просить вислати рукопис, знявши попереду копію. Оттут-то й причина: сам переписати я не маю часу, а дати в переписку (очевидно, на машині), доведеться чимало заплатити; а у мене на се коштів нема, призна́юсь Вам, бо живу, рахуючи кожну марку. Так Ваш рукопис і лежить у мене.

Вчора сталась така пригода: загорівся дах (а ми живемо в мансарді під самим дахом), і ми ледве не згоріли. Якимсь чудом пожарні відстóяли наше помешкання, але страху й мороку набрались ми багато. 1-го с[ього] грудня (дек.) переїздимо на иншу кватирю, й адреса наша буде така:

Berlin – Grünewald

Fontane Str. 8, bei Fr. v. Reibnitz

Жінка моя давно вже повернулася з Франції і дуже задоволена своїм побутом на острові Oleron'і. Вона просить передати Вам свій привіт.

Бідний Іван Миколаєвич Леонтович! Шукали Ви його в Берліні, а він, бідолаха, доживав свої дні там у Вас під боком, у Панчаві...

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 76–77зв. Рукопис. Оригінал.

№ 25

До Високоповажного пана
Директора М. Стороженка

в Білій Церкві

Кураторія Українського Наукового Інституту в Берліні складає Вам сердечну подяку за Ваше ласкаве привітання з нагоди відкриття Інституту 10 сего падолиста 1926 р.

З високою повагою

За Кураторію

Українського Наукового Інституту в Берліні

Д. Дорошенко

Берлін, 15.XI.1926.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 78. Оригінал. Машинопис із підписом Д. І. Дорошенка. Звернення вписано від руки.

№ 26

24/XII. 1926.

Berlin – Grünewald
Fontanestrasse, 8.

Дорогий Миколо Володимировичу!

Вас цікавлять (як про це Ви писали в останньому Вашому листі з 4. сього грудня) відносини Укр[аїнського] Наук[ового] Інститута до Славян[ського] Ін[ституту]та при Берлінському Університеті і взагалі ріжні питання, що нашого Ін[ституту]та торкаються. Одже на це можу Вам відповісти, що відносини ці мають характер не формальний, а чисто фактичний: поки наш Ін[ституту]т не має власного помешкання (сподіваємось, що за місяць-півтора таки будемо мати), то Слав[янський] Ін[ституту]т узяв нас до себе в прийми: ми робимо свої засідання в його хаті, себ-то в Університеті, читаємо лекції в унів[ерситетських] аудиторіях, дістаємо почту на його адресу і т. д. Формально ж ані з Слав[янським] Ін[ституту]том, ані з Берлінським Університетом ми не звязані. Що до Української Академії Наук, то офіціяльних зносин з нею ми не маємо; на наші запросини взяти участь у святі відкриття Ін[ституту]та Академія не відгукнулась ніяк, очевидно "страха ради іудейська". Приватні ж зносини, себто листування, у нас такі, як були й досі. Певна річ, що серед академиків є люде до нас прихильні, такі, що й раді б з нами мати діло, але є й такі, от як М. Грушевський, що ставляться до нас неприхильно.

Що до Грушевського, то коли в Київі святковано було його ювилей, я вислав привітання, але од себе, а не од Ін[ституту]та, та й вітав його не як політика, а тільки як ученого; що він великий учений, цього одняти ані заперечити не можна. Як ставиться до Грушевського ген[ерал] Гренер – я не знаю; мабуть, він його мало памятає, бо якось питав мене в розмові за обідом, чи живий Груш[евський], чи вже вмер. А проф[есор] Фасмер, так той його і не знає зовсім, мабуть, ніколи його й не бачив.

І кн[язь] Трубецькой[76], і проф[есор] Кульбакин[77], очевидно, лають наших людей тільки за те, що вони українці. Це так само, як би ми ставили на одну дошку і Леніна, і Толстого, і Пушкина, мовляв, усе однакова погань, бо кацапи! Що до Багалія, то він, і не бувши царським воспитателем, двадцять разів одрікався українства, а що до марксизма, то певно йому ані снилося, що він буде писати, скажемо, про козацькі літописи – з "марксистського погляду". А тимчасом тепер він це пише. Не думаю, щоб маючи за собою 70 років, міг чоловік одразу так перемінити свої переконання. В усякому разі, я знаю десятки й сотні людей, котрі, опинившись в тих самих умовинах життя і праці, що й Багалій, ведуть себе безмірно пристойніше, з безмірно більшою повагою до своєї людської й наукової гідности. Грушевський завжди, скільки мені звісно, був дуже скупий і жадний на гроши, себ-то дуже поміжно дбав за свої матеріяльні вигоди. Чи був таким Багалій – я не знаю, бо знав його взагалі мало і бачився з ним рідко. Памятаю більше про його з оповіданнів Марії Парменовни Дорошенкової, якій він колись давав лекції української історії, як вона жила замолоду в Київі на Рейтарській. Залишилися й записки з цих його лекцій про Самовидця, Величку, Грабянку; я як був гімназистом і гостював літом у Баничах, то бувало прошу Марію Парменовну, щоб дала мені ті записи почитати, і дуже вони мені імпонували. А з самим Д. І. Багалієм я познайомився в 1906 році літом у Петербурзі, коли він туди приїхав як член Державної Ради; познайомився в хаті Русових, його старих знайомих по Харькову. А в 1918 році мені довелося умовляти Багалія, з доручення

пана Гетьмана, щоб він згодився стати головою Ради Міністрів. Так він одмовився тим, що дав собі слово написати історію України і не може братися до політики, яка не дасть змоги працювати для науки.

С[ергій] О[лександрович] про Вашу бібліотеку нічого мені не написав, мушу вдруге його запитати. Що до переписування Ваших споминів, то я спробую тут улаштувати. Ось недавно купили для Ін[ституту]та писальну машинку українську, то, може, десь добудемо коштів на оплату роботи переписувача.

Чи не змішали Ви проф[есора] Зерінга (Max Sering)[78] з кимсь иншим, – пр[офесора] Геринга я не знаю, а той Зерінг, що приїздив р. 1918 до Київа, відомий економіст, Geheimrat* і пр., це і є як раз член нашої Кураторії, дуже приємна людина. Недавно ми з жінкою були в його на званій вечері, там були професори, члени Райхстагу, журналісти, було двоє професорів, які недавно їздили у Москву на "Studienreise"** і оповідали багато, правда не мені, а все більше жінці, про всякі дива, які там бачили: і театри, і балети, і кабаре, і чудові вечері з паюсною ікрою, баликами, шампанським, зовсім як за добрих старих часів. Але видко, що їх приймали як "знатних иностранцев" і товар показували "лицомъ". Та проте не втаїлась од їх така подробиця: як виходили вони після одної обильної вечері з ресторану, де їх частувала чиновна жидовá, то оточила їх ціла юрба обідраних і голих бездомних дітей, настирливо прохаючи милостині. І ось довідались вони, що таких дітей в Москві тисячи, що на їх час од часу роблять облави, ловлять і ведуть до шпиталів; але в шпиталях їх не лікують (вони усі як один заражені венеричними хворобами), а вночі, як поснуть, вприскують їм під шкуру отруту, щоб заснули і не прокидались на віки: лікувати нікому та й "нема для чого". Таку історію оповів моїй жінці проф[есор] Кенігсбергського Ун[іверсите]та і член парламенту Preyer, котрий, проте, як я після прочитав у газеті, робив у Кенігсберзі доклад в одному товаристві "про успіхи відбудови економічного й громадського життя у Росії".

А ось бачився я на днях таки з нашим професором – медиком, який приїхав з Київа сюди в наукову командировку. Він також багато оповідав мені, – не зовсім в тім дусі, як пр[офесор] Preyer; між ин[шим] говорив, що тепер усіх людей на Україні об'єднує одне могуче почуття – без ріжниці "поглядів" і "партій" – це страшенна ненависть до жидів. Говорив також і про те, що серед молоді наступає реакція проти комсомольства, проти культу Леніна і т. п. "казенщини": це все вже набридло і вже мало кого захоплює. Студенти почали вже об'єднуватися в якісь гуртки: вони вже сходяться з своїми професорами і не бояться ділитись своїми думками, а ті – не бояться це слухати. Щось таке, як за старих часів. Видко, нема нічого нового на світі, нема й нічого вічного. Одже не вічне й панування песиголовців з жидами над дурним українським християнським бидлом. Чи стане його на наш вік – не відомо, але що воно починає хилитися і впаде за допомогою тих самих методів, якими колись підготовляло своє панування – це вже тепер ясно для дуже багатьох. Те, що я Вам кажу, це не єсть пусті балачки, це мені казала дуже солідна людина, яку я давно знаю і яка за місяць вертається назад. Тому й зберігаю імя її в тайні. І Вас прошу, коли б трапилося, то професії цеї людини не називайте, бо й з того можуть пізнати.

Наталія Михайловна вклоняється Вам і просить привітати Вас з наступаючими святами Різдва Христового. Ми святкуємо по старому стилю і споряжаємо для наших

---

* Таємний радник (*нім.*).

** Наукове відрядження (*нім.*).

студентів спільну святу вечерю – кутю. А сьогодні запрошені ми на вечір до нашої господині, старенької баронесси von Reibnitz, на ялинку, будемо дивитись на німецький свят-вечір.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

P. S.

Писав, писав до Вас, а головне і забув, довелось розпечатувати: чи Ви не маєте нічого проти того, щоб ми вибрали Вас надзвичайним членом нашого Інститута? По статуту члени Ін[ститу]та поділяються на звичайних (штатних) і надзвичайних (так би мовити, іногородніх, позаштатних). Штатних положено поки 4, а позаштатних число необмежене, бо це членство тільки почесне, а не платне. Досі ми вибрали таких надзвичайних членів: акад[емік] Ів. Горбачевський, акад[емік] Ст. Смаль-Стоцький, пр[офесор] Д. Антонович, пр[офесор] В. Щербаківський, пр[офесор] Л. Білецький[79], пр[офесор] Ол. Колесса, пр[офесор] В. Тимошенко[80], пр[офесор] Ол. Одарченко[81], Д. Чижевський, Б. Лепкий, З. Кузеля, Х. Лебідь-Юрчик[82], пр[офесор] С. Томашівський, Ів. Крипякевич, Ів. Кревецький. Тепер після нового року будемо вибірати ще кілька осіб, і дуже б усі хотіли мати своїм сочленом Вас. Чи Ви згодні були б прийняти наш вибір?

Надзвичайний член має право виступати на засіданнях Ін[ститу]та, виступати з докладами і друкувати свої праці в його "Записках".

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 80–81зв. Рукопис. Оригінал.

№ 27

1 січня 1927 р.

Berlin – Grünewald
Fontanestrasse, 8.

Високоповажний та дорогий Миколо Володимировичу!

Я тут закрутився так, що мені просто забило памороки, і я ніяк не можу пригадати: чи писав я до Вас після того, як одержав пакунок з моїми й Дм[итра] Вол[одимировича] Антоновича листами, чи ні? Одже не ремствуйте на мене, коли я тут, може, де в чому буду повторюватись. – Листи мої будуть пришиті до Ваших до мене, так що коли з часом хтось поцікавиться, про що ми з Вами на чужині листувались, то йому буде ясніще, матиме відразу й листи, й відповіді на їх. Все це буде збережено і не пропаде, будьте спокійні. Ми живемо тепер в таких обставинах, що справді доводиться одмовити собі в приємности держати при собі усе своє листування. Я зробив точнісінько так, як і Ви: зібрав усю свою переписку (себ-то листи до мене), упорядкував (роки 1919–1925), розложив по роках в алфавітному порядкові і передав до Гетьманського Архіву в Wannsee, де його доглядає Єлизавета Павлівна, наша люба гетьманівна, там така славна дівчина, як янгол. Одведено під архів дуже простору й міцну шафу, і там уже зібрано чимало цікавого матеріялу, напр[иклад], ратифікаційну грамоту Турецьку (про Берестейській мир) з власноручним підписом останнього султана.

Про наш Інститут писано чимало вже, більше, може, ніж він зробив досі, але ворожих голосів було небагато, більше з польського боку, принаймні инших я не чув.

Як би у Вас випадково збереглося оте число “Политики” з статею (далі одне слово нерозб. – *Д. Б.*), то я був би Вам дуже вдячний, як би мені переслали.

Дуже дякую за те, що не одмовляєтесь стати нашим членом. Бачите, у нас дві категорії членів: “штатні” (Ordentliche Mitglieder), або дійсні члени, і члени надзвичайні (Ausserordentliche); ріжниця тая, що дійсний член мусить мешкати в Берліні, постійно працювати для Ін[ституту]та, і за те дістає жалування, платню. Почесних поки що не вибіраємо, бо попереду треба ще заслужити Інститутові, щоб бути обраним в його почесні члени справді було честю! Бо це не стара наша “Архівна Губернська Учена Комісія”, що ще тільки її заложено, а вже вибирають в почесні члени архієрея, повітового предводителя, директора гімназії і так далі. Та ще тоді був якийсь смисл в цих “почесних” титулах, а нам тепер ще треба багато попрацювати, щоб робити комусь “честь” своїм вибором. Права й обовязки наших надзвичайних членів такі, як і звичайно було у членів “О[бщест]ва Нестора-Летописца” або-що: може приїхати й прочитати доклад, або пришле якусь роботу, а ми її надрукуєм у наших “Записках”. Оце й усі права та обовязки. Більше, як бачите, “прав”!

Наш Інститут – не школа! Стипендії наші взагалі даються українським студентам, які вчаться по високих школах у Німеччині, хто на медицині, хто на техніці. Таких стипендистів маємо 17. Але маємо 4 таких, що вже покінчили високу школу, добули степень доктора і хочуть присвятити себе науці. От скоро буде готовий у нас “Комунікат” про діяльність Ін[ституту]та, я його Вам вишлю, і Ви самі побачите, що в нас за робота. А поки що посилаю Вам на показ оповістки про наші лекції для німецької публіки.

Чи Ви читали статі В. Шульгина у “Возрожденіи”[83]? Дуже талановито написані. Це він про український рух пише. Є там дещо таке, в чому, наприклад, і я з ним схожуся. Дуже хтілося б з ним пополемізувати, та нема де, і часу нема. Пропонував мені С. Мельгунов[84] писати в його журнальчику “Борьба за Россію”, та ніяково мені в ес-ерівському органі печататись. Уже я як одплив раз на завжди від цього берега, то вже не вертатись!

Недавно випадково натрапив я в бібліотеці Ун[іверсите]та на біографічний словник полтавців, зложений І. Павловським[85]. Приємно було мені побачити там і Вашого портрета! У мене вдома в Київі була ця книжка. Там же, коли пригадуєте, і Ваша біографія, і Андрія Володимировича. – Я писав Вам, здається, що мені обіцяно було вивезти мою бібліотеку з Київа. Одже – не пощастило, большевики не випустили її, і в звязку з цим, здається, якісь неприємности добрим людям. Через те я поки що не пишу до С[ергія] Ол[ександровича], дожидаю, чим усе це скінчиться.

Бувайте здоровенькі! Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

Наталія Михайловна сердечно Вас вітає і вклоняється.

P. S. Ви ж памятаєте, що 2 лютого – 30 літ зо дня смерти П. О. Куліша! Може б, Ви для нас написали про його якусь статю чи спомин?

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 85–85зв. Рукопис. Оригінал.

№ 28*

Ukrainisches Wissenschaftliches Institut in Berlin

Vorläufige Adresse: Slawisches Institut der Berliner Universität, Centrum 2, Hauptgebäude

Verzeichnis der Vorträge in deutscher Sprache

Wintersemester 1926/27

Genaue Zeit und Ort der Vorträge wird von Fall zu Fall bekanntgegeben werden

Im Wintersemester 1926/27 werden vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut folgende öffentliche Vorträge veranstaltet:

Univ.-Prof. Dm. Doroschenko:

1. Hauptströmungen des ukrainischen historischen Denkens im XIX. Jahrhundert.
2. Ukrainisch-deutsche wirtschaftliche Beziehungen in den ersten Dezennien des XVIII. Jahrhunderts.

Univ.-Prof. Dr. J. Mirtschuk

Die geschichtlichen Voraussetzungen der jetzigen geistigen und religiösen Krise in der Ukraine.

Erster Kurs

Der Kampf der west- und osteuropäischen Einflüsse auf dem geistig-religiösen Boden in der Vergangenheit Ukrainas:

1. Die alte Periode im Zeichen der religiösen Rivalität zwischen Rom und Byzanz.
2. Unionistische Bestrebungen und ihre Folgen.
3. Protestantismus auf ukrainischen Boden.
4. Geistig-religiöse Strömungen im XVII. Jahrhundert.
5. Die westeuropäischen Einflüsse in der ukrainischen Kirche und im ukrainischen Hochschulleben des XVIII. Jahrhunderts.

Univ.-doz. Dr. Wladimir von Zaloziecky:

1. Der griechisch-skythische Kunstkreis und die Völkerwanderungskunst**.
2. Byzantinische Kunst und ihre abendländischen Voraussetzungen.
3. Byzantinische Grundlagen der osteuropäischen Kunstentwicklung mit besonderer Berücksichtigung der Architektur.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 83–84. Оригінал.

* Додаток до листа від 1 січня 1927 р. Розклад доповідей та лекційних курсів Українського наукового інституту в Берліні на зимовий семестр 1926/27 рр.

** Примітка: “Dieser Vortrag fand bereits am 6. Dezember 1926 statt”.

№ 29

3/III 1927.

Berlin – Grünewald,
Fontanestr. 8

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Вашого листа й статейку про Куліша я одержав. Дуже хотів би я, щоб про Куліша було цю статю надруковано: всяка рисочка, всякий штрих про таких людей, як Куліш, мусять бути цікаві й цінні, а Ви ж подаєте чимало дуже інтересних подробиць! Може бути, що нам вдасться випустити книжку "Хліб[оробської] України", то, може б, Ви згодились, щоб там надрукувати як споминку з нагоди 30-літнього ювилею?

Не довелося мені бачити Куліша за його життя, але з малих літ належав я до найбільших його почитателів, імя його було мені відоме й дороге. Цю пошану до Куліша перейняв я від свого покійного батька. Як зараз пригадую: прихожу я до дому з гімназії (а був я вже в 6 класі), а батько мені каже: "Куліш помер!" і дає мені некролог в газеті "Новости", яку у нас передплачувано за її трохи українські симпатії (там писав покійний Д. Мордовець). Одже з того часу пройшло вже 30 літ! За ті 30 літ перечитав я усе, що тільки Куліш написав, дещо читав навіть з рукописів, що їх подарував Куліш П. Я. Дорошенкові; довелось немало й писати про Куліша. Між ин[шим] в Берліні, в 1923 р. видав я книжку про Куліша: не знаю, чи Ви її маєте. Як що ні, то пришлю Вам і буду дуже прохати, щоб подали хоч коротенько свою думку: Ви ж знали Куліша особисто, бачили своїми очима, чули його розмову, листувались з ним...

Хоч не знав я Куліша у-вічи, але дозволю собі зробити деякі уваги до Вашого нарису. Ви пишете: "на жаль, ми не знаємо, під чиїм впливом знаходився К[уліш] змалку" і т. д. Та про це ж він оповідає сам в автобіографічному нарисі "Жизнь Куліша", друкованому у Львівській "Правді". Там він оповідає про вплив своєї матері, про своє сирітство по її смерти, коли він жив із суворим батьком, та про пані Уляну Мужиловську, що під її впливом оддав старий Куліш сина до Новгородської гімназії. Про цю Уляну не раз потім згадував Куліш у своїх писаннях, в поезії та в прозі. Куліш вчився за директорства Іллі Фед[оровича] Тимковського, бо за його вчився ще й М. К. Чалий, який так цікаво схарактеризував Тим[ковсько]го в своїх спомінах (а Чалий вчився разом з К. Д. Ушинським, що був жонатий з Н. С. Дорошенківною, тіткою мого батька, і Ушинський часто бував у Дорошенковому хуторі, мій батько добре його памятав, а я сам бачив у нас в каретному сараї стояла "карета Ушинського", на якій він приїхав просто з Відня до Дорошенкового хутора).

Дуже цікаві звістки про нахил Куліша* до позвів та про його часті суди з родичами. Цеї риси я в ньому не знав. Але що до Олександри Мих[айлівни] Куліш**, то не можна сказати, що вона "старалась сохранить манеры и разговоры интеллигентной женщины": вона була справжня старосвітська пані прекрасного виховання,

---

* Дописано Д. І. Дорошенком внизу сторінки: "Чому Ви пишете скрізь «Кулиш»? Адже «Кулѣшъ», тому ніяк не може бути Кулиш, тільки Куліш. Та й він сам себе завжди писав Кулішем, навіть на «Исторіи возсоединенія Руси» стоїть: П. А. Кулішъ".

** Дописано Д. І. Дорошенком внизу сторінки: "Померла в 1912 році, одже не дожила «до самой революціи» – собі на щастя".

манєр і ідеальної вдачи; їй не було чого "стараться" зберігти манєри, і я думаю, що вона могла би повчити "манєр" самого п. Ге, який зважується таке писати про небіщицю. Очевидно також, що п. Ге не мав поняття, що Н. М. Білозерський[86] окрім "чудачеств" був добрим знавцем старовини і має заслугу перед нашою історіографією, видавши "Южнорусскіе летописи" ще в 1856 році. Олександра Михайловича і Олімпія Михайловича я бачив і познайомився з ними літом 1903 року. Нічого надзвичайного і чудного я в них не зауважив.

Спасибі Вам за вирізки з сербських газет! Пана Миту Димитријевића я знав особисто і був у його в хаті в Білграді, в осени 1919 р.[87]. Він на мене зробив враження дуже брехливої й несолідної людини, що, між иншим, довів і деякими вчинками щодо мене. Розуміється, це неправда, ніби він "био упућен у Кијев као српски представник при украјинској влади"*: нічого подібного не було. Він дійсно якийсь час пробув у Київі, але жадним представником не являвся. Він вивіз кілька українських книжок, які мені й показував.

"Комунікат" наш давно готовий, та вибачте – за усяким клопотом забули Вам вислати. Завтра це зробимо неодмінно. Справа висилки мені моїх книжок власне й йшла через німецьке міністерство закордонних справ, але ж тому, що тут замішаний С[ергій] О[лександрович], то не можна було дуже налягати, щоб йому клопоту не наробити. Поки що я навіть припинив з ним листування, щоб, часом, йому не нашкодити.

Від О. А. Шаповала я вже від нового року не мав звісток, але думаю, що нічого з ним не сталося, просто – занятий і заклопотаний. Як би що сталось, я би вже знав.

Недавно познайомився я на заручинах Гетьманівни Марії Павловни[88] (з графом Монтрезором) з Вас[илем] Вас[ильовичем] Тарновським, сином славного батька. Він тут поневіряється по ріжних кабаре та кіно, співаючи старим розбитим голосом усякі романси та куплети. І цікаво було мені на його дивитися, і разом – жаль. Бо для мене імя Тарновського не порожній звук!

Ми приступили вже до друку науково-інформаційного видання на німецькій мові "Die Berichte des Ukr[ainischen] Wissenschaftlichen Institutes"[89], а слідом за тим почнемо друкувати й українські "Записки"[90].

Недавно попала мені до рук А[ндрія] В[олодимирови]ча книга "Днепровскіе козаки и Стефанъ Баторій". Яка це цінна праця! Як жаль, що її автор замісць того, щоб працювати разом з нами, воює проти нас! Cui bono**? À propos*** книжок: в берлінській б[увшій] королівській, тепер Staatsbibliothek4* є "Записки о Южной Руси", "Хата", "Чорна Рада", "Ист[орія] возсоединенія Руси" – усе з власноручним написом Куліша, як доказ, що це він сам надсилав сюди ці книги. Яка це була культурна людина! Здається, що з його написом бачив я його книги і в бібліотеці Сербської Академії Наук в Білгороді. Там же я бачив "Историю Руссовъ" з написом Бодянського. Що прислав її до Білгорода (тоді ще до Сербс[ького] Наук[ового] Т[оварист]ва) – не розрізану! Я перший її розрізав. Тим то, видко, серби нічого не знають про наші справи, що книжок не читають!

---

* Був направлений до Києва в якості сербського представника при українському уряді (*серб.*).

** Кому це на користь, хто від цього виграє? (*латин.*).

*** До речі (*фр.*).

4* Державна бібліотека (*нім.*).

Зважаючи на Вашу згоду, Інститут вибрав уже Вас своїм надзвичайним членом, та про це Ви ще одержите офіціяльне повідомлення, яке буде розіслане тоді, як од усіх, кого вибіраємо, прийде на це згода.

Бувайте здоровенькі!

Нат[алія] Мих[айлівна] дякує Вам за память і просить Вас вітати.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

P. S. Якось писали Ви мені, що читали рецензію Прокофієва на кн[игу] Багалія про Сковороду. "Прокофієв" це – Д. І. Чижевський, наш надзв[ичайний] член Інституту, що недавно приїздив сюди з Праги і прочитав по нім[ецьки] лекцію про вплив нім[ецької] філософії на Київську Академію XVII–XVIII вв.

А ще, здається, не подякував Вас за виписку з споминів Мінулова про Ал. М. Лазаревського. Але на що Вам було трудиться переписувати: я би міг саму книгу тут добути і прочитати! Лазаревський, як і Куліш – один з моїх кумирів! Тільки за однобічний його суд про наших предків не можу йому вибачити.

Дописано вгорі сторінки (Арк. 88зв.): Сюди прийшли цікаві видання Київської академії: 1-й том С. Величка, дуже добре виданий; "Гути на Чернігівщині" пок[ійного] В. Модзалевського; "Нові розвідки з історії старого Київа" В. І. Щербини; "Археографічний Збірник" з дуже цікавими матеріялами з виписок Н. П. Василенка і з паперів Гр. А. Полетики.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 88–89зв. Рукопис. Оригінал.

№ 30

Берлін, 15.III.1927.

До ВП. Пана Директора М. В. Стороженка.

Високоповажний Миколо Володимировичу!

Наукова Колегія Українського Наукового Інституту в Берліні бажала-б бачити Вас в числі своїх надзвичайних членів. Тому дозволяю собі звернутися до Вас з запитом: чи схотіли-б Ви прийняти вибір в надзвичайні члени Українського Наукового Інституту в Берліні.

З правдивою до Вас повагою

Директор Інституту

Проф[есор] Д. Дорошенко

Відповідь прошу подати на мою адресу:

Berlin – Grünewald, Fontanestr. 8

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 87. Машинопис. Оригінал. Надруковано на машинці на бланку Українського наукового інституту в Берліні. Підписано Д. І. Дорошенком.

№ 31

3/IV 1927.

Berlin – Grünewald
Fontenestr. 8.

Високоповажний та дорогий Миколо Володимировичу!

Посилаю Вам свою книжечку про Куліша, хай вона буде Вам на спомин про наше заочне знайомство, бо почалось воно таки з Куліша! Коли прочитаєте, то напишіть мені свою думку, чи нема в моїй книзі чогось недоладнього й невірного, бо я ж таки знав Куліша тільки з книжок, а Ви знали його особисто, листувалися з ним; для Вас він жива людина, а для мене – ікона, та й то мальована по-за очи.

З приводу Вашого листа з 20-го березня хочеться мені сказати Вам багато. Але не буду широко розводитись. Скажу одно: Ваші аргументи мене дуже мало переконують, вибачте на цім слові. Ви питаєте: "На що я Вам здався? Ви усі молоді, праця у Вас аж кипить" і т. д. Що-до віку, то серед наших членів проф[есор] Горбачевський вже 45 літ, як почав професорувати в Празі, встиг не раз і ректором Карлового Університету побувати; пр[офесор] Смаль-Стоцький недавно святкував 40 літ своєї наукової діяльности, а пр[офесор] Колесса буде святкувати 40 літ в маї місяці. Та й я, грішний, вже в кінці 1924 року справляв свій 25-літній ювилей, так що яка це особливо ми молодь! Але не в тім діло. Ви нам "здались" на те, щоб присутністю своєю в наших рядах нас морально піддержати і підкріпити; бо тоді лиш ми будемо сильні духом, коли серед нас пробуватимуть не тільки ті, що до України додумались і дочитались, а ті, що з діда-прадіда на тій Україні сидять, нею правлять, творять на їй культуру, організують громадське життя. Коли такі люде, як Ви, підуть з нами, то й буде Україна, а як що ні, то буде те, що було досі: книжкова утопія. Ось на що, коли хочете знати, Ви нам "здалися"! Вибір Вас у надзвичайні члени Укр[аїнського] Наук[ового] Ін[ститу]та не єсть якась особлива для Вас честь, це не те, що бути членом Київської Археографічної Комісії або О[бщест]ва Нестора-Літописця; скоріше це для нас честь, коли матимемо таких членів, як Ви. Що ж стосується справи перед "кадетами", то напевно Ви це пишете шуткуючи, бо, мабуть, і самі розумієте, що ледве чи знайдеться на світі категорія людської породи, щоб її думкою ми менше дорожили й цікавились, ніж "кадетською". Що до мене особисто, то запевняю Вас, що для мене далеко цікавіше, що про мене думають і кажуть большевики, ніж кадети. Ось, коли хочете, мій погляд і моя думка про справу Вашого вибору.

Розуміється, коли для Вас з якого-небудь (очевидно, пропущено слово "погляду". – *Д. Б.*) незручно вступити в члени Ін[ститу]та, що серед теперішніх обставин дуже зрозуміло і не вимагає ніяких пояснень, то я не смію настоювати й умовляти Вас. Бо не Ви одні в такому стані, а чимало наших людей, та й усі ми живемо не по своїй волі, не там, де хочем, і не так, як хочем. Але як що у Вас лиш такі мотиви відмовитися, які Ви подали в своїм листі, то, може, Ви ще й переміните Ваше рішення? Ми будемо ждати з Вашим вибором так довго, доки Ви самі не заявите, що згодні наш вибір прийняти.

В передостанньому листі Ви питали за Н. П. Василенка. Він живий-здоровий і сам подав матеріяли до Археограф[ічного] Збірника.

Ваш додаток до споминів про В. В. Тарновського я одержав. Ваші уваги до біографії Лазаревського дуже цікаві, і я їх собі занотую. Ледве чи прийдеться мені тут складати біографію Лаз[аревсько]го, бо на це треба мати в руках усі джерела, а де

їх тут узяти? Я знав одного сина Лазаревського, познайомився з ним літом 1905 р. у Відні, це був якийсь художній критик, чи що; я познайомився з ним в товаристві художника Борисова, що малював північні ландшафти з Архангельщини. А з другим сином, Борисом, я познайомився вже на еміграції в Празі; він робив враження людини, що, як москалі кажуть, "опустилась". Талановитий белєтрист, але писав усе якось не солідно і не глибоко. Тепер він, коли не помиляюсь, в Парижі.

Ваша статя про Куліша напевно пригодиться, як тільки ми матимемо свій журнал. До "Записок"[91] вона, звісно, не надається, бо туди йде самий "сухий" науковий матеріял. Чому Ви думаєте, що наші "Записки" матимуть, як Ви кажете, модерний характер? Коли хочете знати, що за матеріял туди піде, то ось Вам назви тих статей, що туди підуть:

1) В. Липинський. До питання про Переяславську умову.

2) Д. Дорошенко. Україна й українська історія в уявленні західноєвропейського письменства XVIII й поч. XIX в.

3) S. Keller. Die historische Lieder der Ukraine. I. Die Čumaken-Lieder.

4) D. Čyžewskyj. Die abendländische Philosophie in der alten Ukraine.

5) О. Одарченко. Моністична теорія цінности.

6) І. Мірчук. Петро Лодій.

7) Д. Олянчин. Нові матеріяли з Пруського Державного Архіва про зносини України з Бранденбургом.

8) В. Залозецький. Орнаментика Острожської Біблії.

9) Х. Лебідь-Юрчик. Бюджет Української Держави 1918 р.

10) І. Кревецький. Участь укр[аїнських] козаків в 30-літній війні.

Що в цьому матеріялі можна знайти "модерного"?

Може бути, Ви читали в "Рулі"[92] (як що цю погань взагалі читаєте) про мій доклад в Берліні і про те, щó з того вийшло. Так ось Вам вирізка, щоб знали, який тому був фінал.

Наталія Мих[айлівна] сердечно Вас вітає та кланяється Вам.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 93–94. Рукопис. Оригінал.

№ 32

Додаток до листа від 3/IV 1927

Лист до Редакції

Високоповажний Пане Редакторе!

Прошу Вас не відмовити в уміщенні на сторінках Вашого поважного органу оцього мого листа, який торкається справи, що має, на мою думку, загальногромадський інтерес.

Справа ця така: 4-го березня ц. р., на прохання редакції "Історика и Современника", я прочитав у Берліні в тісному гурті спеціально запрошених гостей (як українців, так і росіян) виклад про український національний рух. Мета мого викладу була ознайомити літературні і громадські круги російської еміграції в Берліні з історією наших змагань до державної незалежности. Перед початком мого відчиту в імени ініціяторів сходин висловлено просьбу не подавати про збори відомостей до

преси, з огляду на їх чисто приватний, замкнений характер. Коли я скінчив свій відчит, ніхто з присутніх росіян голосу не забрав, і збори на тому закінчилися.

Одначе на другий день в ч. 1907 газети "Руль" появилася замітка присутнього на зборах п. А. Лясковського під заголовком "Когда отсутствует Россія", присвячена моєму відчитові. Та це було би ще невелике лихо, коли приватну розмову винесено на сторінки преси, але річ в тому, що п. Лясковський цілком перекрутив зміст і характер мого відчиту: він приписав мені низку фраз, яких я зовсім не говорив, а інші так поперекручував, що їх і впізнати не можна. Очевидно – тільки навмисно, щоб мене здискредитувати або осмішити, приписав мені п. Лясковський, як кінцеві ніби слова мого відчиту, таку фразу: "Когда отсутствует Россія, когда отсутствует отец Россії – русскій царь, мы любим нашу Мать-Украину".

Коли я подав до редакції "Руля" спростування, вона видрукувала його в ч. 1911, але з такими змінами і з такими помилками, які можна зробити знов хіба навмисне, щоб перекрутити саму думку мого листа до редакції. До мого спростування редакція додала примітку п. Лясковського, де він, називаючи мою заяву "голословною", признається, що деякі фрази, приписані мойому відчитові, він узяв з моїх споминів, друкованих три роки тому в "Історику и Современнику", знов-же, додам від себе, їх перекрутивши.

З огляду на таке поводження редакції "Руля" та її співробітника я вважаю, що входити з ними в дальшу переписку нема ніякої рації, як нема взагалі рації, на мою думку, вступати в дискусію, в суперечку, в полеміку з несовісними противниками, що в боротьбі з нами постійно й систематично послуговуються свідомою брехнею, клеветою і провокацією.

Прошу приняти запевнення в моїй правдивій до Вас пошані.

Берлін, 12.III.1927. Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 92. Оригінал. Вирізка з газети "Діло", ч. 60 за 18 березня 1927 р.

№ 33

1 липня 1927.
Berlin – Grünewald
Fontanestrasse, 8.

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Не знаю, що вже й думаєте про мою довгу мовчанку! Ще в кінці Мая одержав я Вашого листа, де Ви подаєте спомини про знайомство Вашої мами з Костомаровим – дуже цікаві для мене, але, як бачите, досі не спромігся на те, щоб одписати. Сталось це через те, що я першу половину червня провів у мандрівці по Польщі, а коли повернувся, то так мене обскочили всякі справи з нашим Інститутом, що ніколи було і в гору глянути.

Що то за подорож була – спитаєте? Це був 2-й з'їзд славянських етнографів та етнографів (у Д. І. Дорошенка двічі написано "етнографів". – *Д. Б.*), у якому я брав участь яко делегат Укр[аїнського] Наук[ового] Ін[ституту]та в Берліні. З'їзд цей було улаштовано дуже орігінально й цікаво: в поїзді. Було подано на станції Dziedzice (на польсько-чеському кордоні) спеціяльний поїзд, в якому й возили цілий конгрес по усій Польщі по такому маршруту: Катовиці (Шлеськ) – Познань – Данціг – Гдиня – Варшава – Вільно – Волинь (Лунинець – Сарни – Рівне) – Львів – Борислав (і Дрогобич) –

Закопане – Краків. Увесь цей об'їзд зроблено за 12 день. В університетських містах стояли по одному дню (а у Варшаві два дні) і одбували в університетських залах пленарні й секційні засідання. Скрізь нам справляли бенькети, частували, возили по екскурсіях, давали парадні спектаклі по театрах, а у Варшаві президент польської республіки запрохав до себе на раут. В конгресовому поїзді подорожувало 120 чехів, 50 сербо-хорватів, 15 болгар, 5 українців, 15 росіян та чоловік 30 поляків. В університетських містах на засідання приходили місцеві члени-поляки, а у Львові й місцеві українці. З росіян чоловіка 4 були емігранти з Праги, а 11 приїхало з сов[єтської] Росії, серед них 1 галичанин, ректор ІНО з Камянця-Подільського, який боявся зі мною прилюдно познайомитись і говорити. Поляки приймали нас дуже гостинно; чехи, серби й болгари ставились до нас дуже симпатично, так само й росіяне-емігранти, з якими ми дуже зблизились під час подорожи; приїзжі з Росії тримались осторонь, бо були під доглядом якогось "професора Волгіна" (чіє обличча свідчило виразно, що "Волгін" – певно псевдонім), який не відпускав їх ні на крок від себе; за те дуже "ухаживали" за ними поляки. Переїздячи Волинь, я мав нагоду побувати на нашій рідній землі, бачив наші села, білі хатки, церковки з зеленими банями, а в Лунинці, де поїзд стояв дві години, я встиг навіть побувати в церкві й поговорити з місцевим батюшкою. Бачився з нашими людьми у Львові, а від Бориславa проїхав з екскурсією до села Модрич і там теж заходив до церкви, до школи, говорив з селянами, одже зовсім як той циган з казки Куліша: на яву побув в ролі "пана", хоч потім і думав, що це ввижалося у сні. Так і я: все це промайнуло передо мною як сон! Взагалі вражінь було дуже багато, але всі вони (можливо, пропущено слово "мали". – *Д. Б.*) трохи кінематографічний характер. Розуміється, всі, і я в тім числі, пото[ми] лись страшенно, так що коли я повернувся до Берліна, то цілий тиждень не міг виспатись. Не диво: 12 днів і ночей у вагоні.

А в Берліні дожидала мене важка морока: переїзд Ін[ституту]та до свого власного приміщення і відкриття "Українського Студентського Будинку". Нарешті це все вдалось і закінчилось, тепер стало мені вільніше. Я весь час тепер седітиму в Берліні, наїздився до Польщі на довгий час в запас! Чи Ви дістали "Mitteilungen" нашого Ін[ституту]та? Як вони Вам показались? Не забувайте, що це інформаційне видання, науковим же будуть "Abhandlungen", які вийдуть аж в осени.

Ви питали якось, хто видає "Загальну Бібліотеку". Видає її жид Оренштайн з Коломиї, дуже порядна людина, один із тих, що за їх зложено польську приказку: choć Żyd, ale porządny człowiek*. – Бувайте здоровенькі!

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

Жінка Вам кланяється.

Дописано вгорі сторінки (Арк. 96): Вибачте за короткий лист: другим разом напишу більше і розкажу про свої загальні враження з Польщі. А тепер не хочу відкладати і посилаю таки оцього листа.

Дописано вгорі сторінки (Арк. 96зв.): Я тепер пишу книжку про В. Б. Антоновича[93], по тому типу, як про Куліша. Дуже сутужно з матеріялом. Я дозволю собі слідуючий раз звернутись до Вас з деякими запитаннями, може, допоможете мені, з ласки своєї.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 96–96зв. Рукопис. Оригінал.

* Хоч жид, але порядна людина (*пол.*).

№ 34

Berlin – Grünewald
Fontanestr. 8.
13.VIII.1927.

Дорогий Миколо Володимировичу!

Обидва Ваші листи – од 17-го і од 29-го липня я одержав, а що не відписав свого часу, так це тому, що я був дуже змучений і перевтомлений при кінці академічного "сезону", думки не вязались в голові до купи! Тепер уже я трохи одійшов, але все ж таки не зовсім. А тут іще треба було багато бігати, шукаючи нову кватиру; оце тільки вчора знайшов, і 1-го вересня (сент.) переселяємося. Знайшов випадково у вдови російського професора Аргутинського, вона сама німкеня, але людина нашої культури, одже надіємось з жінкою, що у неї нам буде лекше жити, ніж досі по чужих людях. Вона дозволяє нам варити у своїй кухні, а досі все було або по ресторанах, або по пансіонах, що вже остобісіло нам до краю. Така то проза емігрантського життя!

Що до Вашого доручення – розвідати, чи не купили б "німці" Вашого будинку в Київі, то скажу Вам насамперед ось що: я взагалі маю дуже мало діла з офіціяльними німецькими кругами і навіть умисне стараюсь держатись од їх в стороні, щоб не давати приводу нарікати, що я втягуюсь в якусь політику. Мої відносини обмежуються офіціяльними візитами й випадковими зустрічами при який-небудь особливій оказії. Я маю діло лиш з 3–4 особами з професорських кругів, найбільше з проф[есором] M. Vasmer'ом та Sering'ом. Але перший з них нічого в таких справах, як Ваша, не тямить, а другий – слабий і лежить в клініці. Я його там раз одвідав, але ні про які серйозні справи говорити було не можна. Зостається мені розпитати лиш самого Пана Гетьмана, може, він порадить, до кого звернутись, щоб розпитатись. Як раз сьогодні дістав я листа від В. М. Леонтовича як раз з таким самісіньким дорученням: довідатись, чи не можна продати його будинок на Александровській вулиці у Київі. Одже буду довідуватись про обидва зразу. Я і бачив на днях п[ана] Г[етьма] на, але в такій обстановці, що не можна було говорити про діла: на весіллі його дочки Марії Павловни з графом Монтрезором. От за кілька день побачусь в більш спокійній обстанові, то тоді й розпитаю.

Всі Ваші виправки і доповнення я подіставав і повставляю їх на своє місце ось як тільки ще трохи оддишу та візьмусь тоді за Ваші спомини. Я нікуди не виїздю з Берліна, бо не маю на це грошей; тут життя дуже дороге, і те, що я дістаю з Інституту, вистарчає лиш на те, щоб дуже скромно прожити; так і живемо од 1-го до 1-го числа нового місяця. А вже щоб виїхати кудись поза Берлін, про те й думати нема чого. Це торік, як дуже валюта французька упала, я міг вирядити жінку до Франції, а тепер мусимо седіти влітку в берлінському пеклі. Тут якийсь дивний клімат: або сонце пече й духота, або дощ і холод. Tertium non datur*.

Одинока розвага влітку, що через Берлін переїздять ріжні люде і часом можна од них цікаві речи почути. Цими днями я мав нагоду говорити з двома особами: одна – з Харькова, друга – з Київа. Обидві вже повернулись назад до дому. Не можу назвати імени і точніше зазначити їхнє становище, бо люде вертаються в саму пащу змія, але скажу, що обоє люде мені добре відомі і можна їм няти віру. Багато вони мені оповідали, на жаль, і цього списати не можу, одно хіба подам, що "мораль" з їхніх оповіданнів така, що песиголовцям вже не довго панувати. Взагалі, не вважаючи

* Третього не дано (*латин.*).

на те, що почув я од їх багато сумного, але вже самий факт, що вони спеціяльно мене знайшли тут і говорили зі мною, тоді як останніми часами на мене чогось воздвигнуто гоненіє в совдепії, показує, що там іще не вмерла козацькая мати. Обоє вони з лагеря зовсім мені чужого, але умисне мене розшукали, щоб розказати, що там дієть ся, а од мене почути, що дієть ся тут. А "гоненіє" на мене було таке: Академія Наук надрукувала в т. X своїх "Записок" мою статю про В. Ягіча[94]. Одже книгу було сконфісковано, а секретаря Академії Кримського потягли в Д[ержавне] П[олітичне] У[правління], і довгу він мав мороку; з великими труднощами удалось вирятувати книгу, але Кримський мусів скласти заяву, що ніколи більше не буде пускати нічого з писань такого "виднаго контр-революціонера", як я. Пропав і мій Бантиш[95]; добре ще, що в мене копія залишилась, може, десь тут приткну. Книгу "Записок" із своєю статею я таки здобув. Про всю цю пригоду мені переказали з Академії стороною, бо писати не сміли, і тепер усеньке моє листування з Київом урвалось.

Приїздило сюди двоє калік перехожих і з Америки, з тамошніх українських колоній. Але їхні оповідання для Вас, мабуть, не такі цікаві. Лають вони інтеліґенцію, світську і духовну, але втішні речи оповідають про зріст гетьманського руху в Спол[учених] Штатах і в Канаді, як серед фабричних робітників, так і серед фармерів. Але це все здебільшого галичане. Наші люде тонуть в російських організаціях, і нема кому біля них походити, бо галичане на це непридатні. Найлучшими, одначе, агітаторами являється кілька робітників, які були страдались в Америці й виїхали до совітського раю. А там їх обдерли, одняли зароблені гроши, силоміць вимінявши по примусовому курсу доляри; одже кілька душ вирвалось назад в Америку і тепер проклинають большевиків на чім світ.

Недавно закінчив я свою книжку про В. Б. Антоновича[96], – має бути такого типу, як про Куліша – і здав її видавцю Оренштайну. Прохав його, щоб видав не пізніше весни 1928 р., коли будуть 20-ті роковини смерти В[олодимира] Б[оніфатійови]ча. Та боюсь, що буде довго маринувати рукопис, бо тепер його діла пішли не важно, і у видавництві застій. Я дозволив собі в двох місцях зацитувати Ваші спомини – про те, як гостював у Вас колись В[олодимир] Б[оніфатійович] [Антонович] з Ор[естом] Ів[ановичем] [Левицьким], та його дружбу з Драгомановим. Розуміється, я зазначаю, звідки це беру. Масштаб і характер книжки буде трохи відмінний від тих про Куліша і про Костомарова, що Ви маєте: там треба було популяризувати вже готові і зведені до купи відомости, а тут довелося самому зводити до купи й укладати біографію. Бо досі крім некрологів нічого не було.

Як Вам їздилося до Білгороду? Чи не бачили там кого з киян? Цікаво, як тепер Білгород виглядає. Я бачив його в осени 1919 р., коли він стояв іще постріляний і поруйнований. Мабуть, уже все те поправлено. От у Львові тепер я бачив – будинок сейму як стояв постріляний кулями з 1919 р., так стоїть і досі. Певно бісові ляхи навмисне не поправляють, щоб зберігались сліди "hajdamaczyzny"*, – це ж сліди польсько-українських боїв за Львів!

Оце тільки аж тепер пішли в друк наші "Abhandlungen", страшенна морока була з ними. За місяців три будуть готові. Оце то вже буде перший серйозний виступ нашого Інститута між люде!

Бувайте здоровенькі! Нат[алія] Мих[айлівна] кланяється Вам і вітає.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

* "Гайдамаччини" (*пол.*).

Дописано вгорі сторінки (Арк. 98): Від 1-го сент. моя адреса буде: Berlin NW 87, Levetzowstr. 17, bei Fr. Argutinsky.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 98–99зв. Рукопис. Оригінал.

№ 35

18/VIII 1927.

Berlin – Grünewald
Fontanestr. 8.

Дорогий Миколо Володимировичу!

Наші листи розминулись! Я вислав Вам на днях свого листа, а оце сьогодні приходить од Вас пакет з Вашими споминами про службу по інспекції народніх шкіл. Поспішаю Вас повідомити про це! Ні трохи я не дивуюсь, що Ви пишете й присилаєте мені Ваші спомини, які вважаю за великої ваги історичний документ. Не мені Вам це доводити, і не Вам оце од мене вислухувати! Я можу бути Вам тільки вдячним за те довірря, що Ви мені показуєте. Розуміється, я доложу всіх сил, щоб при першій змозі Ваші спомини були надруковані, на скільки це од мене буде залежати. Бог знає, коли саме це вдасться, може, й скоро настане щаслива для цього нагода, а може, доведеться і пождати. В усякім разі – і Ви це також добре розумієте – час Вашим споминам не зашкодить; я думаю навіть – навпаки, чим далі ми одійдемо од тої доби, про яку Ви пишете, тим з більшим інтересом будемо про неї читати в споминах. Уявіть собі, що було б, як би М. К. Чалий почав друкувати свої дорогоцінні й прекрасні спомини не в 90-х роках, а в 70-х? Чи викликали б вони такий інтерес до себе, чи знайшли б таку публіку, як оце було, коли вони друкувалися в "Кіев[скій] Старині", а потім появились окремою книжкою? Я, принаймні, за себе скажу, що перечитав їх тричі кількома наворотами, а як би вони попались мені тепер, то з найбільшою в світі насолодою перечитав би у четверте. Певна річ, кажу Вам це не на те, щоб радити Вам тримати Ваші спогади в рукопису десятки літ, ні! Тепер инший темп життя, инші відносини до недавно минулого, і тепер, як що тільки трапиться нагода, треба зразу ж пускати в світ. В усякому разі, можете бути спокійні: рукопис Ваш буде цілий, і, як би я побачив, що зберігати його в мене небезпечно, чи що, то передам його на схованку в певні руки.

Всі ті чутки, про які Ви згадуєте (з поля "високої політики") не мають під собою реальної основи. През[идент] Гінденбург зовсім не мішається до політики; він – ідеальний президент з погляду прихильників республіканського устрою: надзвичайно лояльно ставиться до своїх обовязків і, кажуть, дуже підірвав шанси монархії тим, що показав, що і президент Німеччини може бути дуже добрим головою держави, він, так би мовити, примиряє людей з республікою. З Гетьманом він піддержує дуже приязні відносини: обмінюється візитами, присилає свої фотографії з дуже приятельськими написами, але це все одна куртуазія і значить реально не більше, як і присилка недавно б[увшим] імператором Вільгельмом II. своєї фотографії Гетьману – також з дружнім написом. Що до Штреземана[97], то він дійсно інтересується українським питанням взагалі, але очевидно, що цей інтерес не виходить поза межи знайомлення з українською справою, і було би дуже наївно будувати на цьому інтересі п[ана] Штреземана якісь реальні плани. Взагалі можу повторити слова Драгоманова, сказані ним ще в 1888 році, що "урядовій Европі інтересні ті, хто тепер силу – армію має, а не ті, що за них треба ще кров лити, гроши платити". І до України

інтерес тепер виникає лиш по стільки, по скільки вона грає якусь роль в житті Совітської Федерації; і реальні політики це "учитують". Правда, немалу роль грає суґестія преси: останніми часами кілька телеграфних аґентств систематично пускає в світ звістки про "повстання на Україні", про "масові розстріли українців", про "зріст українського сепаратизма". І ці звістки оббігають пресу всього світа. Я дістаю від одного бюро газетних вирізок що дня усі вирізки з світової преси про Україну. Так можете собі уявити: що дня в середньому од 15 до 25 газет від Берліна до Буенос-Айреса подають телеграми, а то й цілі статі під вище наведеними заголовками. Статі попадаються не тільки в таких солідних газетах, як "Times", "Frankfurter Nachrichten", "Vorwärts", "Temps" і т. д., але і в глухих провінціяльних листках, так що можна сказати, що "Öffentliche Meinung"* Німеччини усердно інформується усе в однім і тім напрямку. Я думаю, що інспіруванням (і платою, розуміється) таких звісток і обмежується вся та "поміч", яку Польща, Англія й Франція (почасти) надають У[країнській] Н[ародній] Р[еспубліці].

Розуміється, це приносить свою невелику користь тим, що страшно дратує й нервує большевиків; вони реагують на це у своїй пресі, а наші подневольні люде, сидячи під жидівсько-большевицьким ярмом, підіймають голови, і легше їм дихається. Люде, що приїздили з того берега, запевняли мене, що всякі такі чутки, по скільки вони проскакують в большевицьку пресу і преломляються навіть через большевицьку призму, – підбадьорюють населення.

Що ж торкається Вишиваного[98], то по скільки про його де проскакують відомости, то будьте певні, що це чистий бламаж. Може, й був час (літ 7–8 назад), коли він (можливо, пропущено слово "міг". – *Д. Б.*) заграти якусь ролю, але той час минув і не вернеться.

Питаєте, чи відпочив я за ферії. Не дуже! Я ще все збіраюсь відпочити у сентябрі, як переїду на нову кватирю та поживу трошки у вільніщих умовах, ніж тут у пансіоні, де вже сама страва так осточортіла, що й дивитись на неї не хочеться, не то що їсти! Погода якась хімерна: вже цілий тиждень дощи, холодно, листя вже сохне і жовкне, і здається, що літо вже скінчилось. Ми з жінкою збіраємось зробити хоч пару Ausflug'ів** в околиці Берліна, хоч на день-два кожен. А то, можна сказати, ми ще й не почували, що було літо.

Ви пишете, що у Вас скоро починаються заняття. Може, Ви коли-небудь напишете мені, щó то у Вас за школа, яка Ваша в ній праця, в яких умовах вона проходить: я не маю про це ніякого поняття, а досі все ніяково було Вас поспитати! Розуміється – як що тільки у Вас буде охота про це розказати...

Я ще досі не питав Пана Гетьмана про те, що Вас інтересує, – про будинок. Щоб побачитись з ним, треба завжди наперед умовитись, вибрати час і т. д. А це все не можна скоро зробити. Та я надіюсь, що скоро побачусь і тоді все розпитаю й напишу Вам.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

З 1-го вересня у мене буде нова адреса:
Berlin N.W. 87.
Levetzowstr. 17
bei Fr. Argutinsky

---

* Суспільна думка (*нім.*).

** Екскурсія, прогулянка (*нім.*).

Як зразок тих звісток, які ширяться в європейській пресі, посилаю Вам вирізку з “Paris Midi”, – яку мені не повертайте, – у мене таких вирізок сила.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 101–102зв. Рукопис. Оригінал. Вирізка з газети “Paris Midi” додається (арк. 104).

№ 36

Ukrainisches Wissenschaftliches Institut in Berlin
Berlin W 56, den 19.I.1928
Französische Strasse 28

Високоповажний і дорогий Миколо Володимировичу!

Дуже ніяково мені перед Вами за мою довгу мовчанку! І не “сержусь” на Вас, і не забув, а так – закрутився з своїм щоденним клопотом; а вже з листуванням звичайно так буває, – коли не напишеш у свій час, запустиш, то воно тоді трудно знову наладити! Я останніми часами хотів Вам написати і вже зовсім був наладився до того, – та дожидав виходу своєї німецької роботи в “Abhandlungen”, щоб Вам вислати, але проклята друкарня так задержала, що й сьогодні ще не готово. А тут прийшла Ваша картка. То я не ждучи, поки вийде книжка, одписую Вам, щоб швидче залагодити свою вину перед Вами.

За цей час, що я Вам не писав, нічого особливого не сталось у нас. Інститут працює собі помаленьку, оце ж, кажу, скоро появиться 1-й том його “Записок” (Abhandlungen), читаємо лекції, як звичайно. В. К. Липинського серед нас нема, він дуже хворий (туберкульоз) і виїхав до Австрії, в Штирійські гори.

Моя книга про Антоновича вийде не так скоро. Видавець тільки в марті збірається до Львова і повезе туди рукопис. Дай Боже, щоб хоч влітку вийшла.

Що до ювилею Багалія, то запрошено до участи лиш мене персонально, я й вислав коротенького привітного листа. Прислали до Берліна товстющого Ювил[ейного] Збірника в честь Багалія, в 3-х томах на 2045 сторінок. Там і його автобіографія, що її окремою відбиткою прислано мені. Моєї роботи про Бантиша[99] не надруковано, страха ради песиголовська. Переказують, буцім сам Скрипник[100] зажадав, що “статей такого виднаго контръ-революціонера более не печатать”. Хоч та потіха, що за “виднаго” мене вважають! Із зрозумілих після цього причин С[ергій] Ол[ександрович] до мене давно вже не пише. Сюди часом приїздять люде з Київа, так бачаться зі мною тайно образующе, одже я й знаю, що там робиться. Присилають знову книжки, а то був час (від мая до Різдва), що нічого не присилали. Виходять дуже цікаві речи і якось не пасують вони до всієї підлої обстанови під-совітського життя.

Нашого шефа, голову Кураторії, сьогодні призначено військовим міністром. Ще вчора він приходив до нас в Ін[ституту]т і ми обговорювали всякі дрібниці, а про те, що йдуть переговори про його кандидатуру, й мови не було. З нами він і кутю їв в Українському Студентському Домі. Хто його зна, чи лучче для Ін[ституту]та, що він знову міністром, чи ні: тепер уже фізично не могтиме уділяти стільки часу, як досі уділяв Інститутові.

Як Ви поживаєте, Миколо Володимировичу, як Ваше здоровля, як Ваші обставини? Може, колись напишете про це з ласки своєї? Що до продажу будинку, то нічого не можна зробити. Це був такий час літ 5–6 назад, та й то не кожному щастило,

тепер же ніхто не схоче ризикувати своїми грішми. Ось пождіть ще трохи, може, песиголовці пропадуть к чортовій матері, то знову Вашим будинком заволодієте! Справді: всі кажуть, що 1928-й рік має бути критичним роком...

Нат[алія] Мих[айлівна] Вам низенько вклоняється і вітає з минулими святками.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

Дописано вгорі сторінки (Арк. 106): Чи Вам випадково не доводилось чути за Ник[олая] Парм[еновича] Марковича, де він і що з ним? З 1-го лютого (февраля) ми повертаємось на старе помешкання, і адреса наша буде знову, як і попереду: Berlin – Grünewald, Fontanestrasse, 8.

Дописано вгорі сторінки (Арк. 106зв.): Брошуру свою цими днями вишлю.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 106–106зв. Рукопис. Оригінал. Бланк Українського наукового інституту в Берліні.

№ 37

8/II 1928

Berlin – Grünewald,
Fontanestrasse, 8.

Дорогий Миколо Володимировичу!

Дуже дякую Вам за обширну замітку про М. П. Марковича, списану з листа до Вас М. М. Трифоновського. Все, що там говориться, мені було звісно (крім деяких подробиць), я не знав тільки про долю М[иколи] П[арменови]ча на еміграції. Мушу Вам сказати, що я, як був гімназістом, майже кожного літа гостював у Сваркові, де було мені веселіше, ніж у Дорошенковому хуторі, в якому я перебував під ферулою аж двох моїх дядьків – Григорія Як[ови]ча і Фед[ора] Як[ови]ча, людей чудакуватих, які нікого не приймали і самі ні до кого в гості не їздили. А моя тьотя Надежда Як[івна] (яка, до речи, любила мене як мати, і яку я любив так само) вела ще більш чудний образ життя: вона обернула день в ніч, а показувалась тільки вночі. Я, наприклад, бачив її тільки після вечері (що подавали в 9 веч[ора], кінчалась в 10 веч[ора]) і просижував з нею до 4–5 год[ини] ранку. Пізніще Н[адежда] Як[івна] перенесла свою любов на мою жінку Нат[алію] Мих[айлівну] і привчила її була до того, що й та цілу ніч просижувала з нею, а в ранці ішла спати. Так ото, як був я хлопцем і приїздив на канікули в Дорош[енковий] х[утір], то під всяким предлогом старався вислизнути або в Баничі, щоб звідти податись до Сваркова, або просто в Сварков: у мене там був особливий магніт – Ольга Парменовна, моє перше кохання, яка скоро, одначе, вийшла заміж за путивльського поміщика Черепова трохи романтичним способом – через “умыканіе”, хоч ніяких особливих перешкод з боку Уляни Семеновни (Парм[ен] Андр[ійович] був уже небіжчиком) до шлюбу не було. Ольгу Парменовну я не бачив після того рівно 23 роки і коли побачив в 1918 р. літом, то й пізнати не міг. Про всі чудацтва свої в гімназії Мик[ола] Парм[енович] не раз, бувало, оповідав мені й Яші Петра Яковлевича, і Марія Парм[еновна] завжди боялась, щоб він на нас не вплинув погано і не викликав собі наслідування.

Про патологічну жорстокість М[иколи] П[арменови]ча в 1918 році я чув найбільше від Петра Яковлевича, і – даю Вам слово – вже тоді мені спадало на думку, що за всі звірства таких людей, як М[икола] П[арменович], доведеться розплачува-

тись усім нам. Воно так і вийшло. Це нас Бог покарав отими Миколами П[арменови]чами.

Знав я добре й жінку М[иколи] П[арменови]ча, дочку Падлінева; у мене про неї зостались непогані спомини, може, тому, що до мене вона була завжди привітна. Взагалі рід Марковичів був чудний, і його представники уявляли собою мішанину добрих і поганих рис в дуже дивному сполученні. Мені з поміж Марковичів (крім Ольги П[арменівни]) найсимпатичніщий був Пармен Парменович. Прекрасна була людина Пармен Андрієвич, але я його мало зазнав (він помер в 1894 році).

М. М. Триф[оновсько]го я, здається, зустрічав у Сваркові, коли він приїздив з своїх Бучок. Цікаво, що́ сталось з його сестрою, красунею Варею Трифоновською? Це був ідеальний тип української жіночої краси. Трифоновські, живучи у себе в Бучках і чуючи коло себе мову, яку навіть у нас в північній Глуховщині називали жабоїдською (новгород-сіверських селян у нас називали "жабоїди", plural. "жаботá"), не зумів виробити у собі смаку до української народної мови, але все-таки тепер, після всього того, що ми бачили й пережили, пора б йому покинути оцей старий фасон parler* – про "мужицькій жаргонъ". Та впрочім, ці "зубри" все одно на Україну вже не повернуться і вимруть собі "між ляхами й чехами". І українській ідеї від того, чи вúзнають вони її, чи ні, – ні холодно, ні тепло. Мені їх дуже жаль; я ще 5–6 літ назад думав, що можна привернути нащадків старого нашого панства, привернути до української ідеї і цим дати їм одиноко можливий способ хоч згодом вернутись непостидно до дому. Тепер уже я втратив надію: в масі наше панство пропало, виродилось морально і фізично; тільки одиниці зпоміж його мають перед собою будучність. А маса пропала.

І ще кілька уваг з приводу листа М. М. Тр[ифоновсько]го. Я чув, що Варвара Парм[еновна] Ветчиніна та її чоловік – не од тифу померли, а отруїлись. Це я знаю з дуже певного джерела. В Болгарії перебував лиш один син Петра Яковлевича – Гриша: він листувався зі мною до 1925 р., а тоді замовк. Я думаю, що він виїхав на Україну. Яша ж, як певно Ви знаєте, служив в Ахтирс[ькому] гусар[ському] полку і був убитий весною 1916 р. під Луцьком. Його тіло перевезли й поховали в Баничах. Про Марію Парм[еновну] я останній раз мав звістку в 1924 р. од пані Брунст, що приїхала тоді в Прагу з Київа.

Оце на днях бачив я в одній бібліотеці 12-й т[ом] "Записок" Академії Наук. Там якась пані І. Руданська надрукувала статю про В. П. Горленка (з приводу 20 літ його смерти: 1907–1927): там видруковано кілька його листів до Вас і Ваших до його. Прочитав я на обгортці, що та п. Р[удансь]ка друкує цілу книгу "Листи В. Горленка". Мене це дуже цікавить, думаю, що і Вас також. Як що вдасться мені цю книгу здобути, то, коли хочете, пришлю Вам прочитати.

Ці дні гостював у Берліні І. Ол. Кістяковський. Ми бачилися з ним кілька разів, а позавчора то ще й блини їли у Дякових в їх ресторані. Оце мене й погубило: я застудився і схопив інфлуенцу, чи так хто його зна що таке, і оце вже два дні з дому не вихожу. Ігор Ол[ександрович] дуже бадьорий, веселий, так, мов нічого і не сталось. Живе він у Парижі, й видно – не погано, бо купив собі ферму в районі Тура, має власний автомобіль і т. д. Добре, що хоч декому з наших людей удалось добре влаштуватись: він явився, як і всі майже, без грошей, а ось своєю енергією, розумом і спритністю знову став на ноги. Він приїхав сюди по справам і казав, що ще буде

* Говорити, висловлюватися (*фр*.).

приїздити. Оповідав про процес Шварцбарда: каже, що петлюрівці його програли виключно через своїх ідіотів-свідків: повипускали своїх кретинообразних "генералів", що на ніякій мові говорити не вміють, повипускали своїх "міністрів" курам на сміх, і ті всі зробили страшне враження на присяжних. А жиди виставили людей, що прекрасно говорили по французьки і взагалі уміли говорити. А французам баки забити "жалкими словами" не трудно.

Чи Ви дістали мою брошуру "Die Ukraine und ihre Geschichte"[101]? Не вислав Вам поки самих "Записок", бо видавці зробили нам сюрприз: дали всього 20 примірників замість 100, ми їх роздали, і тепер нема. Та я надіюсь добути й решту. Тоді надішлю Вам.

Як Ви самі поживаєте? Як у Вас з Вашою гімназією в Білій Церкві, – я ні звідки про це не знаю.

Нат[алія] Мих[айлівна] кланяється Вам і вітає.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

Дописано вгорі сторінки (Арк. 108зв.): Я буду старатись, Миколо Володимировичу, не запускати свого листування з Вами, а за те, що довго не писав до Вас – ще раз дуже прошу мені пробачити. Я без усякої злої волі замовк був. Тепер писатиму.

Дописано вгорі сторінки (Арк. 109): Вибачте, що пишу ніби недбало: мене трусить пропасниця й ломить, тому й письмо, як ні стараюся, нечітким виходить.

Дописано вгорі сторінки (Арк. 109зв.): Що до ген[ерала] Гр[енера], то він фактично ні про яку "балканізацію" Росії й не думає, а всі його відносини до української справи обмежувались допомогою нашому Ін[ституту]ту. Можете мені повірити, бо я знаю лучче, ніж хто другий. Хоч взагалі він визнає за українством значіння важного політичного фактора в близькій будуччині. Але поки німці не звільняться з версальської петлі, доти вони не виступлять проти большевиків.

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 108–109зв. Рукопис. Оригінал.

№ 38

10/III.28.

Berlin–Grünewald
Fontanestr. 8.

Дорогий Миколо Володимировичу!

Вашого листа з карткою одержав. Спасибі Вам і за відомости, і за картку з групою. Довго дивився я на неї, і дуже мене зворушив отой великий орел, по-під яким розмістилась група для фотографування: видко, що люде і на вигнанні, на чужині шанують емблему тої держави, що її образ носять у своїй душі, хоч самої держави давно вже немає. Це нагадало мені слова Куліша про Вашого дядька Ол. П. Стороженка, що він, коли ставав під якімсь прапором, то пишався ним і шанував його. Так воно й повинно бути.

Бідні дівчата! От вони кінчають інститут, а далі що? Чи дає ж їм тая наука потрібні знання для тої тяжкої боротьби за істнування, що їх дожидає поза порогом

школи? Торік чи позаторік зустрівся я якось з А. В. Жекуліною, що мала свою гімназію у Київі, а потім орґанізувала російську гімназію для емігрантів у Моравській Тшебові в Чехії. Так вона казала мені, що дуже розчарована з своєї Моравсько-Тшебовської гімназії, хоч в їй наука й була поставлена добре, – бо щó, каже, дасть ця наука дітям, – чи не лучше було б їх учити шевства, кравецтва, всякого ремесла, це ж придалось більше для емігрантських умов життя, ніж латинь, література, логіка і т. д.

З чоловіком пані Духоніної я був знайомий і провів з ним у Могилеві на передодні його смерти. З вечора я відбув у нього нараду в справі українізації Півд[енно]-Зах[ідного] і Румунс[ького] фронтів, підписав з ним про це умову від імени Ц[ентральної] Ради, на другий день виїхав до Чернігова і коли доїхав автомобілем до Чернігова в той же день у вечорі, то мені протелефонували з почти, що Ставку заняли большевики, а ген[ерала] Духоніна вбито.

Я в цю середу 7-го повернувся з Праги. Прочитав там вступну лекцію чеською мовою в Карловому Університеті на тему "Hlovné směry ukrajínské historické myšlenky XIX-ho století"*. Лекція пройшла нічого собі, а я дуже хвилювався, боявся, що оскандалюсь з своєю чеською мовою! На другий день (6-го березня) почав я спеціяльний курс про подорожніх XVI–XVII вв. по Україні і в Укр[аїнському] Ун[іверсите]ті. Бачив багато наших людей, в тім числі Дм. Вол. Антоновича, Ол. А. Шаповала, В. М. Леонтовича (називаю тих, що Ви їх знаєте).

Завтра знову їду до Праги, але цим разом пробуду коротко, всього два дні. В понеділок матиму 5 годин лекцій, 3 в укр[аїнському], 2 в чеському ун[іверсите]ті, у вівторок 3 лекції (1 в чеському, 2 в укр[аїнському]) і по обіді виїду назад до Берліна. В третє поїду 18-го с[ього] м[ісяця] і вже після того три тижні не їздитиму аж до кінця великодніх ферій. Нудна річ ця їзда, 8 годин треба труситись у вагоні, і назад стільки ж. А "съ корабля – на балъ": оце приїхав у середу 7-го в 5 год[ині] веч[ора] та з вокзалу не до дому, а до Інститута, бо між 6–8 веч[ора] мав лекцію.

У Празі бачився з П. Н. Савицьким[102], пророком євразійської секти. Він заявив мені, що видрукує в своїм Євраз[ійському] Сборнику мою відповідь кн[язю] Трубецькому, – але поруч з відповіддю вже мені кн[язя] Трубецького.

Тут у нас нема нічого нового. Наші "Записки" або вишлю Вам в цілости, або пришлю усі одбитки, так що прочитаєте цілу книгу, а вертати їх не треба буде.

От як що дістану листування Горленка, то пришлю Вам на прочит.

Поки що – бувайте здоровенькі!

Нат[алія] Мих[айлівна] кланяється Вам і вітає.

Щиро Вас поважаючий

Д. Дорошенко

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 777. – Арк. 111–112зв. Рукопис. Оригінал.

КОМЕНТАРІ ТА БІОГРАФІЧНІ АНОТАЦІЇ

1. Шаповал Олександр Андрійович (1888–1972) – військовий діяч, полковник Армії УНР. Командир 1-го козацького полку імені Богдана Хмельницького (1917), брав участь у повстанні проти гетьмана Павла Скоропадського (1918). Військовий

* "Головні напрямки української історичної думки XIX століття" (*чеськ.*).

комісар Директорії України (22.02.1919–09.04.1919). Належав до Української партії соціалістів-самостійників, згодом гетьманець. В еміґрації у Празі, з 1930 р. у США. Автор публіцистичних праць і соціологічних досліджень.

2. Про діяльність Українського вільного університету див.: *Віднянський С. В.* Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921–1945) // Український історичний журнал. – 1993. – № 11–12. – С. 41–54; *його ж.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921–1945). – К., 1994. – 84 с.; *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміґрації між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 119–136; Український вільний університет: Короткий огляд. – Мюнхен, 1958; *Ульяновська С., Ульяновський В.* Українська наукова і культурницька еміграція в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами // Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С. 477–497; та ін.

3. Йдеться про працю: *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії. – Прага, 1923. – 220 с.

4. Йдеться по працю: *Дорошенко Д.* Пантелеймон Куліш. Літературні характеристики українських письменників. – Ляйпціґ, 1923. – 207 с.

5. Йдеться про "Малороссійскій родословникъ", підготовлений В. Л. Модзалевським. Видавався братами А. В. та М. В. Стороженками. У 1908–1914 рр. було видано чотири томи. 5-й том було видано у п'яти випусках протягом 1996–2004 рр.

6. Архів родини Стороженків опублікований частково (Стороженки: Фамильный архив. – 1902–1910. – Т. I–VIII). Редакторами-видавцями "Архіву" були брати А. В. та М. В. Стороженки. Архів зберігається в ЦДІА у Києві.

7. Політика Василь Григорович (1765–1845) – український історик і громадський діяч, син Григорія Політики, відомого вченого, історика.

8. Чепа Андріян Іванович (1760–1822) – колекціонер документів з історії України. Походив з української поміщицької сім'ї. У 1779–1789 рр. служив у канцелярії малоросійського генерал-губернатора П. О. Рум'янцева.

9. "Хліборобська Україна" – друкований орган Українського союзу хліборобів-державників. Виходив протягом 1920–1925 рр. у Відні (вийшло 8 випусків). Редактор В. Липинський. У "Хліборобській Україні" друкувався основний політичний трактат В. Липинського "Листи до братів-хліборобів", а також його статті полемічного характеру "Покликання варягів", "Організація Хліборобів" та ін. На сторінках "Хліборобської України" друкувалися Д. Дорошенко, Д. Олянчин, О. Скоропис-Йолтуховський, С. Томашівський, С. Шемет та ін.

10. Йдеться про журнал "Літопис політики і письменства", який виходив у 1923–1924 рр. у видавництві "Українське слово" в Берліні.

11. "Українське слово" – півтижневик, з кінця грудня 1921 щоденник і з березня 1922 тижневик гетьманського напряму, виходив у Берліні в 1921–1923 рр. у видавництві "Українське слово"; головні редактори З. Кузеля і Д. Дорошенко.

12. Йдеться про видання "Архив русской революции" – багатотомне видання документів, матеріалів, спогадів, присвячених періоду революції та громадянської війни, що виходило у 1920-х – 1930-х рр. у Берліні (під ред. Й. В. Гессена). Перевидано у 1991–1993 рр.

13. Йдеться про видання: *Гольденвейзер А. А.* Из киевских воспоминаний (1917–1921) // Архив русской революции. – Берлин, 1922. – Т. 6. – С. 161–303.

14. Йдеться про видання: *Могилянский Н. М.* Трагедия Украйны: (Из пережитого в Киеве в 1918 году) // Там само. – Берлин, 1923. – Т. 11. – С. 74–105.

15. Йдеться про працю: *Дорошенко Д.* Война и революция на Украине // Историк и современник. – Берлин, 1922. – Кн. I. – С. 207–245; Кн. II. – С. 180–205; Кн. III. – С. 178–209; Берлин, 1923. – Кн. IV. – С. 178–209; Берлин, 1924. – Кн. V. – С. 73–125.

16. М'якотін Венедикт Олександрович (1867–1937) – російський історик, письменник, політик. Йдеться про працю В. О. М'якотіна "Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII стол." (Прага, 1925. – Вып. I–III).

17. Йдеться про рецензії Д. І. Дорошенка на працю В. О. М'якотіна "Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII стол.", які були надруковані в часописі "На чужой стороне" (Прага, 1925. – Вып. X. – С. 282–286; Вып. XIII. – С. 250–253).

18. Карпека Володимир (1877–?) – юрист, правник-цивіліст. Професор Київського університету, згодом Київського інституту народного господарства. Співробітник Всеукраїнської академії наук. Репресований у 1937 р.

19. Ваннзее (Wannsee) – передмістя Берліна. У Ваннзее, за адресою Альзенштрассе, 17, родина гетьмана Павла Скоропадського мешкала під час еміграції у 1920-х – 1940-х рр.

20. Скоропадська Олена Павлівна (1919 р. н.) – донька гетьмана Павла Скоропадського. У Д. І. Дорошенка помилка в даті народження.

21. Українське товариство червонохресної допомоги біженцям було засновано в Берліні українськими емігрантами 10 травня 1924 р. Головою товариства було обрано Олександру Скоропадську (дружину гетьмана Павла Скоропадського), співголовою – Володимира Коростовця, секретарем – Олександра Скорописа-Йолтуховського (пізніше – Сергія Шемета). До складу товариства в різні роки належали: О. Березовський, М. Данильченко, Д. Дорошенко, Н. Дорошенко, І. Дьяков, О. Дьякова, О. Коростовець, М. Кочубей, О. Сахно-Устимович, Є. Скоропадська, Д. Скоропадський, П. Скоропадський, О. Скоропис-Йолтуховський, В. Полетика та ін. Місцем осідку товариства було передмістя Берліна Ваннзее. Товариство мало "за мету надання всіх видів допомоги, які зазвичай надаються організаціями Червоного Хреста, головним чином особам, які народилися в Україні та опинилися в скрутному становищі та наразі в наслідок пануючої в Україні диктатури комуністичної партії позбавлені допомоги як їхньої держави, так і їхнього національного Червоного Хреста". У Статуті також зазначалось, що "Товариство не переслідує політичних та господарських цілей". Товариство проводило діяльність у таких напрямках: а) допомога хворим; б) допомога безробітним; в) допомога дітям. У рамках Українського товариства допомоги біженцям у різні роки діяло кілька спеціальних комітетів: Комітет допомоги голодуючим в Україні, Комітет допомоги Карпато-українцям, Комітет допомоги українським робітникам та нужденним та ін. Українське товариство червонохресної допомоги біженцям виступило ініціатором у справі заснування Українського наукового інституту в Берліні, урочисте відкриття якого відбулось 10 листопада 1926 р. У березні 1929 р. товариство змінило назву на "Українське товариство допомоги біженцям". Діяло товариство до 1945 р.

22. Скоропадська (Дурново) Олександра Петрівна (1878–1952) – дружина гетьмана Української Держави Павла Скоропадського.

23. Українське історично-філологічне товариство у Празі було засновано українськими вченими-емігрантами у 1923 р. Голова – професор Д. В. Антонович.

Діяло до 1945 р. Мало понад 60 членів, серед них В. Біднов, Д. Дорошенко, О. Колесса, С. Наріжний та ін. Товариство видавало "Праці Українського історично-філологічного товариства у Празі" (протягом 1926–1944 рр. вийшло п'ять томів). Д. І. Дорошенко був одним з активних членів товариства. Протягом 1920-х – 1940-х рр. на засіданнях товариства він прочитав кілька десятків доповідей.

24. Дорошенко Марія Парменівна – дружина Дорошенка Петра Яковича.

25. Леонтович Іван Миколайович (1860–1926) – громадський діяч. Дворянин Полтавської губернії. Навчався в Київському та Московському університетах. У 1906–1911 рр. член Державної ради від Полтавського губернського земства. В еміґрації у Німеччині, згодом в Югославії.

26. Дослідження В. Липинського "Z dziejów Ukrainy" вийшло друком 1912 р. До його складу ввійшли окремі наукові праці вченого: "Назва Русь і Україна та їх значення", "Станіслав Михайло Кричевський. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом Гетьмана Богдана Хмельницького", "Богдановим шляхом", "Документи Руїни" та ін.

27. Муравйов Михайло Миколайович (1796–1866) – російський державний діяч, генерал від інфантерії. Граф Муравйов-Віленський (1865). Під час повстання 1863 р. М. М. Муравйова було призначено головним начальником Північно-Західного краю (віленський, гродненський, рівненський та мінський гненерал-губернатор, командувач військ Віленського воєнного округу, головний начальник Вітебської та Могильовської губерній) з надзвичайними повноваженнями. Жорстоко придушив повстання. Проводив політику русифікації Північно-Західного краю та поширення православ'я.

28. Стороженко Олекса (Олексій) Петрович (1806 (?) – 1874) – український письменник, етнограф, художник. У 1824–1850 рр. – на військовій службі; протягом 1850–1863 рр. – чиновник для особливих доручень при київському генерал-губернаторі Д. Бібікові; у 1864–1868 рр. – служив при генерал-губернаторі Північно-Західного краю М. Муравйові.

29. Дондуков-Корсаков Олександр Михайлович (1820–1893) – російський військовий та державний діяч, князь, генерал. Учасник Кавказьких походів та Кримської війни. У січні 1869 р. О. М. Дондукова-Корсакова було призначено генерал-губернатором Південно-Західного краю (Волинська, Подільська та Київська губернії). 1877 р. командував Київським воєнним округом. 1880 р. командував військами Харківського воєнного округу, був харківським генерал-губернатором. 1881 р. одеський генерал-губернатор.

30. Дрентельн Олександр Романович (1820–1888) – генерал-ад'ютант, генерал від інфантерії, член Державної ради, шеф Окремого корпусу жандармів, командувач військ Київського воєнного округу, київський, подільський та волинський генерал-губернатор.

31. Траутфеттер Рудольф Ернестович (1809–1889) – ботанік. Ректор Київського університету Св. Володимира у 1847–1859 рр. Випускник Дерптського університету. Член-кореспондент Петербурзької академії наук (з 1837 р.).

32. Ренненкампф Микола Карлович (1832–1899) – відомий правник, професор та ректор Київського університету Св. Володимира (1883–1887). Київський міський голова у 1875–1879 рр.

33. Трепов Федір Федорович (1854–1938) – державний і військовий діяч, генерал від кавалерії. З 1896 р. – київський губернатор. У 1908–1914 рр. київський, подільський та волинський генерал-губернатор.

34. Набоков Володимир Дмитрович (1869–1922) – правник, криміналіст, російський політичний діяч. Випускник юридичного факультету Петербурзького університету. Один із засновників Конституційно-демократичної партії, заступник голови. Депутат I Державної думи. Після Лютневої революції 1917 р. займав посаду керуючого справами Тимчасового уряду. В еміґрації у Німеччині.

35. Гессен Йосип Володимирович (1866–1943) – російський державний та політичний діяч, юрист та публіцист. Співзасновник Конституційно-демократичної партії, член Центрального комітету партії. Депутат II Державної думи. В еміґрації у Німеччині. Видавець "Архива русской революции".

36. Шугуров Микола Васильович (1843–1901) – юрист, літератор. Закінчив юридичний факультет Московського університету. Працював у Петербурзькому, пізніше в Одеському окружному суді; член Київської судової палати; голова Ніжинського окружного суду.

37. "Духовна бесіда" – щомісячний журнал релігійного змісту. Виходив у Варшаві.

38. Йдеться про працю Ф. І. Титова: Проф. Хв. Тітов Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX в. (із 180 малюнками) / Переднє слово від Української Академії Наук. Невідмінний Секретар Академії Наук Академік А. Кримський // Українська Академія Наук. Збірник Історично-Філологічного Відділу. – К.: З друкарні Української Академії Наук, 1924. – № 20. – 434 с.

39. Мається на увазі Олександр Андрійович Шаповал.

40. "Русский паломник" – щотижневе ілюстроване видання релігійного змісту. Виходило у Петербурзі у 1885–1917 рр. Містило життєписи святих, історико-етнографічні матеріали, описи храмів, церковних старожитностей тощо. Відновлене у США 1990 р.

41. "Радость христианина при чтении Библии как Слова жизни" – журнал релігійного змісту; виходив у Москві з 1891 р. в дні великих релігійних свят.

42. Йдеться про працю: *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 років. – Т. II.

43. Карл Гайнріх Маркс, Karl Heinrich Marx (1818–1883) – німецький філософ, соціолог, економіст, основоположник та теоретик комуністичного вчення.

44. Михайловський Микола Костянтинович (1842–1904) – російський публіцист, соціолог, літературний критик, один із теоретиків народництва.

45. У 1901 р. Д. І. Дорошенко вступив до історично-філологічного факультету Варшавського університету; через півроку він перевівся до Петербурзького університету (де його обрано головою Української студентської громади в Петербурзі), згодом – до Київського університету Св. Володимира.

46. Д. І. Дорошенко очолював Міністерство закордонних справ Української Держави з 20 травня 1918 р. по 14 листопада 1918 р.

47. Родриго маркіз ді Поза – персонаж опери "Дон Карлос" Джузеппе Верді.

48. Книга В. Липинського "Szlachta na Ukrainie i udział jej w życiu naroda ukraińskiego" була видрукувана польською мовою в Кракові у 1909 р.

49. "Листи до братів-хліборобів" – основний ідеологічний твір В. Липинського, в якому було викладено основні принципи українського монархізму. Вперше "Листи до братів-хліборобів" надруковані на сторінках видання "Хліборобська Україна" у 1920–1925 рр. В. Липинський почав писати "Листи до братів-хліборобів" у 1919 р., і перша їх частина під назвою "Українська наддніпрянська інтелігенція" була надрукована у "Хліборобській Україні", зб. I (1920); друга частина твору – "Наша орієн-

тація" – з'явилася у "Хліборобській Україні", зб. 2–4 (1920–1921); третя частина "Про національну аристократію і про три методи її організації: класократію, охлократію і демократію" – у двох окремих номерах "Хліборобської України", кн. 3, зб. 5–6 (1921) та кн. 4, зб. 7–8 (1922–1923); четверта частина – "Про політику як умілість вибору такого методу здобування та організації громадянства, який би уможливив будову і збереження окремої держави на українській землі і забезпечив існування та розвиток української нації" – у "Хліборобській Україні", кн. 5 (1925).

50. "Хліборобська Україна" – друкований орган Українського союзу хліборобів-державників. Виходив протягом 1920–1925 рр. у Відні (вийшло 8 випусків). Редактор В. Липинський. У "Хліборобській Україні" друкувався основний політичний трактат В. Липинського "Листи до братів-хліборобів", а також його статті полемічного характеру "Покликання варягів", "Організація Хліборобів" та ін. На сторінках "Хліборобської України" друкувалися Д. Дорошенко, Д. Олянчин, О. Скоропис-Йолтуховський, С. Томашівський, С. Шемет та ін.

51. Музей визвольної боротьби України в Празі було засновано у 1925 р. з ініціативи професорів Українського вільного університету в Празі. Директор музею – професор Д. В. Антонович. Музей було закрито після Другої світової війни, а його фонди вивезено до СРСР.

52. Палібин Петро Павлович (1862–1938) – російський військовий діяч, генерал. Закінчив Петербурзький Пажеський корпус. Учасник Першої світової війни. Командир бригади. Начальник штабу воєнного губернатора зайнятих областей Австро-Угорщини. Після Жовтневої революції – у складі Збройних сил Півдня Росії. В еміграції в Югославії.

53. Репнін Дмитро Вадимович (1890–1960) – прапорщик Кавалергардського полку, військовий чиновник. Закінчив Імператорський Олександрівський ліцей. Чиновник Міністерства закордонних справ. Учасник Білого руху. В еміграції у Франції. Масон, дієвий член ради Об'єднання російських лож у Парижі.

54. Олсуфьєв Дмитро Адамович (1862–1937) – російський громадсько-політичний та державний діяч. Один з організаторів "Союза 17 октября". В еміграції у Франції.

55. Монтрезор Адам Йосипович (1888–?) – громадсько-політичний діяч, відомий діяч українського гетьманського руху, засновник гетьманських організацій у Польщі, один із засновників Українського союзу хліборобів-державників, чоловік старшої доньки гетьмана Павла Скоропадського – Марії.

56. Савур-Ципріянович Михайло – громадсько-політичний діяч, особистий секретар (1920–1925, 1929–1931) В. К. Липинського. Секретар Українського наукового інституту в Берліні (1926–1929). Разом з В. Липинським, В. Залозецьким, М. Кочубеєм, В. Кучабським та Р. Метельським у 1929 р. був засновником "Братства українських класократів-монархістів, гетьманців".

57. "Стара Україна" ("Часопис історії та культури") – ілюстрований місячник. Виходив у Львові у 1924–1925 рр. за редакцією І. Кревецького.

58. Український високий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова в Празі відкрито 1923 р. заходами Українського громадського комітету при фінансовій допомозі уряду Чехо-Словаччини. Інститут мав три відділи: літературно-історичний, математично-природничий та музично-педагогічний. Інститут видавав "Праці Українського Високого Педагогічного Інституту імені Михайла Драгоманова в Празі". 1933 р. інститут було ліквідовано через брак фінансів.

59. Перший Український науковий з'їзд відбувся у Празі 3–7 жовтня 1926 р. під егідою Українського академічного комітету.

60. Коновалець Мирон Михайлович (1894–1980) – український громадський діяч, правник, журналіст. Співредактор щоденника "Новий час" (1926–1939), редактор тижневика "Христианський голос" (з 1949 р.). Голова Спілки українських журналістів (1950–1956). Рідний брат Є. М. Коновальця (1891–1938), полковника Армії УНР, коменданта УВО, голови Проводу ОУН.

61. Йдеться про працю: *Дорошенко Д.* Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський: (Сторінка з українського життя першої четвертини XIX століття).

62. Йдеться про статті: *Dorošenko D.* Bělorusové, jejích hnutí a pisemnictví // Slovanský Přehled. – Praha, 1925. – Sborník 1914–1924. – S. 295–301, 379–380; *idem.* Ukrajinská Akademie nauk v Kijevě // Ibidem. – 1926. – Nr. 6. – S. 482–485; та ін.

63. Доповідь Д. Дорошенка "Дмитро Бантиш-Каменський як історик України". Див. також: *Дорошенко Д.* Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський: (Сторінка з українського життя першої четвертини XIX століття) // Праці Українського Високого Педагогічного Інституту імени Михайла Драгоманова. – Прага, 1930. – С. 90–108.

64. Форд Генрі, Henry Ford (1863–1947) – американський конструктор автомобілів, засновник корпорації "Форд Мотор". Йдеться про книгу Г. Форда "Міжнародне єврейство" (1920).

65. А. Царинний – псевдонім Стороженка Андрія Володимировича, брата М. В. Стороженка.

66. У листі йдеться про твір І. П. Котляревського "Пісня на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну", яка була написана в 1804 р. та вперше опублікована в журналі "Пчола" в 1849 р.

67. Український науковий інститут у Берліні – наукова установа, заснована 1926 р. з ініціативи гетьмана П. П. Скоропадського. Інститут діяв до весни 1945 р. Директорами інституту були: у 1926–1931 рр. – професор Дмитро Дорошенко, у 1931–1945 рр. – професор Іван Мірчук. Про діяльність Українського наукового інституту в Берліні детально див.: ЦДАВО України. – Ф. 4158: Український науковий інститут в Берліні; Bundesarchiv, Lichterfelde. Bestand: NS 8 (стара класифікація: Bundesarchiv, Filiale Potsdam. – Signatur: 62 Di 1, NSDAP): NSDAP, Dienststelle Rosenberg, Amt Osten. Film – Nr. 1131/3845: Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin (1932–1944); Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz. – Sign. 4» Ab 5877 (стара класифікація: Sign. 1 A: 4^0 Aa 2157/98). – Jahresberichte des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin; *Kumke Carsten.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: Zwischen Politik und Wissenschaft; *Voigt Gerd.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin 1926–1945 // Zur Ukrainepolitik des deutschen Imperialismus; *Golczewski Frank.* Deutsche und Ukrainer. 1914–1939; *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 210–219; *Мірчук І.* Український науковий інститут в Берліні. – С. 87–90; Українці в Берліні: 1918–1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду 5-го вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / Ред. В. Верига . – Торонто, 1996. – 256 с.; *Потульницький В. А.* Нариси з української політології (1819–1991). – К., 1994. – С. 58–65; та ін.

68. Чикаленко-Келлер Ганна Євгенівна (1884–1964) – українська журналістка, громадська діячка, перекладач, бібліограф. Донька Є. Х. Чикаленка. Дружина

німецького вченого-філолога, професора Кільського університету Георга Келлера. Г. Є. Чикаленко-Келлер здійснила переклад праці Д. І. Дорошенка "Історія України" англійською мовою: *Doroshenko D.* History of the Ukraine / Ed. and Introd. by G. W. Simpson. – Edmonton, 1939. – IV + 686 p.

69. Фасмер Макс, Max Julius Friedrich Vasmer (1886–1962) – видатний мовознавець, славіст, етимолог, лексикограф. Закінчив Санкт-Петербурзький університет. Учень академіка О. О. Шахматова. Засновник та редактор журналу "Zeitschrift für slavische Philologie". Засновник та директор Слов'янського інституту при Університеті Фрідріха Вільгельма (Берлін, Німеччина). Член Кураторії Українського наукового інституту в Берліні.

70. Дьяков Іполит Миколайович (1865–1934) – спадковий дворянин київської губернії, київський міський голова у 1906–1916 рр. та 1919 р. В еміграції у Німеччині. Займався видавничою справою. Член Українського товариства червонохресної допомоги біженцям у Німеччині.

71. "Червоний шлях" – громадсько-політичний та літературно-науковий місячник, виходив у 1923–1936 рр. у Харкові.

72. Сахно Олександр Олександрович (1880–1942) – підполковник російської армії, полковник Армії Української Держави. У травні 1917 р. організував та очолив 1-й Гайдамацький курінь, на базі якого було сформовано Одеську Гайдамацьку бригаду військ Центральної Ради. Належав до складу Великої козацької ради Української Держави 1918 р. Старший особистий осавул гетьмана П. П. Скоропадського. У 1919–1920 рр. служив у Збройних силах Півдня Росії та Російської Армії П. Врангеля. З 1921 р. в еміграції у Німеччині.

73. Скоропадський Петро Павлович (1900–1956) – син гетьмана Павла Скоропадського. Був хворий на епілепсію.

74. Карл Едуард Вільгельм Ґренер, Karl Eduard Wilhelm Groener (1867–1939) – німецький державний та військовий діяч, генерал-лейтенант. У 1920–1923 рр. – міністр шляхів сполучення. У 1928–1932 рр. – воєнний міністр та міністр внутрішніх справ. Голова Кураторії Українського наукового інституту в Берліні.

75. Кураторія Українського наукового інституту в Берліні опікувалася організаційними проблемами під час створення та діяльності інституту, а також співпрацювала з німецькими урядовими структурами, передусім з Міністерством закордонних справ та Міністерством культури, які здійснювали фінансування інституту. До складу Кураторії Українського наукового інституту в Берліні у різні роки належали: таємний радник, доктор В. Фріш, директор Дрезднер-банку; заступник голови: службовець Прусського Центрального земельного та заставного банку Олександр Скоропис фон Йолтуховський; члени Кураторії Українського наукового інституту в Берліні: університетський професор Дмитро Дорошенко, директор Українського наукового інституту; професор, доктор Макс Фасмер, директор Інституту слов'янознавства Берлінського університету; професор, доктор А. Пальме, професор Берлінського університету; таємний радник, доктор Макс Зерінг, університетський професор; доктор З. Г. Келлер, університетський доцент, Вюртембергська бібліотека; професор, доктор І. Мірчук; доктор Володимир Коростовець; доктор Мар'ян Панчишин. Головою Кураторії Українського наукового інституту в Берліні були: з 1926 р. генерал у відставці, імперський міністр оборони у відставці Вільгельм Гренер; з 1934 р. – професор, доктор Антон Пальме; з 1939 р. – професор, доктор Георг Герулліс. Заступником голови Кураторії протягом усього періоду існування інституту був О. Скоропис-Йолтуховський.

76. Трубецькой Микола Сергійович (1890–1938) – російський князь, філолог, філософ. Співзасновник та ідеолог російської ідейно-політичної течії євразійства. Див.: *Дорошенко Д.* К украинской проблеме. По поводу статьи кн. Н. С. Трубецкого // Евразийская хроника. – Париж, 1928. – Ч. 1 (10). – С. 41–51.

77. Кульбакін Степан Михайлович (1873–1941) – російський і український мовознавець, славіст. Член-кореспондент Російської академії наук, дійсний член Сербської академії наук. В еміграції в Югославії.

78. Макс Зерінг, Max Sering (1857–1939) – німецький вчений, економіст. Член Кураторії Українського наукового інституту в Берліні.

79. Білецький Леонід Тимофійович (1882–1955) – український літературознавець. Закінчив Київський університет Св. Володимира. Викладав у Кам'янець-Подільському державному університеті, Львівському таємному університеті, Українському високому педагогічному інституті імені М. Драгоманова у Празі, Українському вільному університеті у Празі та Українській господарчій академії в Подєбрадах. Президент Української вільної академії наук. Дійсний член НТШ.

80. Тимошенко Володимир Прокопович (1885–1965) – український економіст, дійсний член НТШ й УВАН. В еміграції в Австрії, Чехо-Словаччині, США. Професор Українського вільного університету в Празі, Української господарчої академії в Подєбрадах, Стенфордського університету.

81. Одарченко Олексій (1866–1940) – вчений-правник. Професор торговельного та фінансового права Варшавського університету та Українського вільного університету в Празі.

82. Лебідь-Юрчик Харитон Михайлович (1877–1945) – український економіст, державний діяч. 1918 р. очолював Департамент міністерства фінансів Української Народної Республіки; заступник міністра фінансів УНР, згодом Української Держави, був директором Державної Скарбниці. Заступник міністра фінансів Директорії УНР. 1919 р. доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету. Перебував в еміграції у Польщі, згодом у Німеччині. Надзвичайний член Українського наукового інституту в Берліні.

83. "Возрождение" – російська емігрантська газета поміркованого консервативного монархічного спрямування. Виходила в Парижі у 1925–1935 рр. щоденно, у 1936–1940 рр. – щотижня.

84. Мельгунов Сергій Петрович (1879–1956) – російський історик, політичний діяч, публіцист. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету. Фахівець з історії суспільних рухів у Росії. Автор праць: "Из истории религиозно-общественных движений в России XIX в.", "Религиозно-общественные движения XVII–XVIII вв. в России" та ін. Член Народно-соціалістичної партії. Організатор та керівник видавничого товариства "Задруга" (1911–1922). У 1913–1923 рр. – редактор-видавець журналу "Голос минувшего". Після Жовтневого перевороту в еміграції у Німеччині, Чехо-Словаччині, Франції. У 1923–1928 рр. – співвидавець (разом з В. М'якотіним та Т. Полнером) історико-літературного журналу "На чужой стороне". У 1926–1931 рр. видавав тижневик "Борьба за Россию". Автор праць з історії революції та громадянської війни в Росії: "Как большевики захватили власть. Октябрьский переворот 1917 года", "Гражданская война в описании Милюкова", "Трагедия адмирала Колчака", "На путях к дворцовому перевороту: заговоры перед революцией 1917 года", "Золотой немецкий ключ к большевицкой революции", "«Красный террор» в России" та ін.

85. Йдеться про видання: *Павловский И. Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. – Полтава, 1912.

86. Білозерський Микола Михайлович (1833–1896) – український фольклорист, етнограф. Брат Василя Білозерського.

87. Д. І. Дорошенко перебував в Белграді на чолі місії Українського Червоного Хреста. Детально див.: ЦДАВО України. – Ф. 4186: Дорошенко Д. І. – Оп. 2. – Спр. 12: Звіт про діяльність Української місії Червоного Хреста на Балканах 10 вересня 1919 р. – 3 листопада 1919 р. Д. І. Дорошенко – голова місії; *Дорошенко Д. І.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920); *Бурім Д. В., Вєдєнєєв Д. В.* Маловідомі сторінки діяльності Дмитра Дорошенка за кордоном // Розбудова держави. – 1997. – № 3. – С. 49–52.

88. Скоропадська Марія Павлівна (1898–1959) – донька гетьмана П. П. Скоропадського. Дружина графа А. Й. Монтрезора.

89. Дослівно з нім.: "Звіти Українського наукового інституту". Проте Д. І. Дорошенко мав на увазі видання Українського наукового інституту в Берліні: "Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin". Видано два випуски.

90. "Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin". Видано три випуски.

91. Йдеться про видання Українського наукового інституту в Берліні: "Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin".

92. "Руль" – російськомовна щоденна еміґрантська газета. Виходила у 1920–1931 рр. у Берліні. Редактори: Й. В. Гессен, В. Д. Набоков.

93. Йдеться про працю: *Дорошенко Д.* Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942. – 163 + [5] с.

94. Йдеться про працю: *Дорошенко Д.* Ватрослав Ягіч про українську мову і про назву "українці" // Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук. – К., 1927. – Кн. X. – С. 264–280.

95. Йдеться про працю Д. І. Дорошенка "Дмитро Миколайович Бантиш-Каменський та його «Исторія Малой Россіи»". Рукопис та коректура цієї праці зберігаються у фондах ЦДАВО України (Ф. 4186. – Оп. 2. – Спр. 3); рецензія на неї Д. І. Багалія зберігається у фондах ІР НБУВ (Ф. 318: Д. І. Дорошенко. – Спр. 46, 47).

96. Йдеться про працю: *Дорошенко Д.* Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942. – 163 + [5] с.

97. Штреземан Густав, Gustav Stresemann (1878–1929) – німецький політичний і державний діяч. Канцлер і міністр закордонних справ Веймарської республіки.

98. Вишиваний Василь (справжнє ім'я – Вільгельм-Франц фон Габсбург-Лотрінген, 1895–1950) – військовий і політичний діяч, онук австрійського імператора Франца-Йосифа. Почувався українцем і зі зброєю в руках, очолюючи Легіон Українських січових стрільців, боронив УНР. У певних політичних колах бачили Василя Вишиваного королем або гетьманом України.

99. Йдеться про працю Д. І. Дорошенка "Дмитро Миколайович Бантиш-Каменський та його «Исторія Малой Россіи»".

100. Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) – український радянський партійний та державний діяч. Народний секретар у справах праці (1917). Голова

Народного секретаріату (1918). Один з організаторів КП(б)У. У 1927–1933 рр. народний комісар освіти УСРР; покінчив життя самогубством.

101. Йдеться про працю: *Doroschenko D.* Die Ukraine und ihre Geschichte im Lichte der westeuropäischen Literatur des XVIII und der ersten Hälfte des XIX Jhs. // Abhandlungen des Ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – 1927. – Bd. I. – S. 1–70.

102. Савицький Петро Миколайович (1895–1968) – російський вчений, географ, економіст, філософ, культуролог, громадський діяч. Один з ідеологів євразійського руху.

Дмитро Бурім (Київ). **Українська еміграція в епістолярних джерелах: Листи Дмитра Дорошенка до Миколи Стороженка (1925–1928).**

У публікації розглядається листування українського історика, громадсько-політичного й державного діяча Дмитра Дорошенка з українським громадським діячем та істориком Миколою Стороженком, яке зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Києві.

Ключові слова: українська еміграція, епістолярні джерела, Дмитро Дорошенко, Микола Стороженко.

Дмитрий Бурим (Киев). **Украинская эмиграция в эпистолярных источниках: Письма Дмитрия Дорошенко к Николаю Стороженко (1925–1928).**

В публикации рассматривается переписка украинского историка, общественно-политического и государственного деятеля Дмитрия Дорошенко с украинским общественным деятелем и историком Николаем Стороженко, которая хранится в Центральном государственном архиве высших органов власти и управления Украины в г. Киеве.

Ключевые слова: украинская эмиграция, эпистолярные источники, Дмитрий Дорошенко, Николай Стороженко.

Dmytro Burim (Kyiv). **Ukrainian Émigrés in Epistolary Sources: Letters from Dmytro Doroshenko to Mykola Storozhenko (1925–28).**

The correspondence of the Ukrainian historian, public and political figure Dmytro Doroshenko with the Ukrainian public figure and historian Mykola Storozhenko is presented in the article. These documents are located in the Central State Archive of the Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in Kiev.

Key words: Ukrainian émigrés, epistolary sources, Dmytro Doroshenko, Mykola Storozhenko.